

**Dicle
Bölgesi**

Stratejik Gelişme Raporu

MARDİN	BATMAN
SİİRT	ŞIRNAK

TÜRKİYE KALKINMA BANKASI A.Ş.

**DİCLE BÖLGESİ
STRATEJİK GELİŞME RAPORU**

DİCLE KALKINMA AJANSI

2010

**Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş & T.C Dicle Kalkınma Ajansı
Dicle (TRC3) Stratejik Gelişme Raporu**

Hazırlayanlar:

Mehmet Ali KAFALI (Kd. Uzman)

Faruk SEKMEN (Uzman Yrd.)

Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü

© Eylül 2010

SUNUŞ

Bölgesel potansiyelleri ortaya çıkarmak ve etkin bir şekilde değerlendirmek üzere hazırlanan stratejik gelişme raporları, bölgesel gelişmişlik farklarını en aza indirgeyerek sürdürülebilir ve planlı kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için kritik önem taşımaktadır. Bölgelerin birbirlerini tamamlayıcı özelliklerinin dikkate alınarak, bölgenin ulusal ekonomi içindeki mevcut durumu ve gelişme eksenlerinden hareketle gelecek dönem potansiyelinin de belirleneceği “bütüncül” bir bakış açısı da; stratejik gelişme raporlarının, ülkede uygulanan makro politikalarla uyumlu olarak hayata geçirilebilmesi açısından kaçınılmazdır.

Ülkemizdeki kamu sermayeli tek kalkınma bankası olan Türkiye Kalkınma Bankası ile Dicle Kalkınma Ajansı işbirliği ile hazırlanan “Dicle (TRC3) Bölgesi (Mardin, Şırnak, Batman ve Siirt İlleri) Stratejik Gelişme Raporu”, Türkiye Kalkınma Bankası’nın bölgesel kalkınma ve bölgelerarası gelişmişlik farklarını ortadan kaldırmak amacıyla yürüttüğü faaliyetlerle ilgili misyonu ile Dicle Kalkınma Ajansı’nın Dicle Bölgesi’ndeki yerel dinamiklerin harekete geçirilerek Bölgesel kalkınmanın sağlanması alanındaki çalışmalarının kesişim kümesini oluşturması anlamında örnek bir çalışma olmuştur. Rapor aynı zamanda DİKA tarafından DPT koordinasyonunda yürütülen Dicle Bölgesi 2011 -2013 Bölge Planı çalışmaları kapsamında değerlendirilmiştir.

Dicle Kalkınma Ajansı ve Türkiye Kalkınma Bankası olarak bu raporun hazırlanmasındaki katkıları ve işbirliği için görüşlerine başvurduğumuz değerli kamu çalışanları ve iş adamlarına şükranlarımızı sunar, raporun Bölge’deki ve ulusal düzeydeki kamu kuruluşlarına, özel sektör temsilcilerine ve Bölge’ye yatırım yapmayı planlayan yatırımcılara yol göstermesini temenni ederiz.

Abdullah ERİN
Genel Sekreter
Dicle Kalkınma Ajansı

Abdullah ÇELİK
Genel Müdür ve Yönetim Kurulu Başkanı
Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	ii
TABLO LİSTESİ.....	iv
1. DİCLE BÖLGESİ EKONOMİK VE SOSYAL DURUM PROFİLİ.....	1
2. MEVCUT DURUM ANALİZİ.....	3
2.1. COĞRAFİ YAPI VE İKLİM ÖZELLİKLERİ.....	3
2.2. DEMOGRAFİK YAPI	10
2.2.1. Nüfus.....	10
2.2.2. Eğitim Durumu	14
2.2.3. İstihdam Durumu.....	19
2.2.4. Sağlık.....	22
2.3. İKTİSADİ YAPI.....	25
2.3.1. Tarım ve Hayvancılık.....	25
2.3.2. Sanayi	30
2.3.2.1. Sanayi Hâsılasının Dağılımı.....	30
2.3.2.2. İmalat Sanayi.....	32
2.3.3. Hizmetler Sektörü	35
2.3.3.1. Hizmetler Sektörü Hâsılasının Dağılımı.....	38
2.3.3.2. Ticaret.....	38
2.3.4. Turizm.....	40
2.3.5. Bankacılık.....	61
3. ALTYAPI İMKÂNLARININ ANALİZİ VE YATIRIMLARDA DEVLET YARDIMLARI.....	65
3.1. ULAŞTIRMA VE HABERLEŞME	65
3.1.1. Karayolu Ulaşımı	65
3.1.2. Demiryolu Ulaşımı	67
3.1.4. Havayolu Ulaşımı	69
3.1.5. Ulaştırma Yatırımları	70
3.2. ENERJİ.....	71
3.3. SERBEST BÖLGELER	76
3.3.1. Genel Bilgiler	76
3.3.2. Ticaret Hacmi.....	79
3.3.3. Yeni Teşvik Sistemi ve Serbest Bölge.....	81
3.4. ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİ.....	84
3.4.1. Genel Bilgiler	84
3.5. KÜÇÜK SANAYİ SİTELERİ.....	88
3.6. YATIRIMLARDA DEVLET YARDIMLARI (DESTEK UNSURLARI).....	89
3.6.1. Teşvik Durumu.....	90
3.6.2. Dicle Bölgesinin Yatırım Teşviklerinden Yararlanma Düzeyi.....	92
4. DİCLE BÖLGESİNİN GELİŞMİŞLİK DURUMU	93
4.1. GAYRİ SAFİ YURTIÇİ HASILA AÇISINDAN DİCLE BÖLGESİ.....	94
4.2. SOSYO EKONOMİK GELİŞMİŞLİK DÜZEYİ AÇISINDAN DİCLE BÖLGESİ.....	96
4.3. İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ (İGE) AÇISINDAN DİCLE BÖLGESİ.....	100
5. GÜÇLÜ VE ZAYIF YÖNLER, FIRSATLAR VE TEHDİTLER (GZFT) ANALİZİ.....	105
5.1. GÜÇLÜ YÖNLER	105
5.2. ZAYIF YÖNLER.....	107
5.3. FIRSATLAR	109
5.4. TEHDİTLER	110
5.5. GELİŞİM BİLEŞENLERİNİN BULUNABİLİRLİĞİ	111
6. BÖLGESEL KALKINMA HEDEFLERİ VE STRATEJİSİ	113
6.1. DİCLE BÖLGESİNİN SORUNLARININ YAPISAL ANALİZİ.....	114
6.2. DİCLE BÖLGESİ KALKINMA HEDEFLERİ VE GELİŞME STRATEJİLERİ	117
6.2.1. Kalkınma Hedefleri.....	118

6.2.2. Kalkınma Stratejileri	119
7. SEKTÖREL GELİŞME STRATEJİLERİ	123
7.1. EKONOMİK GELİŞME STRATEJİLERİ	123
7.1.1 Tarım	123
7.1.2 Sanayi	126
7.1.3 Turizm	128
7.2. SOSYAL GELİŞME STRATEJİLERİ	129
7.3. ÇEVRE- MEKANSAL GELİŞME STRATEJİLERİ	131
7.4. TEKNİK ALTYAPI GELİŞME STRATEJİSİ	132
8. DİCLE BÖLGESİ GELİŞİM POTANSİYELİ.....	135
8.1. DİCLE BÖLGESİ İÇİN ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ DEĞERLENDİRME KRİTERLERİNE GÖRE SINIFLANDIRILMASI	144
8.1.1. Sektörel Bazda Yatırım Konularının Değerlendirilmesi Ve Sektörlerarası Etkileşim	144
8.1.2. Değerlendirme Kriterleri	160
8.1.3. Potansiyel Yatırım Konuları	162
8.2. DEĞERLENDİRME KRİTERLERİNE GÖRE ÖNERİLERİN SINIFLANDIRILMASI	167
9. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	191
YARARLANILAN KAYNAKLAR	194

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No
TABLO 1: DİCLE BÖLGESİ NÜFUSUNUN GELİŞİMİ	11
TABLO 2: DİCLE BÖLGESİ NET GÖÇ HIZI	13
TABLO 3: DİCLE BÖLGESİ OKULLAŞMA ORANLARI (%).....	15
TABLO 4: DİCLE BÖLGESİNDE EĞİTİM YATIRIMLARININ TOPLAM KAMU YATIRIMLARI İÇİNDEKİ YERİ (BİN TL)	16
TABLO 5: EĞİTİM KADEMELERİNE GÖRE OKUL, ÖĞRENCİ, ÖĞRETMEN VE DERSLİK SAYISI	17
TABLO 6: DİCLE BÖLGESİNDE YÜKSEK ÖĞRETİM (2008-2009 ÖĞRETİM YILI)	19
TABLO 7: 1990–2000 DÖNEMİ İSTİHDAMIN SEKTÖREL DAĞILIMI (%)	20
TABLO 8: BÖLGEDEKİ ÇALIŞABİLİR NÜFUS, İSTİHDAM VE ORANLARI	21
TABLO 9: HASTANE YATAK SAYISI VE YÜZ BİN KİŞİ BAŞINA YATAK SAYISI	23
TABLO 10: DİCLE BÖLGESİ SAĞLIK PERSONELİ SAYISI	24
TABLO 11: DİCLE BÖLGESİNDE SAĞLIK YATIRIMLARI (BİN TL)	25
TABLO 12: DİCLE BÖLGESİ TARIM ALANLARI (DEKAR) (2008)	26
TABLO 13: DİCLE BÖLGESİ'NDE TARIMSAL İŞLETME SAYISI VE İŞLENEN ARAZİ MİKTARI.....	27
TABLO 14: TRC 3 ALT BÖLGESİ TARIMSAL HASILANIN GELİŞİMİ	29
TABLO 15: DİCLE BÖLGESİ SANAYİ HÂSILASININ GELİŞİMİ	31
TABLO 16: CARİ FİYATLARLA BÖLGESEL GAYRİ SAFİ KATMA DEĞER	32
TABLO 17: DİCLE BÖLGESİNDE İMALAT SANAYİNİN GELİŞİMİ (1980-2001)	33
TABLO 18: TRC3 İLLERİNDE FAALİYET GÖSTEREN İMALAT SANAYİ FİRMALARI	34
TABLO 19: DİCLE BÖLGESİ HİZMETLER SEKTÖRÜ HÂSILASININ GELİŞİMİ	37
TABLO 20: DİCLE BÖLGESİ DIŞ TİCARET İSTATİSTİKLERİ	39
TABLO 21: DİCLE BÖLGESİ TESİS DURUMU(2008).....	41
TABLO 22: DİCLE BÖLGESİ KONAKLAMA VE GECELEME İSTATİSTİKLERİ (2008).....	41
TABLO 23: MARDİN İLİ KONAKLAMA VE GECELEME İSTATİSTİKLERİ (2008).....	43
TABLO 24: BATMAN İLİ KONAKLAMA VE GECELEME İSTATİSTİKLERİ (2008).....	50
TABLO 25: ŞIRNAK İLİ KONAKLAMA VE GECELEME İSTATİSTİKLERİ (2008).....	55
TABLO 26: SİİRT İLİ KONAKLAMA VE GECELEME İSTATİSTİKLERİ (2008).....	59
TABLO 27: DİCLE BÖLGESİ VE TÜRKİYE GENELİ BANKACILIK İSTATİSTİKLERİ.....	62
TABLO 28: TRC 3 BÖLGESİ İL VE DEVLET YOLU UZUNLUĞU	66
TABLO 29: MOTORLU KARA TAŞITLARI (2009)	67
TABLO 30: DİCLE BÖLGESİ VE TÜRKİYE KARAYOLU TAŞIMACILIK DEĞERLERİ (2009) (MİLYON).....	67
TABLO 31: DİCLE BÖLGESİ DEMİRYOLU TAŞIMACILIĞI İSTATİSTİKLERİ.....	68
TABLO 32: DİCLE BÖLGESİ HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI İSTATİSTİKLERİ.....	70
TABLO 33: ULAŞTIRMA-HABERLEŞME YATIRIMLARI.....	70
TABLO 34: TÜRKİYE ELEKTRİK KURULU GÜÇ VE ÜRETİMİ.....	73
TABLO 35: DİCLE BÖLGESİ VE TÜRKİYE ENERJİ KURULU GÜÇ KAPASİTESİ (MW)	74
TABLO 36: DİCLE BÖLGESİ ELEKTRİK TÜKETİM İSTATİSTİKLERİ (2009).....	74
TABLO 37: ENERJİ SEKTÖRÜ KAMU YATIRIMLARI.....	75
TABLO 38: MARDİN SERBEST BÖLGESİ TİCARET HACMİ (\$)	80
TABLO 39: DİCLE BÖLGESİ'NDE YER ALAN KÜÇÜK SANAYİ SİTELERİ	89
TABLO 40: DİCLE BÖLGESİ VE TÜRKİYE GENELİ 1990–2009 DÖNEMİ YATIRIM TEŞVİK İSTATİSTİKLERİ	92
TABLO 41: DİCLE BÖLGESİ VE TÜRKİYE GENELİ 2004–2009 DÖNEMİ KOBİ YATIRIM TEŞVİK İSTATİSTİKLERİ.....	93
TABLO 42: 1991–2001 DÖNEMİNDE GAYRİ SAFİ YURTİÇİ HASILANIN BÜYÜME HIZI (%)	94
TABLO 43: KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GAYRİ SAFİ YURTİÇİ HASILANIN GELİŞİMİ (USD).....	96
TABLO 44: GELİŞMİŞLİK ENDEKSİNE GÖRE KADEMELİ İL GRUPLARI.....	99
TABLO 45: İLÇELER İTİBARIYLA SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK DURUMU	100
TABLO 46: GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ İLLERİ İNSANİ GELİŞME ENDEKSİNİN GELİŞİMİ.....	102
TABLO 47: DÜZEY 2 BÖLGELERİ BAZINDA İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ	103
TABLO 48: TOPLULAŞTIRMA SONRASI SEKTÖRLER.....	145
TABLO 49: SEKTÖRLERİN BAĞLANTI KATSAYILARI VE KARAKTERİSTİK DEĞERLERİ	148
TABLO 50: İMALAT SANAYİ KISMİ DOĞRUDAN GERİ BAĞLANTI KATSAYILARI	150
TABLO 51: İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN KISMİ TOPLAM GERİ BAĞLANTI KATSAYILARI	152
TABLO 52: İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN TOPLAM KISMİ İLERİ BAĞLANTI KATSAYILARI.....	154
TABLO 53: İLLERDE ÖNE ÇIKAN SEKTÖRLER	156
TABLO 54: DİCLE BÖLGESİNDE ÖNE ÇIKAN SEKTÖRLERİN KARAKTERİSTİK I/O DEĞERLERİ	156
TABLO 55: TARIM VE HAYVANCILIK SEKTÖRÜNDE ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ.....	168
TABLO 56: TURİZM VE LOJİSTİK SEKTÖRÜNDE ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ.....	171
TABLO 57: SANAYİ SEKTÖRÜNDE ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	172
TABLO 58: ENERJİ VE GAZ SEKTÖRÜNDE ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	185
TABLO 59: EĞİTİM SEKTÖRÜNDE ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	186
TABLO 60: YATIRIM KONULARININ İLLERE GÖRE DAĞILIMI.....	187

1. DİCLE BÖLGESİ EKONOMİK VE SOSYAL DURUM PROFİLİ

	Türkiye	TRC3
COĞRAFİ VE DEMOGRAFİK GÖSTERGELER		
Yüzölçümü (km ²)	774.815	26.090
Nüfus 2009 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine Göre	72.561.312	1.969.896
Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı (2008–2009) (Binde)	14,5	2,3
Nüfus Yoğunluğu (2009) (kişi/ km ²)	94	76
Şehirleşme Oranı (2009) (Yüzde)	75,5	62,9
Net Göç Hızı (1995–2000) (Binde)	-	-14,38
EĞİTİM GÖSTERGELERİ		
Okur-Yazar Nüfus Oranı (2009) (Yüzde)	92	83
İlköğretimde Okullaşma Oranı (2009/2010 Öğretim Yılı) (Yüzde)	98,17	96,1
Erkek	98,47	96,57
Kız	97,84	95,62
Ortaöğretimde Okullaşma Oranı (2009/2010 Öğretim Yılı) (Yüzde)	64,95	39,58
Erkek	67,55	47,6
Kız	62,21	31,04
İSTİHDAM GÖSTERGELERİ		
Tarımda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı (2009) (Yüzde)	24,7	22,1
Sanayide Çalışanların Toplam İstihdama Oranı (2009) (Yüzde)	25,3	21,4
Hizmetler Sek. Çalışanların Toplam İstihdama Oranı (2009) (Yüzde)	50,0	56,5
SAĞLIK GÖSTERGELERİ		
Onbin Kişiye Düşen Yatak Sayısı (2007) (Adet)	26,2	11,5
Doğurganlık Hızı (2000)	2,53	5,57
Bebek Ölüm Oranı (2000) (Binde)	43	50
SANAYİ SEKTÖRÜ GÖSTERGELERİ		
Sanayi Sektörü Hasılasının GSYİH İçindeki Payı (2001 Cari) (Yüzde)	25,7	20,5
Sanayi Hasılasının Türkiye İçinde Payı (2001 sabit) (Yüzde)	-	1,0
TARIM SEKTÖRÜ GÖSTERGELERİ		
Tarım Sektörü Hasılasının GSYİH İçindeki Payı (2001 Cari) (Yüzde)	12,1	24,4
Tarımsal Hasılasının Türkiye Yeri (2001 Cari) (Yüzde)	-	2,5
GELİR VE BANKACILIK GÖSTERGELERİ		
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Sabit Fiyatlarla, 1000 TL) (2001)	109.885	1.269
GSYİH'nın Türkiye (2001 Sabit) (Yüzde)	-	1,2
GSYİH'nın Büyüklüğüne Düzey 2 Bölge Sıralaması (2001)	-	22
Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (2001 Cari) (USD)	2.146	993
Kişi Başına GSYİH Düzey 2 Bölge Sıralaması (2001 Cari)	-	24
Banka Sayısı (2009)	45	14
Banka Şube Sayısı (2009) (Adet)	8.972	87
Şube Başına Düşen Kişi Sayısı (2009)	8.088	22.642

Şube Başına Düşen Mevduat (2009) (Milyon USD)	38,0	11,9
Şube Başına Düşen Kredi (2009) (Milyon USD)	28,4	10,2
Kişi Başına Banka Mevduatı (2009) (USD)	1.511	526
Banka Mevduatı (2009) (Milyon USD)	340.953	1.036
Banka Kredileri (2006) (Milyon USD)	255.096	832
Kişi Başına Banka Kredileri (2006) (USD)	3.516	449
Kredi/Mevduat Oranı (2006) (Yüzde)	74,8	85
TURİZM SEKTÖRÜ GÖSTERGELERİ		
Belgeli (Turizm İşletme + Belediye) Konaklama Tesisi Sayısı (2008)	9.599	36
Belgeli (Turizm + Belediye) Tesislerin Yatak Sayısı (2008)	963.141	2.908
DIŞ TİCARET GÖSTERGELERİ		
İhracat (2008) (Milyon USD)	132.027	830
İthalat (2008) (Milyon USD)	170.063	184
DİĞER GÖSTERGELER		
Yatırım Teşvik Belgesi Sayısı (1990–2009) (Adet)	65.829	1.466
Teşvik Belgelerinin Toplam Yatırım Tutarı (1990-2009) (Milyon TL)	210.633	2.138
KOBİ Teşvik Belgesi Sayısı (2004-2009) (Adet)	3.690	49
KOBİ Teşvik Belgelerinin Sabit Yatırım Tutarı (2004-2009) (Milyon TL)	2.693	32
Kamu Yatırım Harcamaları (2009) (Milyon TL)	27.459	680
Kamu Yatırım Harcamaları (1999–2009 Dönemi) (Milyon TL)	180.453	2.582
Kamu Yatırım Harcamasının Türkiye İçindeki Yeri (Yüzde) (1999–2009 Dönemi)	-	1,43
Kişi Başına Düşen Kamu Yatırım Harcaması (2009) (TL)	378	345
Kişi Başına Elektrik Tüketimi (2009) (kWh)	1.471	922
Bin Kişiye Düşen Özel Otomobil Sayısı (2009) (Adet)	98	17
Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (Düzey 2 Bölge Sıralaması) (2003)	-	24
İnsani Gelişme Endeks Değerine Göre Gelişmişlik Sıralaması (Düzey 2) (2004)	-	24

2. MEVCUT DURUM ANALİZİ

2.1. Coğrafi Yapı ve İklim Özellikleri

İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması'na göre; Güneydoğu Anadolu Bölgesi (TRC) içinde yer alan Dicle (TRC3) Bölgesi Düzey 2 sınıflamasına göre Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt illerinden oluşmaktadır. Dicle Bölgesinde yer alan iller, kapladığı 26.090 km² toplam yüzölçümü ile Türkiye toplam yüzölçümünün %3,39'unu oluşturmaktadır. Dicle Bölgesi illerinden; Mardin'in yüzölçümü 8.806 km²; Batman'ın yüzölçümü 4.659 km²; Şırnak'ın yüzölçümü 7.152 km², Siirt'in yüzölçümü 5.473 km²'dir. Dicle Bölgesinin kuzeyinde Bitlis, Muş (TRB2), kuzeydoğusunda Van (TRB2), doğusunda Hakkari, batısında Şanlıurfa (TRC2) ve kuzey batısında Diyarbakır (TRC2) illeri yer almaktadır. Türkiye'nin güneydoğu sınırında bulunan Dicle Bölgesi, güneyinde yer alan Suriye ve Irak ile bölge illerinden Şırnak ve Mardin aracılığıyla sınır komşusudur.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alan Dicle Bölgesi Yukarı Mezopotamya olarak adlandırılan ve pek çok uygarlığa sahne olmuş, Dicle Nehri ve kollarının suladığı verimli ovalar, platolar ve yer yer yüksekliği 3000 metreyi aşan Güneydoğu Toroslar sistemine bağlı dağların bulunduğu bir bölgedir.

Dicle Bölgesinin içinde yer aldığı Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Akdeniz iklimi ile karasal iklimin iç içe bulunduğu iklim özelliklerine sahiptir.

Dicle Bölgesinde yer alan iller, yeryüzü şekilleri ve iklim bakımından farklı özellikler gösterebilmektedir. Bu nedenle iller aşağıda kısaca değerlendirilecektir.

Mardin

Mardin, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Dicle ve Fırat havzalarında yer almakta olup, doğuda Şırnak ve Siirt, batıda Şanlıurfa, kuzeyde Diyarbakır ve Batman, güneyde Suriye Arap Cumhuriyeti topraklarıyla çevrilidir.

Denizden yüksekliği 1.083 m olan Mardin, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Dicle-Fırat havzalarında yer alması nedeniyle çok çeşitli yeryüzü şekillerine sahip bir ildir. Dicle vadisinin batısında kalan Mardin dağları, il topraklarını ortadan bölmekte ve Diyarbakır havzasıyla Suriye çölü arasında bir eşik oluşturmaktadır. Bu dağ kitlesinin belli başlı yükseklikleri; Karabaş Dağı (1.480 m.), Dilek Dağı (1.231 m.), Ziyarettepe (1.160 m.) Kalınca Tepe (1.134 m.) ve Alem Dağı (1.041 m.)'dir. Diğer yükseltiler ise Mazıdağı,

Abdülaziz Dağları ve Midyat Dağları'dır. Diyarbakır havzası ile Yukarı Mezopotamya ovasını birbirinden ayıran ve Mardin eşiği olarak adlandırılan bir kitle ile il toprakları ikiye bölünmüştür. Bu kitlenin güneyinde kalan kısım düzlük, kuzeyinde kalan kısım ise nispeten engebeli bir yapıya sahiptir.

Büyükdere vadisi ile Gümüş çayı vadisinin birleşmesiyle genişleyen taban üzerinde yer alan Kızıltepe Ovası en geniş ovadır. Suriye sınırı boyunca da Mardin ve Nusaybin ovaları uzanmaktadır. Akarsuların taşıdığı alüvyonlarla kaplı olan Derik, Kızıltepe, Mardin ve Nusaybin Ovaları, GAP projesinin tamamlanması ile birlikte yakın bir tarihte önemli bir tarımsal üretim alanı oluşturacaktır.

İl içerisinde kalan bu verimli düzlüklerin, doğu-batı uzunluğu 270 km, kuzey-güney istikametindeki genişliği ise 30-50 km arasında değişmektedir.

Büyükdere vadisiyle Gümüş çayı vadisinin birleşmesiyle genişleyen taban üzerinde yer alan Kızıltepe Ovası, akarsuların taşıdığı alüvyonlarla kaplı olup, son derece tarıma elverişlidir. 35 km genişliği olan bu ovanın boyu yaklaşık 20 km devam etmektedir.

Kızıltepe Ovasından sonra doğuya doğru Suriye sınırı boyunca yaklaşık olarak 90 km uzunlukta ve 5-10 km genişlikte olan Mardin ve Nusaybin Ovaları bulunmakta ve bu ovalar geniş alanlar kaplamasına rağmen, sulanabilme imkanları oldukça sınırlıdır.

Mardin ili orman ve bitki örtüsü bakımından oldukça fakir bir ildir. Mardin dağlarının, Mazıdağı, Derik, Midyat, Savur, ve Nusaybin yörelerine sokulan yüksek kesimlerinde Meşe ağaçlarından oluşan topluluklar başlıca orman varlığını oluşturmaktadır. Bu orman parçalarında yer yer de Sakız ağacı, Dişbudak, Söğüt ve Çınar ağaçları bulunmaktadır. Nusaybin ve Savur yöreleriyle, Mardin dağlarının vadi boylarında ağırlıklı olarak Kavak, Badem, Bitim, Ceviz, Sumak, Kiraz ve Mahlep vb. bitkiler bulunmakta ve bunların dışında kalan alanlar ise genellikle bozkır görünümündedir.

İl toplam yüzölçümünün %52,6'sını dağlar, %24,6'sını ovalar, %22,8'ini platolar oluşturmaktadır.

Mardin ilinin önemli akarsuları Çağ-Çağ ve Savur Çayları'dır. Beyazsu, Buğur Çayı, Gurs Suyu, Büyükdere, Cehennem Deresi, Gümüş Çayı, Zerkan ve Şeyhan dereleri ise diğer akarsulardır. Şerifbaba, Yıldız ve Desan Göletleri Derik ve Mazıdağı ilçelerinin sulanmasında katkı sağlamaktadır.

Yöre iklimi Akdeniz iklimine benzer özellikler taşır. Yazları çok sıcak ve kurak, kışları ise bol yağışlı ve ılımandır. Yöre iklimi üzerinde kuzeydeki yüksek dağlar etkili olmaktadır. Bölgede kış aylarında oluşan yüksek basınç alanı, kış aylarının yağışlı geçmesine yol açar. Bir yandan güneydeki çöl ikliminin etkisi altında bulunması, bir yandan da kuzeydeki yüksek dağların serin hava kütlelerinin bölgeye girişini engellemesi nedeniyle ovalık kesimlerinde yaz ayları çok sıcak geçmektedir. Mikro klimatolojik özellikler gösteren Mardin ilinde, Derik, Nusaybin ve Savur ilçelerinde pamuk, fındık ve zeytin gibi Akdeniz iklimine özgü bitkiler yetişmektedir.

Uzun yıllar meteorolojik veri ortalamalarına göre ilde yağışlar genellikle kış ve bahar aylarında düşmekte ve yıllık yağış ortalaması 716,5 mm'dir. Mardin'de yıllık; yağışlı gün sayısı 146, açık ve güneşli gün sayısı 166, kapalı gün sayısı 59, karlı gün sayısı 21 ve donlu gün sayısı 19'dur. İlde hakim rüzgar yönleri Şubat ve Mart aylarında kuzey-kuzeydoğu, Nisan ayında güney, ağustos ayında güney-güneybatı, diğer aylarda ise kuzeydir.

Batman

Batman ili, kuzeyde Muş, batıda Diyarbakır, doğuda Bitlis ve Siirt, güneyde ise Mardin illeri ile komşudur. Batman çayı vadisi ve Mardin dağları ilin sırasıyla doğudan ve güneyden doğal sınırlarını oluşturmaktadır. İlin kuzey ve kuzeydoğusu yüksek, sarp ve dağlık olup, güneyi ise dağlık ve engebelidir. İlin doğusunda petrol üretimi yapılan 1.288 metre yüksekliğinde Raman Dağları yer alır. İlin büyük bir kısmını Güneydoğu Torosların uzantıları kaplamakta güneyden kuzeye gidildikçe yükselik artmaktadır. İlin en yüksek tepesi 2.967m. ile Aydın Dağıdır. Bu dağ ilin kuzeyinde Kozluk ve Sason ilçe alanlarını bütünüyle kaplamakta olan Muş Güneyi Dağları üzerinde yer almaktadır. İlin güneyinde yer alan Torosların bir uzantısı olan Mardin Dağları yer alır. Mardin Dağları'nın Batman il sınırları içerisinde kalan ve en önemli yükselti olan Taştepe Dağıdır (1.473m.).

Batman ili kuzeyinde, Muş Güneyi Dağlarının Garzan ve Aydınlık çayı vadileri yamaçlarında toplanan platolar 1.200-2.000 Metre yükselti kuşağında yer almaktadır. Yine ilin kuzeyinde Sason'da yer alan Meleto Yaylası yaz-kış bol yağış almakta olup, hayvan olatmaya uygun bir yayladır.

İl sınırları içerisinde iki vadi bulunmaktadır. Dicle Vadisi, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Fırat'dan sonra en önemli vadisidir. Mardin dağlarının doğu ucundan güneye

genişçe bir yay çizen Dicle Vadisi; Öğütlü-Kayıklı arasında Batman-Siirt sınırını oluşturacak şekilde Cizre'ye kadar uzanır. Batman Çayı Vadisi; Muş Güneyi Dağlarının güney yamaçlarından başlamakta olup, Aytamış'ın batısında Dicle Vadisine açılmakta ve vadiyi oluşturan kolların büyük bir kısmı Diyarbakır il alanında kalmaktadır. Vadinin Batman yöresinde genişleyen tabanında Batman Ovası oluşmuştur.

Batman Ovası; ilin en büyük ovasıdır ve alüvyonlarla kaplı çok verimli bir ovadır. Batman Çayı ovayı ortadan bölerek çok derin bir yatakta akmaktadır. Beşiri Ovası Garzan Çayının taşıdığı alüvyonların birikimiyle oluşmuş verimli bir ovadır.

Batman ili sınırları içindeki akarsulardan en önemlisi Dicle ırmağıdır. Dicle ırmağı Oymaktaş'ta il sınırları içerisine girmekte ve Öğütlü-Kayıklı arasında Siirt ile il sınırı oluşturacak şekilde devam ederek il sınırları dışına çıkar. Batman Çayı ilin diğer önemli akarsuyudur. Batman Çayı, Diyarbakır ile Batman arasında doğal bir sınır çizer. Çayın 215 Km.'lik kısmı Batman il sınırları içinde akmakta olup, tarihi Malabadi köprüsünden sonra düz ve geniş arazide yayılıp yatağını değiştirmekle yer yer bataklıkların meydana gelmesine ve Batman Ovası topraklarının önemli bir bölümünün atıl hale gelmesine neden olmaktadır.

Dicle Bölgesinin kuzeydeki ili olan Batman'da karasal iklim egemendir. Ancak bozkır iklimiyle, Doğu Anadolu'nun yüksek yayla iklimi arasında bir geçiş yeri oluşturduğundan kışlar ılık, yazlar ise çok sıcak ve kurak geçmektedir. Yıllık toplam yağış miktarı 534mm.'dir. Yıllık sıcaklık ortalaması 16,1°C dir. En yüksek yağış Mart ve Nisan, en düşük yağış Temmuz ve Ağustos aylarında olmaktadır. İl'de kuzeyden güneye yükseltiye koşut olarak sıcaklık ve yağışlarda fazlalaşmaktadır. İl'de Temmuz ve Ağustos sıcağının en yüksek olduğu, Ocak-Şubat ise sıcaklığın en düşük olduğu aylardır. Kış yağışları Kozluk ve Sason'da daha çok kar şeklinde olmakta ve bu yörede yer alan dağlar uzun süre kar altında kalmaktadır.

Batman ilinin büyük bir kısmı bozkır kuşağına girmektedir. Güneydoğu Anadolu Bozkırları adıyla anılan bu bölge bitkisel yaşam için İç Anadolu Bozkırlarına göre daha elverişsizdir. Buralarda tek ve çok yıllık bozkır bitkileri dışında bitki türlerine pek rastlanmaz. Yalnızca vadileri birbirinden ayıran yüksek sırtlarda meşe, vadi boylarında ise çınarlar vardır. İlin kuzeyini çevreleyen Güneydoğu Toroslarda meşe ormanları yer alır. İl orman varlığı bakımından oldukça fakir olup, il arazisinin küçük bir bölümü orman ve fundalıktır. Üstelik bu ormanların, büyük bir bölümü verimsiz ve bozuk orman alanlarından oluşmaktadır.

Siirt

Dicle Bölgesinin kuzey kesiminde yer alan Siirt ili, güneyinde Şırnak ve Mardin, doğusunda Van ve Hakkari, kuzeyinde Bitlis ve batısında Batman illeri ile çevrilidir.

Siirt ili toprakları, Güneydoğu Torosların çizdiği geniş yayın Dicle havzasına giren bölümünde yer almaktadır. Güneydoğu Toroslar, Malatya ve Elazığ ovalarının arasından başlayarak Muş Ovası ve Van Gölü'yle düşük yükseltili güneydoğu düzlüklerini birbirinden ayıracak şekilde, geniş bir yay çizer ve İran'da Zağros Dağları'yla birleşir. İl toplam yüzölçümünün yaklaşık olarak %75'i dağlar, %22'si platolar ve %3'ü de ovalardan oluşmaktadır. Siirt'in kuzeyi ve doğusu yüksek ve sarp kesimlerdir. Belli başlı dağlar olarak, Baykan ilçesinde Tandır (Kalems) Dağı (2.170 m.), Kurtalan ilçesinde Garzan Dağı (1.055m.), Şirvan ilçesinde Pasteri (2.700 m.) ve Doğruyol (Beknovi) Dağı (2.650m.), Eruh ilçesinde Tartı (Terazi) Tepe (2.268 m.) ve Tünek (Aval) Dağı (2.100 m.), Pervari ilçesinde ise Yazlıca (Herekol) Dağı (2.943 m.), Körkandil Dağı (2.821 m) ve Mar Tepe (Kalevina) Dağı (2.812 m) bulunmaktadır. İl merkezinin yükseltisi ise 930 metredir.

İlin en önemli yaylaları Pervari ilçesindeki Çemikari, Çemen ve Herekol yaylaları ile Şirvan ilçesindeki Becevan yaylasıdır.

Siirt ili'nin doğu ve kuzey kesimleri bol yağış almaktadır. Kuzeyde Muş Güneyi Dağları, doğudan Siirt Doğusu Dağlarıyla çevrili olan il alanı, Dicle Irmağı'nın önemli su toplama alanlarından birini oluşturmaktadır. Önemli akarsular Dicle Irmağı, Botan Suyu (Uluçay), Garzan Çayı, Kızılsu Çayı ve Behrancı Deresi'dir.

Siirt ilinde karasal iklim hakim olup, doğu ve kuzey bölgelerinde kışlar daha sert ve yağışlı, güney ve güneybatı bölgelerinde ise kışın ılık iklimine karşılık yazlar daha sıcak ve kuraktır. Ortalama yağış miktarı 700 mm. civarındadır. Siirt ilinde en sıcak günler Ağustos (46.0°C) ve Eylül (39.9°C) aylarında, en düşük sıcaklık ise Ocak (-19.3°C) ve Şubat (-16.5°C) aylarında yaşanmaktadır. Uzun dönem ortalamalarına göre ildeki ortalama sıcaklık 15.9°C' dir.

İldeki ortalama kapalı günler sayısı 60.5, ortalama açık günler sayısı 154.0, ortalama bulutlu günler sayısı ise 151.2'dir. Yıllık ortalama bağıl nem %51 olup, bağıl nemin en yüksek olduğu ay %70 ile Ocak ve Aralık aylarıdır.

Siirt il alanı, Doğu Anadolu yapraklı orman kuşağı ile Güneydoğu Anadolu bozkır kuşağı üzerinde kalır. Toros Dağları'nın Kahramanmaraş'ın doğusunda kalan Bölümleriyle Kuzeye doğru sokulan plato ve dağlarda önemli ölçüde azalmış meşe ormanları vardır. Bazı kesimlerde meşeliklerde ardıç, yabani fıstık (bitim), yemişel, diş budak ve çınar ağaçlarına da rastlanır. İlin güneybatı ve batı kesimleri bozkır kuşağına girmektedir. Güneydoğu Anadolu bozkırları olarak adlandırılan bu bölge, Kahramanmaraş – Gaziantep çizgisi ile Siirt arasını doldurarak, il alanının önemli bir bölümünü kaplamaktadır. İklim ve toprak koşulları bakımından ilin bozkır kuşağına giren kesimleri, bitkisel yaşam için İç Anadolu bozkırlarına göre daha elverişsizdir. Buralarda tek ve çok yıllık bozkır bitkileri dışında bitki türlerine pek rastlanmaz.

Şırnak

Dicle Bölgesinin güneydoğu kesiminde yer alan Şırnak ili batıdan Mardin, kuzeyden Siirt, kuzeydoğudan Hakkari illeri ile komşu olup, güneyinden ise Suriye ve Irak'ın Türkiye ile sınırlarını oluşturan il konumundadır.

Şırnak İli topraklarının batı kesimi, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Dicle Bölümünde yer alır. Öteki yarısı da Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalır. Güney yönünde Suriye ve Irak topraklarıyla sınırlanan ilin doğu ve kuzeydoğusunu dağlar (Cudi, Gabar, Namaz Dağları), batı ve güneybatısını düzlükler kaplar. Namaz Dağı'nın yamaçlarına kurulu il merkezinin denizden yüksekliği 1.400 metredir.

Batı ve güney kesimindeki bazı düzlükler dışında, ilin büyük bölümü akarsular tarafından derince yarılarak plato alanlarına dönüştürülmüştür. Dağlık kesimlerde Güneydoğu Toroslar sistemine bağlı yüksek kütleler vardır. Yer yer 3.000 metreyi aşan bu dağlar üzerindeki doruklar, kuzeydoğudaki Karacadağ (3.275 m.) ve doğudaki Altın Dağı'dır. (3.358m)

İlin en yüksek noktası, Altın Dağı'nın 3.358 m.'ye ulaşan doruğudur. Yazın gür çayırlarla kaplanan Faraşın Yaylası gibi yüksek düzlükler hayvansal üretim; Silopi, İdil ve Cizre'deki düzlükler ise bitkisel üretim açısından önem taşır.

İldeki en önemli akarsu Dicle Nehri'dir. Dicle Nehri Şırnak İli sınırları içerisinde uzunluğu 95 km. olup, Cizre İlçesi'nden itibaren Suriye Devleti ile sınır oluşturarak ülkeyi terk eder.

Diğer önemli akarsular Hezil Çayı, Kızılsu Çayı, ve Habur Çayı'dır. Her üç çay da Dicle Nehri'nin kollarını oluşturmaktadır.

Toprakları Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgeleri üzerinde yer alan Şırnak ili yeryüzü şekilleri ve iklim bakımından farklı özelliklere sahip iki bölgeye ayrılır. Ortalama 1.000-1.500 metre yüksekliğe sahip ve çoğunlukla engebeli, ormanlık, mera ve yaylaların çok olduğu Merkez, Beytüşşebap, Güçlükönak ve Uludere ilçeleri benzer özelliklere sahip birinci bölgeyi, ortalama 400-500 metre yükseklikte ve genellikle taban arazilerin yer aldığı; Cizre, İdil ve Silopi İlçeleri ikinci bölgeyi oluşturmaktadır. Cizre, İdil ve Silopi ovaları aynı zamanda yaygın tarımın yapıldığı, üretimin diğer bölgeye daha bol ve çeşitli olduğu verimli ovalardır.

Şırnak İli bulunduğu coğrafi yapıya göre iki farklı iklim özelliği gösterir. Doğu Anadolu Bölgesinde kalan kısmında kışlar serttir. Kuzeyden gelen soğuk havalar kışın bu yörenin sert ve karlı geçmesini sağlar. Kar yağışı Güneydoğu Anadolu Bölgesinin sınırına kadar devam eder. Karla örtülü gün sayısı, dolu ve sisli gün sayısı güney bölümüne göre fazladır. Yazları da güneye göre daha serin geçmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi içinde kalan kısmında kışlar daha ılık, yaz ayları aşırı sıcak geçmektedir. Örneğin Cizre’de en soğuk ay ortalaması 6 oC, en sıcak ay ortalaması 33,7 oC’ dir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde kalan kısmında Mardin Eşiğinden buralara kadar sokulan Akdeniz iklimini görmek mümkündür. Bölgede pamuk, zakkum ve zeytin gibi Akdeniz iklim kuşağında yetişen bitkilere rastlanmaktadır. Ortalama sıcaklık 19°C, ortalama açık gün sayısı 169 gün, ortalama yağış miktarı 712 mm’dir.

Şırnak ili’nde ortalama sıcaklığı en yüksek olan aylar, Temmuz ve Ağustos aylarıdır. Ortalama sıcaklık bu iki ayda 27°C civarındadır. En düşük sıcaklıklar ise Aralık, Ocak ve Şubat aylarında görülmektedir. Bu aylarda sıcaklıklar 1-3°C civarındadır. Günler bazında en düşük sıcaklıklar ise sırayla Şubat Ay’ında -14,5°C, Ocak Ay’ında -12,2°C, Mart Ay’ında -11,2°C ve Aralık Ay’ında -9,6°C olarak ölçülmüştür.

Şırnak’ta yağışların çoğu sırayla ilkbahar, kış ve sonbahar aylarında düşmektedir. Yazın hemen hemen hiç yağış olmamaktadır. Aylık ortalama yağışlar sırasıyla Mart 128,8 mm, Nisan 122,5 mm, Şubat 110,5 mm, Ocak 108,3 mm, Aralık 102,0 mm, Kasım 80,7 mm ve Mayıs 67,1 mm’dir. Diğer aylarda yağışlar düşük miktardadır.

İklimin karasal olması doğal bitki örtüsü üzerinde etkili olmuştur. Mevsim içindeki yağışların az olması, doğal bitki örtüsünün step (bozkır) olmasına neden olmuştur. Stepler ilkbahar yağışları ile ortaya çıkar, yaz sıcakları ile kaybolur. Bozkırlar küçükbaş hayvancılık için önemlidir. Yükseklerde, özellikle Uludere ve Beytüşşebap civarlarında

bulunan dağların yüksek yerlerinde alpin çayırları bulunur. Faraşın yaylası bu açıdan önemlidir.

Bozkır alanlarının olmadığı yerlerde, özellikle dağların yüksek yamaçlarında yer yer bozuk karakterli meşeleri görmek mümkündür. Meşeliklerin dışında yükseklerde ardıç ağaç toplulukları da görünür.

İli saran dağların yamaçlarında buttum denilen yabani fıstıkları görmek mümkündür. Buttumların aşılınıp geliştirilmesiyle elde edilen fıstık; ekonomik önemi olması bakımından korunup çoğaltılmıştır. Akdeniz ikliminin görüldüğü sınırlı alanlarda akarsu kenarlarında zakkumlar görülür.

2.2. Demografik Yapı

2.2.1. Nüfus

İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması'na göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi içinde yer alan Dicle Bölgesi, nüfus bakımından bölgenin en az nüfusa sahip olan alt bölgesidir. Mardin, Batman, Siirt ve Şırnak illerinden oluşan Dicle Bölgesi (TRC 3), 1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre, 1.407.837 nüfusa sahip olup, ülke toplam nüfusunun %2,49'unu, Güneydoğu Anadolu Bölgesi nüfusunun ise %27,30'unu oluşturmaktadır. Nüfus büyüklüğü açısından yapılan sıralamada Dicle Bölgesi, 26 düzey 2 bölgesi içinde 20'inci sırada yer alırken, bölge içinde üç alt bölge arasında sonuncu sıradadır.

2000 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre ise Dicle Bölgesinin toplam nüfusu 1.778.705'e yükselmiştir. Nüfus büyüklüğüne göre 26 alt bölge arasında 18. sırada yer alan Dicle Bölgesinin 1990–2000 döneminde yıllık ortalama nüfus artış hızı %23,38'dir.

Ankete dayalı nüfus kayıt sistemine göre nüfus dağılımı incelendiğinde, Dicle Bölgesinin nüfusu 2007 yılında 1.925.794, 2008 yılında 1.965.419 olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılı nüfusunun bir önceki yıla göre %2,3 artarak 1.969.896'a yükseldiği görülmektedir. Bölge bu nüfus ile Türkiye nüfusunun %2,71, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin de %26,40'ını oluşturmaktadır. Dicle Bölgesi nüfus büyüklüğü bakımından 2009 yılı itibarıyla 26 düzey 2 bölgesi içinde 2000 yılında olduğu gibi yine 18. sırada yer almıştır.

TABLO 1: DİCLE BÖLGESİ NÜFUSUNUN GELİŞİMİ

	Genel Nüfus Sayımı Sonuçları			Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları			
	1990*	2000	Yıllık Ort. Artış Hızı (%)	2007	2008	2009	Yıllık Artış Hızı (%)
Türkiye	56.473.035	67.803.927	18,28	70.586.256	71.517.100	72.561.312	14,5
TRC3	1.407.837	1.778.705	23,38	1.925.794	1.965.419	1.969.896	2,3
Mardin	557.727	705.098	23,34	745.778	750.697	737.852	-17,3
Batman	344.669	456.734	28,30	472.487	485.616	497.988	25,2
Şırnak	262.006	353.197	29,86	416.001	429.287	430.424	2,7
Siirt	243.435	263.676	7,98	291.528	299.819	303.622	12,6

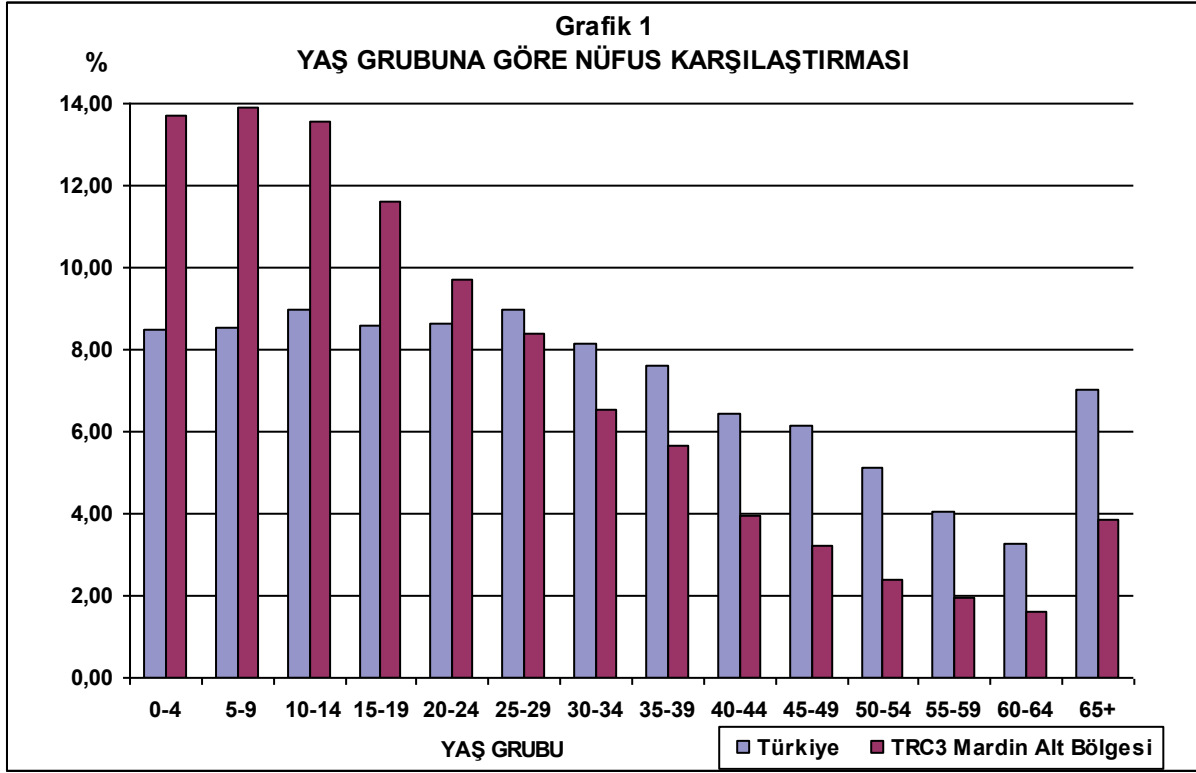
NOT (*): Türkiye İstatistik Yıllığı 2009, TÜİK
Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Dicle Bölgesinin nüfus dağılımı incelendiğinde ise en büyük nüfusa Mardin ilinin sahip olduğu dikkat çekmektedir. 2009 yılı itibariyle bölge nüfusunun %37,5'ini Mardin, %25,3'ünü Batman, %21,8'ini Şırnak ve %15,4'ünü Siirt ili oluşturmaktadır. Türkiye nüfusu içindeki payları bakımından; %1,02'lik pay alan Mardin, nüfus büyüklüğüne göre il sıralamasında 28'inci, %0,69 pay alan Batman 40'ıncı, %0,60 pay alan Şırnak 44'üncü ve %0,42 pay alan Siirt 59'uncu sırada yer almaktadır.

Cinsiyet ve yaş yapısı itibariyle nüfus dağılımı incelendiğinde; Dicle Bölgesinde erkek nüfusun kadın nüfusa göre biraz fazla olduğu, Türkiye genelinde ise erkek ve kadın nüfus oranlarının birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. 2000 yılı nüfus sayımına göre toplam nüfusun yaklaşık olarak %52'sini erkek, %48'ini de kadın nüfus oluşturmakta iken, 2009 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarına göre bu oran kadın nüfus lehine biraz değişmiş ve nüfusun dağılımı %51 erkek, %49 kadın nüfus olarak gerçekleşmiştir. Cinsiyet oranı il bazında değerlendirildiğinde, Şırnak (%52,3) ve Siirt (%51,9) illerinde erkek nüfusun toplam nüfus içindeki payının biraz yüksek, Mardin ve Batman illerinde ise erkek ve kadın nüfus oranlarının birbirine yakın bir tablo oluşturduğu görülmektedir.

Yaş gruplarının toplam bölge nüfusu içindeki dağılımına baktığımızda ise cinsiyet oranında olduğu gibi, nüfusun yaş grubu itibariyle dağılımında da bölgenin Türkiye ile farklılıklar taşıdığı görülmektedir. 2009 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarına göre 0–14 yaş grubu toplam nüfus içerisinde Mardin alt bölgede %41,15 pay alırken, bu oran Türkiye için %25,99'dur. Mardin alt bölgede toplam nüfusun; 15–29 yaş grubu %29,69'unu, 30–44 yaş grubu %16,15'ini, 45–64 yaş grubu ise %9,16'sını oluştururken Türkiye geneli için bu oranlar 15-29 yaş grubu için %26,22, 30-44 yaş

grubu için %22,18, 45-64 yaş grubu için %18,61 ve 65+ yaş grubu için %7,01 olarak gerçekleşmiştir. Dicle Bölgesinin Türkiye ortalamalarına göre daha genç bir nüfusa sahip olduğu dikkat çekmektedir. Türkiye ve Dicle Bölgesi nüfusunun yaş grupları itibariyle dağılımı Grafik 1'de görülebilir.

Nüfusun yaş grubuna göre dağılımı il bazında değerlendirildiğinde; 0–14 yaş grubunun payının Mardin'de %39.1 Siirt'te %41.4, Batman'da %41.2, Şırnak'ta %44.4; 15–64 yaş grubunun payının Mardin'de %56.3, Siirt'te %54.6, Batman'da %55.1, Şırnak'ta %52.8; 65+ yaş grubunun payının Mardin'de %4.6, Siirt'te %3.9, Batman'da %3.6 ve Şırnak'ta %2.8 olduğu görülmektedir.

Türkiye genelinde toplam yaş bağımlılık oranı 49.3, yaşlı bağımlılık oranı (65+) 10.5 ve genç bağımlılık oranı (0-14) 38.8 iken Dicle Bölgesinde bu oranlar sırasıyla 81.8, 7.0 ve 74.8'dir.

Dicle Bölgesi nüfusunun yerleşim yerine göre dağılımı incelendiğinde ise nüfusun çoğunluğunun şehir merkezinde yaşadığı, ancak köy ve beldelerde yaşayanların hâlâ önemli miktarda olduğu görülmektedir. 2009 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarına göre bölge nüfusunun %62.9'unun şehirlerde, %37.1'inin de köylerde yaşadığı, Türkiye genelinde ise şehir merkezinde yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranının %75.5, köylerde yaşayanların oranının %24.5 olduğu dikkat etmektedir. Dicle

Bölgesi genelinde şehir nüfusunun en yoğun olduğu il %72.7 ile Batman olurken bu ili sırasıyla %63.1'le Şırnak, %60.6 ile Siirt takip etmekte ve son sırada ise %57.2 ile Mardin yer almaktadır.

Dicle Bölgesi nüfusunun 2009 yılında Türkiye geneline göre daha az oranda artış göstermesinin en önemli nedeni, bölgede yaşanan göç olgusudur. Bölge görece geri kalmış bir yöre olup, sürekli göç vermektedir. Mardin alt bölge toplam nüfusu 1990–2000 döneminde Türkiye genelinin üzerinde yıllık ortalama artış gösterirken, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarına göre 2007–2008 döneminde Türkiye genelinin üzerinde, 2008-2009 döneminde ülke genelinin oldukça altında nüfus artışı yaşanmıştır. 2007-2008 döneminde Türkiye nüfusu yıllık binde 13.10 oranında artış gösterirken, Dicle Bölgesindeki nüfus artış hızı binde 20.37, 2008-2009 döneminde ülke nüfusu binde 14.50, Mardin alt bölgede nüfus artış hızı binde 2.28 olarak gerçekleşmiştir. Dicle Bölgesi 2009 yılı nüfus artış oranı bakımından düzey 2'de yer alan 26 alt bölge içinde 23. sırada yer almaktadır.

Son yıllarda net göç hızı düşmekle birlikte Mardin alt bölge göç veren bir bölgedir. Bölgede 1995-2000 döneminde -47.9 olan net göç hızı, 2008-2009 döneminde binde –14.38 olarak gerçekleşmiştir. 1985–1990 döneminde düzey 2 bölgeleri içinde en fazla göç veren (net göç oranı) 8'inci bölge konumunda olan Dicle Bölgesi, 2008-2009 döneminde en fazla göç veren 2'inci bölge durumuna gelmiştir.

İl düzeyinde Dicle Bölgesinin göç istatistikleri incelendiğinde 1985–2000 döneminde Mardin alt bölgede yer alan Mardin, Siirt ve Batman illeri net göç veren iller iken Şırnak ili 1985-1995 döneminde net göç veren 1995-2000 döneminde ise göç alan il durumundadır. 2009 yılında ise bölge yine net göç veren konumunu sürdürürken Batman net göç almakta diğer illerin ise net göç veren iller arasında olduğu görülmektedir. Tablo 2'de Mardin alt bölge ve bölgede yer alan illerin 1995-2000 ile 2008-2009 döneminde gerçekleşen net göç hızları görülebilir.

TABLO 2: MARDİN ALT BÖLGE NET GÖÇ HIZI

	2000 Yılı Net Göç Hızı	2009 yılı daimi ikametgah nüfusu	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net göç	2009 Yılı Net göç hızı (Binde)
Dicle Bölgesi	-47,90	1.969.896	46.556	75.088	-28.532	-14,38
Mardin	-67,58	737.852	18.296	40.308	-22,012	-29,39
Batman	-45,16	497.998	18.326	16.855	1,471	2,96
Siirt	-75,06	303.622	8.475	11.797	-3,322	-10,88
Şırnak	21,77	430.424	8.356	13.025	-4,669	-10,79

Kaynak: TÜİK ve DPT verilerinden yararlanılmıştır.

26,090 km² yüzölçümüne sahip olan Dicle Bölgesinde kilometrekareye yaklaşık olarak 76 kişi düşerken, ülke genelinde nüfus yoğunluğu 94'tür (2009 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarına göre). Dicle Bölgesi nüfus yoğunluğunun büyüklüğü itibariyle düzey 2 bölgeleri arasında 13'üncü sırada bulunmaktadır. Bölgede, Batman nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu ildir. Batman'da nüfus yoğunluğu 107 kişi olup, bu ili sırasıyla Mardin 84 kişi/km², Şırnak 60 kişi/km² ve Siirt 55 kişi/ km² takip etmektedir.

2.2.2. Eğitim Durumu

Dicle Bölgesinde okuma ve yazma bilen nüfusun oranı ülke genelinde olduğu gibi her iki cinsiyet için de sürekli olarak artış göstermektedir. 1990 yılında erkeklerin yaklaşık %69'u, kadınların %33'ü okuma ve yazma bilirken, bu oran 2000 yılında erkeklerde %84'e, kadınlarda ise %53'e yükselmiştir. 2009 yılına geldiğimizde ise okur-yazarlık oranının erkeklerde %87'ye; kadınlarda ise %68'e yükseldiğini görmekteyiz. Bölgede hem kamu kuruluşlarının hem sivil toplum örgütlerinin kız çocuklarını eğitime kazandırma kampanyaları neticesinde kadın nüfusun okur-yazarlık oranı erkek nüfusunkinden daha hızlı artmasına rağmen, cinsiyetler arası farklılık halen devam etmektedir.

Okur-yazarlık oranı bölge illeri açısından değerlendirildiğinde, 2009 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verilerine göre 6 yaş ve üzeri nüfusun içinde okuma yazma bilenlerin oranı Mardin'de %83 iken, Batman'da %84, Şırnak'ta %80 ve Siirt'te %82dir. Dicle Bölgesine ait okur-yazarlık oranı Türkiye geneliyle mukayese edildiğinde, bölge ortalaması %83 iken Türkiye ortalaması %92'dir. İller düzeyinde okuryazarlık oranlarının Türkiye genelinin altında olduğu dikkati çekmektedir.

Dicle Bölgesinde okuma-yazma bilen nüfus içerisinde, bir öğrenim kurumundan mezun olanların oranı %53.5, bir öğrenim kurumundan mezun olmadan okuma-yazma bilenlerin oranı %46.5'dir. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre, 2009 yılında bir öğrenim kurumundan mezun olan kişilerin %31.16'sını ilkökul, %34.49'unu ilköğretim okulu, %3.83'ünü ortaokul ve dengi meslek okulu, %23.86'sını lise ve dengi meslek okulu, %6.29'unu yüksekokul ve fakülte mezunları oluşturmaktadır. Yüksekokul ve fakülte mezunu oranı TRC3'de %6.29 iken, Türkiye genelinde %9.86'dır.

Eğitim alanında, sekiz yıllık eğitimin 1997 yılında zorunlu hale gelmesi Türkiye genelinde olduğu gibi Dicle Bölgesinde de okullaşma oranını olumlu yönde etkilemiştir. Nitekim Türkiye genelinde 1997/1998 öğretim yılında ilköğretimde %84,7 olan

okullaşma oranı, 11 yıl sonra, 2009/2010 öğretim yılında %98.2 düzeyine yükselmiştir. Yine 1997/1998 öğretim yılında ortaöğretimde %37,9 olan okullaşma oranı bu dönemde %64,95 düzeyine çıkmıştır. Dicle Bölgesinde okullaşma oranları Türkiye geneline kıyasla daha düşük bir düzeydedir. 2009/2010 öğretim yılında Dicle Bölgesinde okullaşma oranı, ilköğretimde %96.1 iken ortaöğretimde %39.6 olarak gerçekleşmiştir.

TABLO 3: DICLE BÖLGESİ OKULLAŞMA ORANLARI (%)

	İlköğretim			Ortaöğretim		
	Toplam	Erkek	Kız	Toplam	Erkek	Kız
Türkiye	98,17	98,47	97,84	64,95	67,55	62,21
Dicle Bölgesi	96,10	96,57	95,62	39,58	47,60	31,04
Mardin	96,11	96,36	95,84	40,70	48,93	32,12
Batman	97,08	97,34	96,82	45,63	52,10	38,77
Siirt	95,54	96,17	94,88	37,69	47,37	27,23
Şırnak	95,69	96,41	94,93	34,29	42,01	26,05

Kaynak: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Örgün Eğitim İstatistikleri 2009/2010 Öğretim Yılı.

İl bazında okullaşma oranları incelendiğinde ise, gerek ilköğretim gerekse ortaöğretimde okullaşma oranlarının Türkiye ortalamasının altında olduğu dikkati çekmektedir. 2009/2010 öğretim yılında Dicle Bölgesindeki 4 ilde ilköğretimde okullaşma oranı birbirlerine yakın iken, ortaöğretimde Siirt ve Şırnak'ın düşük okullaşma oranı göze çarpmaktadır. Bölgedeki okullaşma oranları cinsiyet itibarıyla incelendiğinde, özellikle ortaöğretimde kızlara ait okullaşma oranlarının erkeklerden belirgin bir şekilde alt bir seviyede olduğu dikkati çekmektedir. İlköğretimde kızlara ait okullaşma oranı %95.6 iken, erkeklerde bu oran %96.6'tür. Ortaöğretimde kızlara ait okullaşma oranı %31.0 iken erkeklerdeki okullaşma oranı %47.6'dır.

Dicle Bölgesinde kamunun hem eğitim alanındaki yatırımlarında hem toplam kamu yatırımlarında özellikle son yıllarda tutar olarak büyük artışlar kaydedilmiştir. Nitekim bölgenin 4 ili olan Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt illerinin genelinde yapılan eğitim yatırımları 2000 yılında 4,248 Bin TL iken 2005 yılında eğitim yatırımlarında %253 artış gerçekleşerek 31,567 Bin TL ve nihayet 2009 için 87,744 Bin TL'dir. Bununla birlikte bölgeye yapılan kamu yatırımları içinde eğitim sektörünün payı ise 2000 yılında %21.08 iken 2005 yılında %7.86'ya kadar geriledikten sonra tekrar artış eğilimine girmiş ve 2009 yılında %12.91 olarak gerçekleşmiştir.

TABLO 4: DİCLE BÖLGESİNDE EĞİTİM YATIRIMLARININ TOPLAM KAMU YATIRIMLARI İÇİNDEKİ YERİ (BİN TL)

Yıllar	Eğitim Yatırım Tutarı	Payı(%)	Toplam Kamu Yatırımı
2000	4.248	21,08	20.153
2001	3.402	16,35	20.810
2002	6.782	19,00	35.703
2003	7.555	12,47	60.567
2004	8.918	12,00	74.283
2005	31.567	7,86	401.858
2006	32.499	8,25	393.785
2007	40.900	9,40	435.268
2008	39.175	8,71	449.934
2009	87.744	12,91	679.726

Not(*) : 2 ve daha fazla ili kapsayan Muhtelif Yatırımlar illere dağıtılmamıştır.

Dicle Bölgesinde 2009–2010 öğretim yılı itibariyle 932 adet okul öncesi eğitim kurumu (ana sınıfları da dâhil) bulunurken, 1,704 adet ilköğretim, 191 adet de ortaöğretim kurumu bulunmaktadır.

2009–2010 öğretim yılı itibariyle bölgedeki ilköğretim okullarında toplam 471,038 öğrenci eğitim alırken, bir dersliğe düşen öğrenci sayısı 42, öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ise 28'dir. Yine ortaöğretim okullarındaki öğrenci sayısı 120,528 olup bir dersliğe düşen öğrenci sayısı 53, öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ise 32'dir.

Dicle Bölgesinde, okul öncesi eğitim dahil olmak üzere, gerek ilköğretim gerekse ortaöğretimde derslik başına düşen öğrenci sayısı Türkiye genelinden daha yüksek bir konumdadır. Yine öğretmen başına düşen öğrenci sayısında da bölge, Türkiye ortalamalarından daha yüksek bir istatistiğe sahiptir.

TABLO 5: EĞİTİM KADEMELERİNE GÖRE OKUL, ÖĞRENCİ, ÖĞRETMEN VE DERSLİK SAYISI*

Okul Türü	Türkiye	TRC3 Bölgesi	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt
OKUL ÖNCESİ EĞİTİM						
- Okul Sayısı	26.681	932	369	211	172	180
- Öğrenci Sayısı	980.654	36.586	11.354	9.112	8.068	8.052
- Öğretmen Sayısı	42.716	1.518	482	401	351	284
- Derslik Sayısı	45.703	1.217	403	305	280	229
- Derslik Başına Düşen Öğrenci	21	30	28	30	29	35
- Öğretmen Başına Düşen Öğrenci	23	24	24	23	23	28
İLKÖĞRETİM						
- Okul Sayısı	33.310	1.704	681	403	281	339
- Öğrenci Sayısı	10.916.643	471.038	166.970	124.047	108.015	72.006
- Öğretmen Sayısı	485.677	17.105	6.250	4.459	3.502	2.894
- Derslik Sayısı	332.902	11.084	3.786	2.715	2.403	2.180
- Derslik Başına Düşen Öğrenci	33	42	44	46	45	33
- Öğretmen Başına Düşen Öğrenci	22	28	27	28	31	25
ORTAÖĞRETİM GENEL TOPLAMI						
- Okul Sayısı	8.913	191	67	39	42	43
- Öğrenci Sayısı	4.240.139	120.528	43.844	36.831	22.477	17.376
- Öğretmen Sayısı	206.862	3.777	1.378	1.006	750	643
- Derslik Sayısı	110.310	2.262	867	478	492	425
- Derslik Başına Düşen Öğrenci	38	53	51	77	46	41
- Öğretmen Başına Düşen Öğrenci	20	32	32	37	30	27
Genel Ortaöğretim						
- Okul Sayısı	4.067	94	30	26	18	20
- Öğrenci Sayısı	2.420.691	89.568	33.195	29.269	15.792	11.312
- Öğretmen Sayısı	111.896	2.510	915	765	468	362
- Derslik Sayısı	65.314	1.511	524	365	306	316
- Derslik Başına Düşen Öğrenci	37	59	63	80	52	36
- Öğretmen Başına Düşen Öğrenci	22	36	36	38	34	31
Meslekî ve Teknik Ortaöğretim						
- Okul Sayısı	4.846	97	37	13	24	23
- Öğrenci Sayısı	1.819.448	30.960	10.649	7.562	6.685	6.064
- Öğretmen Sayısı	94.966	1.267	463	241	282	281
- Derslik Sayısı	44.996	751	343	113	186	109
- Derslik Başına Düşen Öğrenci	40	41	31	67	36	56
- Öğretmen Başına Düşen Öğrenci	19	24	23	31	24	22

Not (*): 2009-2010 Öğretim Yılı

1. Okulöncesi okul sayılarına ana sınıfları da dahil edilmiştir.

2. Öğretmen sayılarına sözleşmeli öğretmenler de dahil edilmiştir.

Kaynak: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı.

Eğitim göstergeleri il bazında incelendiğinde; bölgede gerek derslik başına düşen öğrenci sayısı gerekse öğretmen başına düşen öğrenci sayıları Türkiye ortalamalarının üzerinde olduğu dikkati çekmektedir. İstatistiklerden de görüldüğü üzere bölgenin genelinde derslik sayısının yetersizliği önemli bir eksikliklerdir.

Dicle Bölgesi eğitim sektöründe son yıllarda yaşanan bu olumlu gelişmeler sonucunda, eğitim kalitesinde artışlar yaşanmıştır. Ancak eğitim kalitesindeki gelişmeler henüz yeterli düzeyde olmamakla birlikte, önümüzdeki yıllarda bu gelişmelerin ciddi düzeylerde gerçekleşmesi beklenmektedir.

Bölge illerinin ÖSS sınav sonuçlarına göre başarı sıralaması incelendiğinde 2009 ÖSS sınavı sayısal puan türünde 81 il arasında Batman 33., Siirt 52., Mardin 70. ve Şırnak 80. il olarak düşük bir başarı grafiği çizmektedir. Bölge illeri arasında Batman başarı sırasında ön plana çıkmaktadır. 2009 ÖSS'de Batman'da sınava başvuran 11,538 adaydan 5,037'si; Mardin'de 15,868 adaydan 6,616'sı; Şırnak'ta 5,842 adaydan 2,292'si ve Siirt'te başvuru yapan 5,600 adaydan 2,593'ü bir bölüme yerleşmiştir.

Dicle Bölgesinde yüksek öğrenim dalında eğitim veren 4 üniversite bulunmaktadır. Mardin'de bulunan Mardin Artuklu Üniversitesi 2007 yılında eğitim öğretime başlamış ve Sosyal Bilimler alanında Ortadoğu'da kendini ispatlamış bir üniversite olmayı hedeflemektedir. Üniversite'de Fen-Edebiyat Fakültesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi ve Güzel Sanatlar Fakültesinin yanında, 3 Enstitü (Fen Bilimleri, Sosyal Bilimler ve Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü), 2 Yüksekokul (Sağlık Yüksekokulu ve Devlet Konservatuvarı) ve 3 Meslek Yüksekokulu bulunmaktadır. Bölgenin bir diğer önemli üniversitesi olan Siirt Üniversitesi 1976 yılında Dicle Üniversitesine bağlı bir Enstitü olarak kurulmuş, 1992 de Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi adını almış ve 2007 yılında Dicle Üniversitesinden ayrılarak Siirt Üniversitesi olarak eğitim öğretim faaliyetlerine devam etmektedir. Üniversitede Fen-Edebiyat Fakültesi, Eğitim Fakültesi ve Mühendislik-Mimarlık Fakültesi olmak üzere 3 fakülte, bir Meslek Yüksekokulu ve bir Sağlık Yüksekokulu mevcuttur. Daha önce Dicle Üniversitesine bağlı Meslek yüksekokulu iken 29 Mayıs 2007 tarih ve 26536 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 5662 sayılı yasayla Batman Üniversitesi adını alarak eğitim hayatına devam eden Batman Üniversitesi bünyesinde Fen-Edebiyat Fakültesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi ve Teknik Eğitim Fakültesi olmak üzere 3 Fakülte, 2 Enstitü (Fen Bilimleri Enstitüsü ve Sosyal Bilimler Enstitüsü), Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu ve 2 Meslek Yüksekokulu barındırmaktadır. Şırnak'ta bulunan Şırnak üniversitesi ise Bölgenin tek İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ve İlahiyat Fakültesi'ne sahiptir. Ayrıca Mühendislik Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fen Bilimleri Enstitüsü ve 2 Meslek Yüksekokulu da üniversitedeki diğer akademik birimlerdir.

2008–2009 öğretim yılı itibariyle Dicle Bölgesindeki üniversitelerde toplam olarak 6.784 öğrenci öğrenim görmektedir. Bölgede faaliyette bulunan 4 üniversitede toplam olarak 136 öğretim elemanı hizmet vermekte olup, bu sayının içinde 10 profesör, 14 yardımcı doçent, 48 öğretim görevlisi, 5 de araştırma görevlisi ve 59 diğer personel teşkil

etmektedir. teşkil etmektedir. Bölgedeki üniversitelerde çalışan öğretim elemanı sayısı, Türkiye genelinin %3.3'ünü oluşturmaktadır.

TABLO 6: DİCLE BÖLGESİNDE YÜKSEK ÖĞRETİM (2008-2009 ÖĞRETİM YILI)

Üniversite Adı	Öğrenci Sayısı	Öğretim Elemanı Sayısı						
		Toplam	Prof.	Doç.	Y.Doç.	Öğr.Grv.	Arş.Grv.	Diğer
Dicle Bölgesi	6.784	136	10		14	48	5	59
Mardin Artuklu Üni.	1.277	25	4		2	6		13
Batman Üni.	2.123	32	3		5	16	2	6
Şırnak Üni.	455	6	1			3		2
Siirt Üni.	2.929	73	2		7	23	3	38

Kaynak: T.C. Yüksek Öğretim Kurulu, Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi

Eğitim, ekonomik ve sosyal ihtiyaçların karşılanması için gereken nitelikli işgücünün yetişmesinde, kalkınma hedeflerine göre değişen talep yapısına uygun beceri ve bilgilerin aktarılmasında, kaynakların genel olarak daha rasyonel bir biçimde ve verimli olarak kullanılmasında, sağlıklı ve nitelikli istihdama hazır bir nüfusun oluşmasında önemli bir role sahiptir. Eğitim, bir insan hakkı olmasının yanında, sürdürülebilir kalkınma için bir önkoşul ve iyi yönetim ile bilgiye dayalı kararlar alma ve demokrasinin geliştirilmesi için de etkili bir araçtır.

Dolayısıyla rekabete dayalı yenedünya düzeninde eğitime en fazla yatırım yapan ve eğitilmiş insan gücüne sahip ülkelerin avantaj sağlayacağı gerçeği göz önüne alındığında, eğitimin önemi daha da belirgin hale gelmektedir.

Dicle Bölgesinin ekonomik kalkınmasının gerçekleştirilebilmenin temelinde de eğitim yer almaktadır. Bölgede son yıllarda (özellikle 8 yıllık zorunlu eğitime geçildikten sonra) eğitimde sağlanan gelişmeler yüksek öğretim alanında faaliyet gösteren üniversitelerin mevcudiyeti eğitim altyapısının önceki dönemlere kıyasla büyük bir gelişim sağlamıştır. Eğitim altyapısında sağlanan bu gelişmeler ve sektörlerin ihtiyaç duyabileceği bilgi ve donanım düzeyine sahip nitelikli insan gücü sayısının artmasıyla birlikte, bölgenin ekonomik kalkınmasında gelişmelerin daha da hız kazanacağı muhakkaktır.

2.2.3. İstihdam Durumu

Dicle Bölgesi ekonomisinin temelini dört önemli sektör (tarım, sanayi, inşaat ve hizmetler) oluşturmaktadır. Ekonomik faaliyetler içerisinde en önemli kalemi oluşturan sektör hizmetler sektörüdür.

Dicle Bölgesinde istihdam edilenlerin sayısında, 1990–2000 döneminde bir artış görülmektedir. 1990’da 499.626 olan istihdam edilen nüfus, 2000’de 510,207 olmuştur. Bu dönemde istihdam edilen nüfusun yıllık ortalama artış hızı binde 2.09’dur.

TABLO 7: 1990–2000 DÖNEMİ İSTİHDAMIN SEKTÖREL DAĞILIMI (%)

		1990		2000	
		Kişi	%	Kişi	%
TRC3	Tarım	357.580	71,6	314.328	61,5
	Sanayi	16.305	3,3	15.638	3,1
	Hizmetler	125.541	25,1	180.241	35,1
	Toplam	499.426	100,0	510.207	100,0
Mardin	Tarım	146.346	74,4	149.346	69,9
	Sanayi	4.440	2,3	5.048	2,4
	Hizmetler	45.964	23,4	58.761	27,7
	Toplam	196.750	100,0	213.155	100,0
Batman	Tarım	78.340	70,0	69.882	63,5
	Sanayi	7.522	6,7	6.569	6,0
	Hizmetler	26.058	23,3	33.632	30,5
	Toplam	111.920	100,0	110.083	100,0
Şırnak	Tarım	70.287	68,0	50.885	46,6
	Sanayi	2.118	2,0	2.019	1,8
	Hizmetler	30.928	30,0	56.320	51,6
	Toplam	103.333	100,0	109.224	100,0
Siirt	Tarım	62.607	71,6	44.215	56,9
	Sanayi	2.225	2,5	2.002	2,6
	Hizmetler	22.591	25,9	31.528	40,6
	Toplam	87.423	100,0	77.745	100,0

Not: İnşaat ve İyî Tanımlanmamış Faaliyetler istihdamı Hizmetler sektörüne eklenmiştir.

Kaynak: TÜİK, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri.

1990–2009 döneminde istihdamın sektörel yapısında önemli değişimler yaşanmıştır: Tarım sektöründe istihdam edilenlerin toplam istihdam içindeki oranı azalırken, hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin oranında ciddi bir artış gözlenmiştir. 1990 yılında tarım sektöründe istihdam edilen nüfus toplam istihdamın %71’ini oluştururken 2009 yılında bu oran %22’ye düşmektedir. Aynı şekilde hizmetler sektörünün toplam istihdamdaki payı 1990’da %25 iken 2009 yılında ise %56.5 olmuştur. TRC3 ve Türkiye geneli toplam istihdam içinde sektörlerin payı aşağıda verilmiştir.

		1990	2000	2009
TRC3	Tarım	71,6	61,5	22,1
	Sanayi	3,3	3,1	21,4
	Hizmetler	25,0	35,1	56,5
Türkiye	Tarım	53,7	48,4	24,7
	Sanayi	12,8	13,3	25,3
	Hizmetler	33,6	38,2	50,0

Not:1990 ve 2000 yılı değerleri Türkiye İstatistik Kurumu Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 2009 yılı rakamları ise Hane Halkı İşgücü Anket Sonuçlarındandır.

İstihdamın sektörel dağılımı, Türkiye geneli ile mukayese edildiğinde 2009 yılı için tarım sektöründe istihdam edilenlerin oranının Türkiye genelinin (%24.7) altında olduğu görülmektedir. Yine sanayi sektöründe çalışan nüfusun toplam istihdam içerisindeki payının Türkiye ortalamasının (%25.3) biraz altında olduğu (%21.4) ve ticaret ile hizmetler sektörünün toplamı ise Türkiye ortalamasının (%50) üzerinde olduğu dikkati çekmektedir.

Türkiye İstatistik Kurumu, Hanehalkı İşgücü Anketi sonuçlarına göre Dicle Bölgesinde 2009 yılında işsizlik oranı %15.1 iken, Türkiye ortalaması ise %14'tür. 2009 itibariyle 26 düzey 2 bölgesi içinde işsizlik sıralamasında 9. sıradadır.

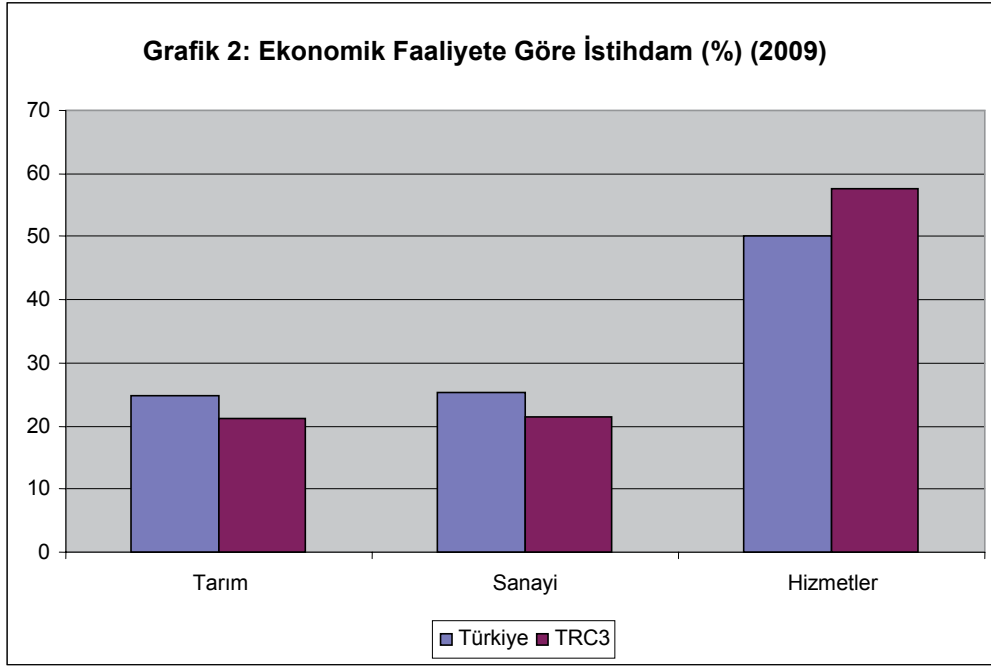
TABLO 8: BÖLGEDEKİ ÇALIŞABİLİR NÜFUS, İSTİHDAM VE ORANLARI

İşgücü Durumu	2008		2009	
	Türkiye	TRC3	Türkiye	TRC3
Kurumsal Olmayan Sivil Nüfus (Bin Kişi)	69.724	1.890	70.542	1.927
15 ve Yukarı Yaştaki Nüfus (Bin Kişi)	50.772	1.039	51.686	1.093
İşgücü (Bin Kişi)	23.805	319	24.748	345
İstihdam (Bin Kişi)	21.194	264	21.277	293
İşsiz (Bin Kişi)	2.611	56	3.471	52
İş Gücüne Dahil Olmayan Nüfus (Bin Kişi)	26.967	720	26.938	748
İş Gücüne Katılma Oranı (%)	46,9	30,7	47,9	31,5
İşsizlik Oranı (%)	11,0	17,4	14	15,1
Tarım Dışı İşsizlik Oranı (%)	13,6	20,9	17,4	17,6
İstihdam Oranı (%)	41,7	25,4	41,2	26,8

Kaynak: TÜİK.

Tablodan da görüldüğü gibi, Dicle Bölgesine ait gerek işsizlik oranı gerekse tarım dışı işsizlik oranı Türkiye geneline ait işsizlik oranlarının üzerindedir. 2008 yılı itibariyle Dicle Bölgesine ait işsizlik oranı %17.4 ile düzey 2 bölgeleri içerisinde en yüksek işsizlik oranına sahip bölge konumunda idi. 2009 yılında ise %15.1 işsizlik oranı ile 9. sıradadır. Dikkati çeken bir diğer önemli veri ise işgücüne katılma oranının (%31.5) Türkiye ortalamasının (%47.9) çok altında olmasıdır.

TRC 3 alt bölgesine ait istihdamın sektörler itibariyle dağılımı incelendiğinde, hane halkı işgücü anketi sonuçlarına göre, 2009 yılı itibariyle bölge genelinde 293 bin kişinin istihdam edildiği görülmekte ve bu istihdamın %22.1'inin tarım, %21.4'ünün sanayi (inşaat sektörü sanayi sektörü içinde değerlendirilmiştir), %56.5'inin ise hizmetler sektöründe yer aldığı görülmektedir.

2.2.4. Sağlık

Bireylerin ve toplumun beden ve ruh sağlığının korunması, hasta bireylerin tedavilerinin yapılması, tüm tıbbî müdahalelere rağmen sağlığına tam anlamıyla kavuşması mümkün olmayanların veya engelli vatandaşları başkalarına bağımlı olmadan yaşayabilmelerini temin amacıyla rehabilitasyonlarının yapılması faaliyetlerini de kapsayacak şekilde, toplumların sağlık düzeyini yükseltebilmek için yürütülen planlı çalışmaların tümüne birden "sağlık hizmetleri sunumu" denilmektedir.

Öte yandan, kişi başına düşen milli gelirin adil bir şekilde dağılımı, sanayileşme düzeyi, işsizlik oranının hafifletilmesi, altyapı imkânlarının iyileştirilmesi, beslenme ve eğitim düzeyinin yükseltilmesi gibi bazı temel sosyo-ekonomik göstergelerin bir arada değerlendirilmesiyle açıklanmaya çalışılan klasik anlamda kalkınma kavramı, yeni benimsenen yaklaşımda, beşeri kalkınma nosyonu ön plana alınarak, eğitim ve sağlık göstergeleriyle özdeşleştirilmeye başlamıştır. Dolayısıyla diğer göstergelerle birlikte, toplam sağlık harcamalarının topluma yansımaları olan kişi başına hekim sayısı, yatak sayısı, ilaç tüketimi, sağlık hizmetlerinin kalitesi ile bu hizmetlere ulaşılabilirlik ve bunların doğal uzantısı olan bebek ölüm oranı, genel ölüm oranı ve ortalama ömür gibi temel sağlık göstergeleri, toplumun kalkınmışlık düzeyini belirleyen faktörler olarak değerlendirilmektedir.

Dicle Bölgesinin sağlık sektöründe ulaştığı seviyenin belirlenmesinde; demografik göstergeler ile bazı hastalıkların yaygınlığı ve sağlık hizmetlerinin sunumunun yanı sıra, özellikle uluslararası karşılaştırmalarda kullanılan göstergeler arasında bulunan, sağlık hizmetlerinin arzıyla (hasta yatağı ve kişi başına düşen yatak sayısı, sağlık personeli ve kişi başına düşen sağlık personeli sayısı gibi) sağlık yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Demografik Göstergeler

Dicle Bölgesi'nin demografik göstergeleri değerlendirildiğinde, bölge için tespit edilen rakamların Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim nüfusun ekonomik ve sosyal niteliklerini ortaya koyan 2000 Genel Nüfus Sayımı Sonuçlarına göre Türkiye genelinde toplam doğurganlık hızı (çocuk sayısı) 2.53 iken bölgede 5.57'dir. Öte yandan, diğer önemli demografik değişkenler arasında belirtilen bebek ölüm hızı ve beş yaş altı ölüm hızı Türkiye genelinde sırasıyla %043 ve %049 iken, söz konusu oranlar Dicle Bölgesi için yine sırasıyla %050 ve %059'dur.

Sağlık Hizmetleri Arzı

Dicle Bölgesinde, 2007 yılı verilerine göre Sağlık Bakanlığı'na ait 27; özel teşebbüse ait 7 olmak üzere 34 adet hastane bulunmaktadır. Bu 34 hastaneden (10 tanesi Mardin'de, 11 tanesi Batman'da, 8 tanesi Siirt'te ve 5 tanesi ise Şırnak'ta olmak üzere) toplam 2,213 adet yatak ile sağlık hizmeti sunulmakta olup bu sayı Türkiye genelinin %1.2'sine karşılık gelmektedir. Mevcut yatakların yaklaşık %86'sı (1,905 adet) Kamuya ait kurumlarda bulunmaktadır. Yine aynı yıl itibarıyla Türkiye genelinde yüz bin kişiye düşen yatak sayısı 262 iken, bu sayı Dicle Bölgesi için 115'dir.

Dicle Bölgesine ait hastane yatak sayısı ve yüz bin kişi başına yatak sayısı, Türkiye geneli ile karşılaştırmalı olarak Tablo 7'de verilmektedir.

TABLO 9: HASTANE YATAK SAYISI VE YÜZ BİN KİŞİ BAŞINA YATAK SAYISI

	Hastane Yatak Sayısı			Yüz Bin Kişi Başına Yatak Sayısı		
	2005	2006	2007	2005	2006	2007
Türkiye	176.785	180.767	184.983	258	260	262
Dicle Bölgesi	1.854	1.772	2.213	87	126	115
Mardin	690	600	600	19	24	80
Batman	444	514	880	28	37	186
Şırnak	235	235	310	13	24	75
Siirt	485	423	423	27	41	145
Bölge/Türkiye (%)	1,05	0,98	1,20	33,7	48,6	43,9

Kaynak: TÜİK ve kendi hesaplamamız.

Hemen her sektörde olduğu gibi, sağlık sektöründe de etkili ve yaygın hizmet sunumunun temel koşulu, ihtiyaç duyulan nitelikli personel temininin kesintisiz bir biçimde ve her geçen gün daha da iyileştirilerek sürdürülmesidir. Sağlık sektörünün hem emek hem de teknoloji yoğun bir sektör olması, bu alanda istihdam edilen/edilecek personelin gerek kalite gerekse sayı bakımından yeterli seviyelerde bulundurulmasını ve talep düzeyi dikkate alınarak tüm yurt genelinde dengeli bir biçimde dağıtılmasını zorunlu hale getirmektedir. Bu alanda kaydedilecek ilerlemeler, yaşam kalitesinin hem bölge hem de ülke genelinde yükseltilmesinin temel göstergelerinden bir tanesini oluşturacaktır.

2000–2006 dönemi verileri incelendiğinde, Dicle Bölgesi'nde hizmet veren sağlık personeli sayısında önemli bir artış göze çarpmaktadır. 2000 yılı itibariyle bölgede hizmet veren uzman hekim sayısı 165 ile Türkiye genelinin %0.4'ünü oluşturmaktayken, 2006 yılına gelindiğinde bölgede hizmet veren uzman hekim sayısı 565 olup Türkiye genelinin yaklaşık olarak %1'ine tekabül etmektedir. Her ne kadar sağlık personeli sayısında bir artış görülse de Bölgenin sağlık hizmetleri konusunda çok önemli eksikliklerinin olduğu ve bu konudaki iyileştirmelerin mutlaka artarak devam etmesi gerekmektedir. Sağlıklı bireylerden oluşan dinamik bir toplum yapısı oluşturma çabaları kapsamında, bölgenin sağlık personeli talebini hızlı bir biçimde karşılamaya dönük tedbirlerin acilen alınması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Dicle Bölgesi sağlık personeli sayısının gelişimi Tablo 8'de verilmektedir.

TABLO 10: DICLE BÖLGESİ SAĞLIK PERSONELİ SAYISI

	2000			2006		
	Türkiye	Dicle Bölgesi	Türkiye İçindeki Pay (%)	Türkiye	Dicle Bölgesi	Türkiye İçindeki Pay (%)
Uzman Hekim	38.064	165	0,43	57.882	565	0,98
Pratisyen Hekim	47.053	500	1,06	56.701	824	1,45
Diş Hekimi	16.002	86	0,54	18.213	131	0,72
Eczacı	23.266	246	1,06	24.612	301	1,22
Sağlık Memuru	46.528	783	1,68	67.649	1.501	2,22
Hemşire	71.600	861	1,20	87.327	1.046	1,20
Ebe	41.590	623	1,50	43.301	638	1,47

Kaynak: TÜİK.

Sağlık Yatırımları

Dicle Bölgesinde kamu kesimince gerçekleştirilen kamu yatırımları içinde sağlık sektörünün aldığı pay 2000 yılı itibariyle %12,25 iken, 2009 yılı sonunda %5,88 olarak gerçekleşmiştir. Bölgede gerçekleştirilen toplam kamu yatırımları tutarının her yıl artış gösterdiği ve oransal olarak da büyük artış kaydettiği görülmektedir. Bölgeye yönelik sağlık yatırımları tutarları ise 2007 yılına kadar sürekli artış kaydetmiştir. Özellikle 2005 yılında büyük artış kaydeden yatırım tutarı, 2007 yılında 73,240,000 TL ile maksimum düzeyine ulaşmıştır. 2008 yılında %46 düşüş kaydetmiştir. Öte yandan, 2000–2009 dönemi incelendiğinde; bölgede gerçekleştirilen toplam kamu yatırımları içinde sağlık sektörünün payının en yüksek olduğu yıl %16.83 ile 2007 yılıdır.

TABLO 11: DICLE BÖLGESİNDE SAĞLIK YATIRIMLARI (BİN TL)

Yıllar	Sağlık Yatırım Tutarı	Payı(%)	Toplam Kamu Yatırım
2000	2.468	12,25	20.153
2001	2.961	14,23	20.810
2002	3.109	8,70	35.703
2003	5.589	9,23	60.567
2004	8.913	12,00	74.283
2005	37.676	9,38	401.858
2006	62.018	15,75	393.785
2007	73.240	16,83	435.268
2008	39.185	8,71	449.934
2009	40.000	5,88	679.726

* 2 ve daha fazla ili kapsayan Muhtelif Yatırımlar illere dağıtılmamıştır.

Türkiye genelinde gerçekleştirilen sağlık yatırımlarının bölgelere göre dağılımı ve tutarı dikkate alındığında; Dicle Bölgesinin gerçekleştirilen sağlık yatırımları açısından arzu edilen seviyelere henüz ulaşamadığı ortaya çıkmaktadır.

2.3. İktisadî Yapı

Dicle Bölgesi ekonomisinin temelinde dört önemli sektör (tarım, sanayi, inşaat ve hizmetler) yer almaktadır. 2001 yılı itibariyle bölge Gayri Safi Yurtiçi Hasılasının (GSYİH) %24'ünü tarım sektörü oluştururken, %20.5'sini sanayi, %55'ini de hizmetler sektörü oluşturmaktadır.

2.3.1. Tarım ve Hayvancılık

Güneydoğu Anadolu Bölgesi içerisindeki 3 alt bölgeden en az tarım alanına sahip olan Dicle Bölgesi, Türkiye'deki toplam tarım alanlarının %2.8'ini Güneydoğu Anadolu Bölgesinin ise %22'sini teşkil etmektedir. Toplam 2,609,000 hektar yüzölçümüne sahip

olan Dicle Bölgesinde, tarım alanları bölge toplam alanının %32'sini (691,900 hektar) kaplamaktadır. Tarım alanlarının toplam yüzölçümüne oranı Türkiye'de %34 iken Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ise %44'tür. 2008 yılı itibariyle, bölge tarım alanlarının %88.'ini tahıl ve diğer bitkisel ürünler, %2.3'ünü sebzelikler, %9'luk bölümünü de meyveler, içecek ve baharat bitkileri oluşturmaktadır.

Dicle Bölgesi toplam tarım alanlarının %53'ü Mardin, %16'sı Batman, %17'si Siirt ve %14'ü Şırnak iline aittir. Tahıllar ve bitkisel ürünlerin alanının yarısı Mardin'de iken, Siirt ise meyvelik-içecek ve baharat bitkilerinde tüm alt bölgenin %50'sine sahiptir. Şırnak ilinde ise il tarım topraklarının %99'u tahıllar ve bitkisel ürünlere ayrılmış, meyve-sebze alanı ise yok denecek kadar küçüktür.

TABLO 12: DİCLE BÖLGESİ TARIM ALANLARI (DEKAR) (2008)

	TRC3	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt
Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünlerin Alanı	6.132.188	3.385.703	966.259	981.087	799.139
Ekilen Alan	5.403.224	2.820.356	862.228	937.101	783.539
Nadas	728.964	565.347	104.031	43.986	15.600
Sebze Bahçeleri Alanı	160.815	83.342	51.485	5.783	20.205
Meyveler, İçecek ve Baharat Bitkileri Alanı	625.999	224.745	69.682	4.421	327.151
Toplam Alan	6.919.002	3.693.790	1.087.426	991.291	1.146.495

Bölge tarımında genel olarak küçük işletmeler egemen olup cüce işletmeler ülke geneliyle paralellik göstermektedir. Bölge tarımında orta büyüklükteki işletmeler de önemli bir grup oluşturmaktadır. Bölgede büyük işletmeler sayıca çok azdır. 2001 Genel Tarım Sayımı sonuçlarına göre Dicle Bölgesinde, toplam tarımsal işletme sayısı 78,770 olup, bunların işledikleri arazi miktarı 6,504,227 dekadır. Bölgede 1 ile 49 dekar arazi genişliğine sahip işletmelerin toplam işletme sayısındaki oranı %59.6; 50-99 dekar arazi genişliğine sahip işletmelerin oranı %15.7; 100-199 dekar arazi büyüklüğüne sahip işletmelerin oranı %12.7; 200-499 dekar arazi büyüklüğüne sahip işletmelerin oranı %9.6 ve 500 dekardan daha büyük arazi genişliğine sahip işletmelerin toplam işletmelere oranı ise %2.3'tür. Bölgede 500 dekardan daha yüksek arazi işleyen tarımsal işletme sayısı 1,834'dür.

TABLO 13: DİCLE BÖLGESİ'NDE TARIMSAL İŞLETME SAYISI VE İŞLENEN ARAZİ MİKTARI

Arazi Büyüklüğü (da)	İşletme Sayısı		İşletme Arazisi	
	Adet	%	Dekar	%
5'den Az	9,387	11.9	13,954	0.2
5 – 9	7,335	9.3	49,527	0.8
10 – 19	12,910	16.4	166,247	2.6
20 – 49	17,341	22.0	531,790	8.2
50 – 99	12,390	15.7	842,752	13.0
100 – 199	9,992	12.7	1,320,340	20.3
200 – 499	7,581	9.6	2,150,275	33.1
500 – 999	1,416	1.8	816,522	12.6
1.000 – 2.499	418	0.5	612,820	9.4
2.500 – 4.999	-	-	-	-
5.000+	-	-	-	-
TOPLAM	78,770	100.00	6,504,227	100.00

KAYNAK : 2001 Genel Tarım Sayımı, TÜİK.

Tablodan da görüleceği gibi Dicle Bölgesinde tarımsal üretimde cüce işletmelerin oranı Türkiye geneline oranla daha yüksek düzeydedir. Türkiye genelinde 5 dekardan az işletme arazisine sahip işletmelerin toplam işletme sayısı içindeki payı %5,9 iken, 5-9 dekar arazi genişliğine sahip işletmelerin oranı %9,6'dır. Bölgede 5 dekardan az araziye sahip cüce işletmeler toplam işletmelerin %11.9'unu oluştururken, 5-9 dekar araziye sahip işletmeler ise toplam işletme sayısının %9.3'ünü teşkil etmektedir.

Yine tablodan görüldüğü üzere, Dicle Bölgesinde 1–19 dekar arazi genişliğine sahip işletmelerin toplam işlenen alan içindeki payı %3.6'dır. Diğer taraftan 20–49 dekar arazi genişliğine sahip işletmeler, toplam işlenen alanın %8.2'sini, 50–99 dekar arazi genişliğine sahip işletmeler işlenen alanın %13'ünü, 100-199 dekar arazi büyüklüğüne sahip işletmeler toplam işlenen alanın %20.3'ünü, 200-499 dekar arazi genişliğine sahip işletmeler işlenen alanın %33.1'ini oluşturmaktadır. Bölgede 500 dekardan fazla arazi genişliğine sahip olan işletmeler toplam işlenen arazinin %22'sini oluşturmaktadır.

Tablodan da izleneceği gibi, Dicle Bölgesinde tarımsal işletmelerin %75'i 1–99 dekar arazi genişliğine sahip iken, işlenen arazinin yalnızca %25'ini oluşturmakta, tarımsal işletme sayısının %11.9'unu oluşturan 200 dekardan fazla araziye sahip işletmeler ise toplam işlenen arazinin %57'sini teşkil etmektedir.

Bölge bitkisel ürünler üretimi içinde en yüksek payı meyveler, içecek ve baharat bitkileri almaktadır. 2008 yılı itibarıyla bölge genelinde üretilen bitkisel ürünlerin üretim değeri 848 milyon TL'dir. Bunun %61'ini tarla ürünleri, %23'ünü meyveler, içecek ve baharat bitkileri ve %16'sını sebzeler oluşturmaktadır.

Dicle Bölgesi bitkisel üretim değeri, Türkiye genelinin %1.3'ünü oluştururken, tarla ürünlerinin üretim değeri %2.2, sebzeler %0.8'ini; meyveler, içecek ve baharat bitkileri de Türkiye üretimi değerinin %0.8'ini teşkil etmektedir.

Dicle Bölgesi bitkisel üretim değerinin büyüklüğü açısından düzey 2 bölgeleri içinde en az üretim değerine sahip altıncı bölgedir. 2008 yılı itibariyle bölgede kişi başına düşen bitkisel üretim değeri 431 TL olup bölge, en az kişi başına düşen bitkisel üretim değerine sahip altıncı bölge konumundadır. Bölge illerinden Mardin 740 TL'lik kişi başına bitkisel üretim değeriyle ülke genelinde 53'üncü ve bölge illeri arasında en yüksek değere sahiptir. Siirt 392 TL ile 68'inci, Batman 226 TL ile 77'inci ve Şırnak 152 TL ile Türkiye genelinde İstanbul'dan sonra en az kişi başı bitkisel üretime sahip ilimizdir.

Bölgede hayvancılık, bitkisel üretim gibi bir hayli zayıf konumda olup, 2008 yılı itibariyle bölgedeki canlı hayvanlar değeri Türkiye canlı hayvanlar değeri içinde %2.2 pay alırken, hayvansal ürünler üretim değeri içinde %1'lik bir pay almaktadır. Bölge 287 TL'lik kişi başına canlı hayvan değeriyle düzey 2 bölgeleri içinde 18'inci sırada iken, 115 TL'lik kişi başına hayvansal ürünler değeriyle 25'inci sırada yer almaktadır.

Kişi başına canlı hayvan değeri açısından Siirt iller arasında 46'inci, Batman 54'üncü, Mardin 67'inci ve Şırnak 70'inci sırada yer alırken, kişi başına hayvansal ürünler değeriyle Siirt 69'uncu, Şırnak 77'inci, Mardin 79'uncu ve Batman ise 80'ninci sırada bulunmaktadır.

Dicle Bölgesinde tarım sektörü, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) içinde yaklaşık olarak %25 oranında bir pay almaktadır. Cari fiyatlar bazındaki GSYİH rakamları incelendiğinde, 1991 yılında tarım sektörünün il GSYİH'sı içindeki payının %29.5 oranında olduğu ve bu payın 1998'de en yüksek değeri olan %33.5 düzeyine yükseldiği görülmektedir. Bölge illeri içinde GSYİH içinde tarımsal hâsılanın en yüksek paya sahip olduğu il Mardin, en az paya sahip il ise Batman'dır. 2001 yılı itibariyle Mardin ili GSYİH'sı içinde tarım sektörünün payı %33.8 iken, Batman'da bu oran %14.8'dir.

Dicle Bölgesinde tarım sektöründe yaratılan hasılanın Türkiye tarımsal hasılası içindeki payına bakıldığında, 2001 yılı itibariyle bölgenin, Türkiye geneli tarımsal hasılası içinde %2.5'lik bir pay aldığı ve bu payın 1991–2001 döneminde %2.20 civarında olduğu görülmektedir. Bölgede tarımsal hasıla 1991–2001 döneminde yıllık ortalama %76.5 oranında artış gösterirken, ortalama yıllık artış oranı Mardin'de %85, Şırnak'ta %84, Batman'da %74 ve Siirt'te %67 olmuştur. Aynı dönemde Türkiye tarımsal hasılasının ortalama yıllık artış oranı %75 olarak gerçekleşmiştir.

TABLO 14: TRC 3 ALT BÖLGESİ TARIMSAL HASILANIN GELİŞİMİ

Yıllar	Tarım Sektörünün GSYİH İçindeki Payı (%)				Türkiye Tarımsal Hasıla İçindeki Payı (%)				Tarımsal Hasılanın Büyüme Hızı (%)						
	TRC3 Bölgesi	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt	TRC3 Bölgesi	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt	TRC3 Bölgesi	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt
1991	29,5	26,9	28,7	33,3	28,9	2,4	0,9	0,7	0,2	0,5	-	6,9	-	-	16,3
1992	27,5	29,6	28,6	26,8	22,3	2,3	0,9	0,8	0,2	0,4	66,0	78,8	83,4	50,3	26,7
1993	27,9	32,2	24,1	33,3	21,3	2,1	1,0	0,5	0,3	0,3	69,1	98,8	22,7	143,0	48,8
1994	29,4	33,9	24,5	33,8	22,4	2,2	1,0	0,5	0,4	0,3	109,0	108,0	74,5	170,0	114,0
1995	33,4	37,2	26,2	42,0	27,8	2,3	1,1	0,5	0,2	0,4	114,2	112,0	108,0	122,0	121,0
1996	31,7	36,7	23,6	35,0	28,8	2,1	1,0	0,4	0,2	0,3	86,1	93,9	84,3	68,5	86,4
1997	31,8	32,3	34,0	31,1	26,9	2,6	1,0	0,8	0,2	0,3	103,6	67,4	225,0	87,5	79,5
1998	33,5	39,1	33,4	28,5	23,6	2,3	1,1	0,7	0,2	0,2	96,0	137,0	76,8	64,4	56,4
1999	23,4	26,8	23,0	19,7	19,9	1,7	0,7	0,5	0,2	0,2	-5,0	-15,9	1,5	-6,7	28,4
2000	23,4	27,8	19,5	19,5	24,1	1,8	0,8	0,5	0,2	0,2	58,3	65,6	39,4	40,4	92,1
2001	24,4	33,8	14,8	26,8	18,6	2,5	1,3	0,5	0,3	0,3	67,7	105,0	20,4	110,0	18,7

Kaynak: TÜİK

Dicle Bölgesi tarımsal hasılası içinde ormancılık ve balıkçılığın payı bir hayli düşüktür. 2001 yılı itibariyle bölgede yaratılan tarımsal hasıla içinde ormancılığın payı %0.3 iken, balıkçılığın payı 0.007paya sahiptir. Ormancılık hasılası bölge GSYİH'sı içinde ‰0.08 iken, balıkçılık hasılası ise ‰0.02 gibi neredeyse yok denecek kadar az bir paya sahiptir.

2.3.2. Sanayi

2.3.2.1. Sanayi Hâsılasının Dağılımı

Türkiye'nin Güneydoğu bölgesinde yer alan Dicle Bölgesinde sanayi sektörü gerektiği kadar gelişmemiştir. Bölge GSYİH 'sı içinde sanayi sektörünün payı zaman içerisinde artış göstermektedir. 1991 yılı itibariyle GSYİH içinde %21.2 olan sanayi sektörünün payı, 2001'de %20.5 düzeyine gerilemiştir.

Cari fiyatlar itibariyle 2001'de 444 milyon TL'lik hasılaya sahip olan Dicle Bölgesi, Türkiye geneli sanayi hasılası içinde %1'lik bir paya sahiptir. Bölge illerinden Batman'ın Türkiye sanayi hasılası içindeki payı %0.6 iken diğer illerin payı oldukça düşük düzeydedir.

Sanayi sektörüne ait hasıla, 1991–2001 döneminde, Dicle Bölgesinde yıllık ortalama %1,75 oranında bir büyüme hızı kaydederken, bu dönemde Türkiye geneline ait sanayi hasılasında ise %3,4 oranında yıllık ortalama büyüme hızı gerçekleşmiştir.

Dicle Bölgesinde sanayi sektörü içinde imalât sanayi ile birlikte madencilik ve taşocakçılığı sektörü önemli bir pay alırken enerji sektörünün (elektrik, gaz ve su) payı bir hayli düşüktür. 2001 yılı itibariyle sanayi sektörüne ait hasılanın %59'unu imalât sanayii oluştururken, %36'sını madencilik ve taşocakçılığı sektörü 5'ini de enerji sektörü (elektrik, gaz ve su) meydana getirmektedir. İmalat sanayinin sanayi hasılası içindeki payına iller bazında bakıldığında Batman'da bu oranın %53, Mardin'de ise %62, Siirt'te %78 ve Şırnak'ta %29 düzeyinde olduğu görülür.

TABLO 15: DICLE BÖLGESİ SANAYİ HÂSILASININ GELİŞİMİ

Yıllar	Sanayi Sektörünün GSYİH içindeki Payı (%)					Türkiye Sanayi Hasıla içindeki Payı (%)					Sanayi Hasılasının Büyüme Hızı (%)				
	TRC3 Bölgesi	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt	TRC3 Bölgesi	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt	TRC3 Bölgesi	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt
1991	21,2	7,0	41,6	4,2	22,9	1,0	0,12	0,62	0,02	0,24	-	22,8	-	-	-20,0
1992	19,6	6,2	35,6	3,1	26,0	1,0	0,11	0,56	0,02	0,26	64,0	59,7	56,9	40,7	86,5
1993	15,7	5,6	30,6	0,6	24,2	0,7	0,11	0,41	0,003	0,22	34,0	63,2	25,5	-60,0	45,2
1994	13,3	6,2	24,7	0,9	23,4	0,6	0,11	0,27	0,006	0,20	68,3	121,8	38,2	275	95,8
1995	13,1	6,2	26,4	1,0	19,9	0,5	0,11	0,28	0,006	0,15	85,2	90,7	107,9	97,8	51,4
1996	12,9	4,9	30,1	0,9	16,0	0,6	0,09	0,36	0,006	0,12	93,2	57,2	132,9	88,3	45,6
1997	12,0	5,0	24,8	1,0	16,2	0,6	0,09	0,34	0,008	0,12	89,0	92,9	85,6	136,0	93,3
1998	11,1	3,9	24,2	1,5	15,5	0,6	0,08	0,36	0,01	0,12	72,1	52,7	76,0	156,0	70,3
1999	15,1	5,9	30,5	1,3	19,6	0,7	0,11	0,44	0,009	0,16	85,9	87,1	85,7	13,4	92,8

2001 yılından itibaren TÜİK tarafından il GSYİH verileri yayınlanmamaktadır. Düzey 2 sınıflamasına göre 2004-2006 dönemi için TÜİK tarafından hesaplanan Gayri Safi Katma Değer verileri kullanılarak aşağıdaki tablo oluşturulmuştur. Buna göre Dicle Bölgesi için 2004 yılında tarımın Gayri Safi Katma Değer içindeki payı 21.2 iken 2006 yılında %15.6'ya düşmüştür. Aynı dönemde sanayinin payında ciddi bir artış olmuş; 2004 yılında %23.1 iken 2006 yılında %32.1'e yükselmiştir. Hizmetler sektöründe ise küçük bir düşüş olduğu görülmekte olup 2004 yılında %55.7 olan payı 2006 yılında %52.3 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönem için bakıldığında Türkiye'de ise Gayri Safi Katma Değerin sektörel dağılımında önemli bir değişiklik olmadığı görülmektedir.

TABLO 16: CARİ FİYATLARLA BÖLGESEL GAYRİ SAFİ KATMA DEĞER

		GSKD (Bin TL)	Tarım		Sanayi		Hizmetler	
			Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%
TRC3	2004	4.951.075	1.048.149	21,2	1.144.420	23,1	2.758.507	55,7
	2005	6.306.733	1.140.145	18,1	1.820.456	28,9	3.346.131	53,1
	2006	7.848.552	1.221.227	15,6	2.521.953	32,1	4.105.372	52,3
TÜRKİYE	2004	494.884.058	52.997.645	10,7	138.411.772	28,0	303.474.641	61,3
	2005	571.714.470	60.713.747	10,6	160.331.023	28,0	350.669.700	61,3
	2006	668.418.265	62.662.754	9,4	188.646.805	28,2	417.108.706	62,4

Kaynak: TÜİK

2.3.2.2. İmalat Sanayi

Dicle Bölgesi imalat sanayinin Türkiye geneli içindeki payı incelendiğinde 2001 yılı itibariyle, çalışan sayısı açısından Türkiye imalat sanayi içinde %0,1'lik bir pay alan bölge imalat sanayi, işyeri sayısında %0,2, kurulu güç kapasitesinde %0,3 ve katma değer açısından da %0,2'lik bir paya sahiptir. Dicle Bölgesi, düzey 2 bölgeleri arasında işyeri sayısında yirmi beşinci sırada yer alırken, istihdamda yirmi altıncı, kurulu güç kapasitesinde yirmi dördüncü ve yaratılan katma değerde ise yirmi birinci sırada yer almaktadır.

Bölgesel bazda imalat sanayinin gelişimi dört temel gösterge (işyeri sayısı, istihdam, kurulu güç, katma değer) açısından izlendiğinde; 1980–2001 döneminde Dicle Bölgesinde işyeri sayısının %171,4, katma değer de %49,6 oranında artış göstermesine karşın kurulu güç kapasitesinin %1,6 ve çalışan sayısının %64,1 oranında bir azalış gösterdiği dikkati çekmektedir. Yine bu dönem içinde Dicle Bölgesinin ülke imalat sanayi içindeki payı işyeri sayısı dışında diğer göstergelerde negatif bir seyir izlemiştir. 1980–2001 döneminde işyeri sayısı açısından Dicle Bölgesinin Türkiye imalat sanayii içindeki payı 0,1'den 0,2'ye çıkarken çalışan sayısı

içindeki payı %0,5'den 0,1'e, çevirici güç kapasitesi %0,7'den 0,3'e ve katma değer içindeki payı da %0,5'den %0,2'ye gerilemiştir.

TABLO 17: DİCLE BÖLGESİNDE İMALAT SANAYİİNİN GELİŞİMİ (1980-2001)

	İşyeri Sayısı		Çalışan Sayısı		Çevirici Güç		Katma Değer (Mln \$)	
	1980	2001	1980	2001	1980	2001	1980	2001
	Dicle Bölgesi	7	19	4.198	1.505	38.460	37.843	44,81
Türkiye	8.707	11.311	795.650	1.096.817	5.493.698	13.952.489	9.187	28.580
TRC3 /Türkiye (%)	0,1	0,2	0,5	0,1	0,7	0,3	0,5	0,2
TRC3 Değişim (%)	-	171,4	-	-64,1	-	-1,6	-	49,6
Türkiye Değişim (%)	-	29,9	-	37,9	-	154,0	-	211,1

Kaynak: Yıllık İmalat Sanayii İstatistikleri

GAP İdaresi tarafından yapılan GAP kapsamında yer alan iller için 2009 yılında yapılan sanayi envanterinde Dicle Bölgesinde toplam 205 firma tespit edilmiş olup bunların 193 tanesi imalat sanayiinde faaliyet göstermektedir. İmalat Sanayii sektöründe faaliyet gösteren 193 firmanın yarattığı toplam istihdam 5.637 kişidir. Dicle Bölgesinde Batman hem firma sayısı hem de sanayi sektöründe çalışanlar sayısı bakımından öne çıkmaktadır. Batman'da toplam 73 firma faaliyet göstermekte ve bu firmalarda 2.282 kişi istihdam edilmektedir. Batman'ı sırasıyla 61 firma ile Mardin, 39 firma ile Siirt ve 20 firma ile Şırnak izlemektedir. İstihdam açısından incelendiğinde ise ikinci sırada 1.546 kişiyle Mardin'in yer aldığı, bu ili 1.333 kişiyle Siirt'in ve 476 kişiyle Şırnak'ın izlediği görülmektedir.

Mardin'de faaliyet gösteren firmaların 32'si Gıda, İçki, 9'u Tekstil, 13'ü Kimya ,Petrol, 3'ü Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi, 2'si Metal Eşya ve 2 firma da Orman ve Kağıt Ürünleri sektöründe faaliyet göstermektedir. Dicle Bölgesinde Gıda-İçki sektöründe istihdam edilenlerin %37,8'i Mardin'de, %40,3'ü Batman'da, %4,4'ü Şırnak'ta, %17,5'i Siirt'te çalışmaktadır. Bölge Tekstil Giyim ve Deri Sanayiinde çalışanların %19,9'u Mardin, %42,8'i Batman, %1,4'ü Şırnak, %35,8'i ise Siirt'te istihdam edilmektedir. Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik Sanayinde istihdam edilenlerin içinde illerin payları sırasıyla %66,9'u Batman, %24,3'ü Mardin, %7,2 Şırnak ve %1,6 Siirt'tir. Taş ve Toprağa Dayalı Sanayide çalışanların %27,5'i Mardin, %24,3'ü Batman, %19,1'i Şırnak ve %29,1'i Siirt'te istihdam edilmektedir. Metal Eşya ve Makine Techizat Sanayinde istihdam edilenlerin %67'si Siirt ilinde %18'i Batman ve %15'i Mardin ilinde çalışmaktadır. Orman ve Kağıt Ürünleri Sanayiinde istihdama katkı bakımından %44,2 ile Siirt ilk sırada yer almakta onu %38,8 ile Batman ve %17 ile Mardin izlemektedir. Şırnak ilinde bu sektörde faaliyet gösteren hiçbir firma bulunmamaktadır.

TABLO 18: TRC3 İLLERİNDE FAALİYET GÖSTEREN İMALAT SANAYİ FİRMALARI

	Firma		İstihdam		Sanayi İçinde Sektör Payı (%)	
	Sayı	%	Kişi	%	Firma Sayısı	İstihdam
GIDA, İÇKİ VE TÜTÜN SANAYİİ	81	100,00	1.446	100,00	41,97	25,65
Mardin	32	39,51	547	37,83	16,58	9,70
Batman	24	29,63	582	40,25	12,44	10,32
Şırnak	5	6,17	63	4,36	2,59	1,12
Siirt	20	24,69	254	17,57	10,36	4,51
TEKSTİL GİYİM VE DERİ SANAYİ	26	100,00	1.255	100,00	13,47	22,26
Mardin	9	34,62	250	19,92	4,66	4,43
Batman	14	53,85	537	42,79	7,25	9,53
Şırnak	1	3,85	18	1,43	0,52	0,32
Siirt	2	7,69	450	35,86	1,04	7,98
KİMYA, PET., KAUKUK VE PLAS. ÜR. SANAYİ	34	100,00	1.029	100,00	17,62	18,25
Mardin	13	38,24	250	24,30	6,74	4,43
Batman	13	38,24	688	66,86	6,74	12,21
Şırnak	6	17,65	74	7,19	3,11	1,31
Siirt	2	5,88	17	1,65	1,04	0,30
TAŞ VE TOPRAĞA DAYALI SANAYİ	35	100,00	1.678	100,00	18,13	29,77
Mardin	3	8,57	462	27,53	1,55	8,20
Batman	15	42,86	407	24,26	7,77	7,22
Şırnak	8	22,86	321	19,13	4,15	5,69
Siirt	9	25,71	488	29,08	4,66	8,66
METAL EŞYA VE MAKİNE TECHİZATI SANAYİ	9	100,00	100	100,00	4,66	1,77
Mardin	2	22,22	15	15,00	1,04	0,27
Batman	3	33,33	18	18,00	1,55	0,32
Şırnak	0	0,00	0	0,00	0,00	0,00
Siirt	4	44,44	67	67,00	2,07	1,19
ORMAN VE KAĞIT ÜRÜNLERİ SANAYİ	8	100,00	129	100,00	4,15	2,29
Mardin	2	25,00	22	17,05	1,04	0,39
Batman	4	50,00	50	38,76	2,07	0,89
Şırnak	0	0,00	0	0,00	0,00	0,00
Siirt	2	25,00	57	44,19	1,04	1,01
SANAYİ TOPLAM	193		5.637		100,00	100,00
Mardin	61		1.546		31,61	27,43
Batman	73		2.282		37,82	40,48
Şırnak	20		476		10,36	8,44
Siirt	39		1.333		20,21	23,65

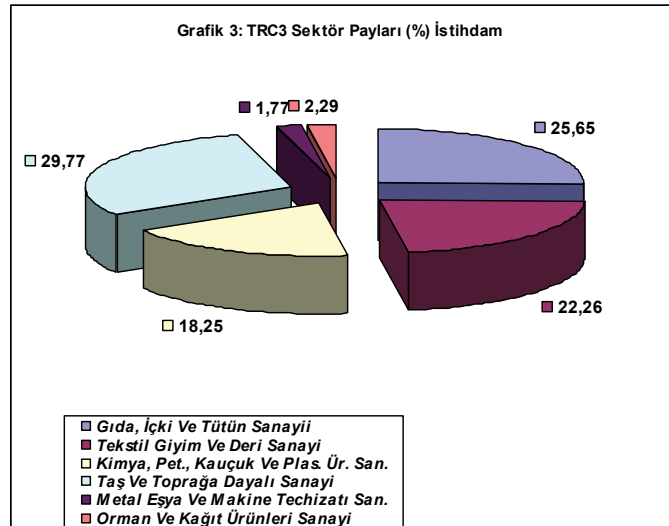
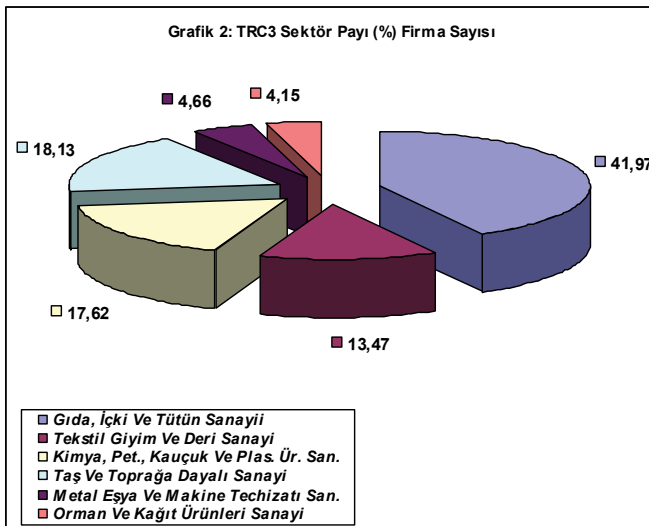
Not: GAP Sanayi Envanterinde sanayi içinde değerlendirilen; Batman'da 6, Şırnak'ta 4, Siirt'te 2 firmanın faaliyet konusunun NACE REV 2'ye göre imalat sanayi dışı sektörlerde olduğu tespit edilmiş ve çıkarılmıştır.

Kaynak: GAP Sanayi Envanteri 2009

GAP Sanayi Envanteri baz alınarak oluşturulan tablo incelendiğinde; Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik Sanyinde Batman'ın uzamanlaştığı ve bu sektörün Batman'da yoğunlaştığı görülmektedir. Batman'da bulunan petrol rafinerisi sektörün özellikle petrol türevi ürünlerin üretimini buraya kaydirmiştir. Gıda, içki ve tütün sanayiinde en

fazla firma Mardin'de olmasına karşın, en yüksek istihdam düzeyinin Batman'da olduğu dikkat çekmektedir. Tekstil, giyim ve deri sanayiinde ise Batman hem firma sayısında, hem istihdamda ön plana çıkmaktadır. Taş ve toprağa dayalı sanayide bölgenin tüm illeri birbirine yakın istihdam sağlarken, firma sayısı bakımından Batman öne çıkmaktadır. Bölge orman bakımından fakir olduğu için, orman ve kağıt ürünlerinde de yetersiz üretime sahiptir. Metal eşya ve makine teçhizatı sanayiinde az sayıda firma olduğu ve sağladıkları istihdamın da diğer sektörlere nispeten az olduğu görülmektedir.

Dicle Bölgesinde faaliyet gösteren sanayi firmaları ve istihdamın sektörel dağılımı incelendiğinde 81 firmayla Gıda, İçki ve Tütün Sanayiinin ilk sırada olduğu ve bunu sırasıyla 35 firmayla Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi, 34 firmayla Kimya Petrol, Kauçuk ve Plastik Ürünleri Sanayi, 26 firmayla Tekstil Giyim ve Deri Sanayi, 9 firmayla Metal Eşya sanayi ve 8 firmayla Orman ve Kağıt Ürünleri sektörünün izlediği görülmektedir. Firma sayıları bakımından ilk iki sırayı alan Gıda, İçki ve Tütün Sanayii ile Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi aynı zamanda bölgede en yüksek istihdam sağlayan sektörlerdir. Firma sayısı bakımından bölge sanayi tesisleri toplamının sırasıyla %42 ve %18'ini oluşturan bu iki sektörün bölge toplam sanayi istihdamının sırasıyla %25,7 ve %29,8'ini meydana getirdiği görülmektedir. Dicle Bölgesinde sektörlere göre faaliyet gösteren firmalar ve çalışanların oransal dağılımı aşağıdaki grafiklerde verilmiştir.

Dicle Böesi ekonomisinde, ağırlıklı olarak hizmetler sektörünün payı yüksektir. 1991 yılında il GSYİH'sı içinde %49,3 olan hizmetler sektörünün payı, 1991–2001 döneminde sürekli bir şekilde artarak, 2000 yılında en yüksek seviyesi olan %57.9'a ulaşmış; 2001'de ise %55,1'e olarak gerçekleşmiştir.

Dicle Bölgesinde hizmetler sektöründe yaratılan hasılanın, Türkiye hizmetler sektörü hasılası içindeki payına bakıldığında, 2001 yılı itibariyle bölgenin, Türkiye genelinin hizmetler sektörü hasılası içinden %1.08'lik pay aldığı ve bunun 1991–2001 dönemi boyunca çok fazla değişim göstermediği dikkati çekmektedir. Bölge illerinden Mardin, Türkiye hizmetler sektörü içinde %0.47'lük bir pay alırken, Batman %0.26'lık bir pay almaktadır. Siirt ve Şırnak ise sırasıyla %0.17 ve %0.18 pay almaktadır.

TABLO 19: DICLE BÖLGESİ HİZMETLER SEKTÖRÜ HÂSILASININ GELİŞİMİ

Yıllar	Hizmetler Sektörünün GSYİH içindeki Payı (%)					Türkiye Hizmetler Sektörü Hasılası içindeki Payı (%)					Hizmetler Sektörü Hasılasının Büyüme Hızı (%)				
	TRC3 Bölgesi	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt	TRC3 Bölgesi	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt	TRC3 Bölgesi	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt
1991	49,3	63,4	29,7	62,5	48,2	1,02	0,48	0,19	0,12	0,22	-	-	-	-	-
1992	53,0	64,2	35,8	70,1	51,7	1,11	0,50	0,24	0,14	0,22	91,2	81,3	122,0	109,0	76,3
1993	56,4	62,2	45,3	66,1	54,5	1,07	0,48	0,25	0,15	0,20	77,4	77,4	84,2	85,2	64,8
1994	57,4	59,9	50,8	65,3	54,2	1,15	0,48	0,25	0,20	0,21	102,0	89,7	92,3	163,0	100,0
1995	53,5	56,6	47,4	57,0	52,3	1,01	0,44	0,23	0,16	0,18	75,6	82,4	81,8	55,1	72,5
1996	55,5	58,4	46,3	64,1	55,2	1,08	0,47	0,24	0,19	0,18	103,0	103,0	99,1	127,0	90,0
1997	56,3	62,7	41,2	67,9	56,9	1,10	0,48	0,23	0,21	0,18	106,0	105,0	100,0	124,0	97,9
1998	55,4	57,0	42,4	70,0	60,9	1,12	0,47	0,24	0,22	0,19	83,0	78,1	85,1	85,0	91,0
1999	61,5	67,3	46,5	79,0	60,5	1,11	0,45	0,26	0,21	0,19	51,0	44,8	62,2	52,0	51,3
2000	57,9	65,8	41,9	78,5	54,6	1,01	0,43	0,23	0,18	0,16	49,2	56,0	48,5	40,8	43,4
2001	55,1	60,7	42,7	71,5	52,9	1,08	0,47	0,26	0,18	0,17	52,5	55,2	60,7	39,1	48,8

Kaynak: TÜİK verilerinden hareketle hesaplanmıştır.

2.3.3.1. Hizmetler Sektörü Hâsılasının Dağılımı

Dicle Bölgesinde hizmetler sektörü içinde daha ziyade kamu hizmetleri, ulaştırma ve haberleşme sektörü ve ticaret sektörü (özellikle toptan ve perakende hizmetleri) ağırlıklı konumda olup inşaat sektörü nispi olarak daha düşük düzeyde bulunmaktadır. 2001 yılı itibariyle cari fiyatlara göre, Dicle Bölgesi GSYİH'sı içinde ulaştırma ve haberleşme sektörü %33 düzeyinde bir paya sahip iken, ticaret sektörü %13, inşaat sektörü %8, malî kuruluşlar %1,5 ve konut sahipliği de %4,2 pay almıştır.

2.3.3.2. Ticaret

Dicle Bölgesi ticaret sektörü hâsılası içerisinde toptan ve perakende ticaretin payı ağırlıklıdır. 2001 yılı itibariyle bölge ticaret hâsılası içinde toptan ve perakende ticaretin payı %90 iken, oteller ve lokanta hizmetlerinin payı %10'dur.

Ticaret hâsılası bölge illeri bazında değerlendirildiğinde de hem toptan ve perakende hizmetler hem de otel ve lokantacılık hizmetleri bölge ortalamasına paralellik göstermektedir.

Dicle Bölgesinde dış ticaret verilerinin yeterli düzeyde olmadığı açıkça görülmektedir. Bölgede dış ticaretin önemli bir kısmını tarımsal ürünler ve imalat sanayine ait ürünler oluşturmaktadır. 2007 yılı itibariyle bölgeden yurtdışına ihraç edilen ürünlerin değeri 627 milyon USD iken, 2008'de 830 milyon USD düzeyine yükselmiştir.

Dicle Bölgesi Türkiye genelinde yapılan ihracatın yaklaşık olarak %0.6'lık kısmını oluşturmakta olup, bölge ihracat düzeyi açısından düzey 2 bölgeleri arasında 15'inci sırada yer almaktadır. Bölge illerinden Mardin ve Şırnak dış ticaret açısından bölgede öne çıkan illerdir. Her iki ilimiz de Türkiye genelindeki ihracatın %0.3'ünü karşılamaktadırlar.

Bölgeden yapılan ihracatın sektörlere göre dağılımı incelendiğinde ihracatın önemli bir kısmının imalat sanayi ürünlerinden oluştuğu dikkati çekmektedir. 2008 yılı itibariyle Dicle Bölgesinden yapılan ihracatın %98'ini imalat sanayi ürünleri oluştururken, %2'ini tarım ve ormancılık ürünleri oluşturmaktadır.

İhracatın sektörel dağılımı iller bazında incelendiğinde Mardin'den yapılan ihracatın %99'unun imalat sanayi ürünlerine, Şırnak'tan yapılan ihracatın %96'sının imalat sanayi ürünleri, %4'ünün de tarım ve ormancılık ürünlerinden oluştuğu dikkati çekmektedir. Batman ve Siirt'ten yapılan ihracat ise oldukça düşük düzeydedir.

Dicle Bölgesi ithalat istatistikleri incelendiğinde ise 2007 yılına kadar ithalatın sürekli olarak artış gösterdiği ve küresel mali krizin etkisi nedeniyle 2008 yılında azalış kaydettiği dikkati çekmektedir. 2007'de 184 milyon USD olan bölge ithalatı, 2008'de %35 oranında azalarak 120 milyon USD düzeyine gerilemiştir.

Dicle Bölgesi Türkiye genelinde yapılan ithalatın yaklaşık %0.06'lık kısmını oluşturmakta olup, bölge ithalat düzeyi açısından düzey 2 bölgeleri arasında 21'inci sırada yer almaktadır. Bölge illerinden Mardin, Türkiye genelindeki ithalatın %0.03'ünü karşılarken, diğer iller ortalama 0.01'lik pay almaktadırlar.

TABLO 20: DICLE BÖLGESİ DIŞ TİCARET İSTATİSTİKLERİ

	İhracat (Bin USD)		İthalat (Bin USD)		İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	
	2007	2008	2007	2008	2007	2008
Dicle Bölgesi	627.384	830.746	184.416	120.425	340	689
Mardin	317.444	434.210	71.182	69.202	446	627
Batman	40.729	12.737	8.618	18.972	473	67
Şırnak	265.202	382.885	95.469	17.975	278	2130
Siirt	4.009	914	9.146	14.277	44	6
Türkiye	107.271.750	132.027.196	170.062.715	201.963.574	63	65
Bölge/Türkiye (%)	0,58	0,63	0,11	0,06		

(*): Ocak-Haziran dönemini kapsamaktadır.

Kaynak: TÜİK

Dicle Bölgesinden yapılan ithalatın sektörlere göre dağılımı incelendiğinde ithalatın ağırlıklı bir kısmının imalat sanayi ürünlerinden oluştuğu dikkati çekmektedir. 2008 yılı itibarıyla Dicle Bölgesinden yapılan ithalatın %65'ini imalat sanayi ürünleri oluştururken, %34'ünü tarım ve ormancılık ürünleri, %1'ini de diğer ürünler oluşturmaktadır.

İthalatın sektörel dağılımı iller bazında incelendiğinde Mardin'de ithalatın %68'sinin imalat sanayi ürünlerine, %31'inin de tarım ve ormancılık ürünlerine ait olduğu görülürken, Batman'da ithalatın tamamının imalat sanayi ürünlerinden oluştuğu görülmektedir. Siirt'te ithalatın %70'inin tarım %30'unun ise tarım ve ormancılık ürünlerinden, Şırnak'ta ise %55'inin tarım ve ormancılık %45'inin ise imalat sanayi ürünlerinden oluştuğu dikkati çekmektedir.

Dicle Bölgesinden yapılan ihracat değeri ithalat değerinin üzerinde olup, ihracatın ithalatı karşılama oranı 2007'de %340 iken, 2008 yılında %689 düzeyine yükselmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı iller bazında incelendiğinde bu oranın Mardin'de %627'inin üzerinde iken Siirt'te bu oranın %6 olduğu dikkati çekmektedir.

Kişi başına ihracat ve ithalat değerleri açısından Dicle Bölgesi incelendiğinde, 2008 yılı itibariyle 423 USD kişi başına ihracat ve 61 USD kişi başına ithalat değerleriyle bölgenin, 26 bölge içinde Kişi başına ihracat değeri sıralamasında 16'ncı ve kişi başı ithalat sıralamasında ise 23. sırada yer aldığı görülmektedir.

2.3.4. Turizm

Ülke ekonomisinde önemli bir yer tutan turizmin boyutları giderek genişlemektedir. Turizm sektöründe yapılan her türlü harcama, ekonomide bir hareketlilik, canlılık oluşturmakta ve ülke ekonomilerini değişik şekillerde etkilemektedir. Turizmin ülke ekonomilerine sağladığı etkilerin düzeyi, aynı zamanda turizm sektörünün gelişme düzeyini de yansıtabilmektedir.

Hızlı ekonomik, siyasi ve teknolojik gelişmelere paralel olarak, turizm tüketim kalıplarında da son yıllarda önemli bir değişim gözlenmektedir. Zamanla daha da belirginleşen yeni tip turistik beklentiler, deniz-güneş-kum üçgeninin hâkim olduğu alışılmış turizm merkezlerinden uzak, doğa ile iç içe, abartılı olmayan tesislerde uygun bir oda, iyi bir hizmet ve tüm bunların başında bozulmamış ve temiz bir doğal çevrede aktif bir tatil olarak özetlenmektedir.

Bu açıdan değerlendirildiğinde; **Dicle Bölgesi** turizm potansiyelinin temel bileşenlerini, sahip olduğu doğal, kültürel ve tarihi değerler oluşturmaktadır. Söz konusu değerler, uzun vadede korunabildikleri sürece, bölgenin hem yurtiçi hem de yurtdışı turizm pazarındaki payı hızla büyümeye devam edecektir. Bunun için özellikle turizm yörelerindeki arazi kullanma ve altyapı kararlarının gerek yerel, gerekse merkezi yönetimlerce rasyonel olarak alınması önem kazanmaktadır. Altyapılarda kapasite üstü zorlamalar, doğal değerlerin yok olması tehlikesini de beraberinde getireceğinden, bu kararların alınması sürecinde turizmin en önemli görevinin doğal, kültürel ve tarihi değerlerin koruyarak kullanılması olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır.

Tesis Durumu:

Turizm sektöründe hizmet veren konaklama tesisleri Turizm İşletmesi Belgeli ve Mahalli İdarelerce Belgelendirilen olmak üzere iki kategoride değerlendirilmektedir. T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın verilerine göre Dicle Bölgesinde işletmede bulunan konaklama tesislerine ait tablo aşağıdadır. Bu verilere göre bölgede 22 Belediye Belgeli tesiste 1,350 yatak kapasitesi ve 14 Turizm işletme belgeli tesiste ise 1,553 yatak kapasitesi bulunmaktadır.

TABLO 21: DİCLE BÖLGESİ TESİS DURUMU(2008)

Tesisler	Toplam			Turizm İşletme Belgeli Tesisler			Belediye Belgeli Tesisler		
	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Kap.	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Kap.	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Kap.
Mardin	20	763	1.574	8	396	807	12	367	767
Batman	6	359	773	5	329	709	1	30	64
Şırnak	6	205	413	1	20	37	5	185	376
Siirt	4	85	153	-	-	-	4	85	153
TRC3	36	1.412	2.903	14	745	1.553	22	667	1350
TÜRKİYE	9.599	442.265	963.141	2.566	268.633	567.470	7.033	173.632	395.671
TRC3/TÜRKİYE	0,38	0,32	0,30	0,55	0,28	0,27	0,31	0,38	0,34

Kaynak: Turizm Bakanlığı, Turizm Konaklama İstatistikleri, 2008.

Ayrıca Bölgede Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 8 adet tesise Turizm Yatırım Belgesi verilmiş olup bu tesislerin dağılımı ise şöyledir:

4 adet tesiste 277 oda ve 603 yatak kapasitesi Mardin'de, 2 adet tesiste 138 oda ve 304 yatak kapasitesi Şırnak'ta, 2 adet tesiste 175 oda ve 324 yatak kapasitesi Siirt'te olmak üzere 8 tesiste 590 oda ve 1.231 yatak kapasitesi ilavesi olacağı görülmektedir.

Dicle Bölgesi ve Türkiye geneli yerli ve yabancı turist tesise giriş ve konaklama istatistikleri aşağıda verilmiştir.

TABLO 22: DİCLE BÖLGESİ KONAKLAMA VE GECELEME İSTATİSTİKLERİ (2008)

Tesisler	TRC3	TÜRKİYE	TRC3/TÜRKİYE (%)
Tesise Giriş Sayısı (Kişi)			
Yabancı	5.401	17.762.818	0,03
Yerli	75.169	22.755.200	0,33
Toplam	80.570	40.518.018	0,20
GECELEME			
Yabancı	7.010	73.590.885	0,09
Yerli	114.434	40.326.871	0,28
Toplam	121.444	113.917.756	0,11
ORTALAMA KALIŞ SÜRESİ (Gün)			
Yabancı	1,3	4,2	
Yerli	1,3	1,8	
Toplam	1,3	2,8	
Doluluk Oranı (%)			
Yabancı	1,8	32,0	
Yerli	22,78	14,5	
Toplam	24,07	44,2	

Kaynak: Turizm Bakanlığı, Turizm Konaklama İstatistikleri, 2008.

Tablodan da görüleceği üzere bölgeye gelen turist sayısı Türkiye toplamı içinde oldukça küçük bir pay (%0.03) almaktadır. Özellikle geceleme sayılarında yabancı turistlerin payının oldukça düşük-yetersiz bir düzeyde olduğu (%0.09) dikkati çekmektedir. Toplam geceleme sayılarında ise bölge Türkiye toplamından %0.11'lik pay almaktadır. Tesislerde ortalama kalış süresi bölge ortalamasında 1.3 iken Türkiye genelinde 2.8'dir. Özellikle yabancı turistlerin kalış süreleri Türkiye ortalamasının çok altındadır.

Tesislerin doluluk oranı Dicle Bölgesi ortalaması %24.07 iken Türkiye ortalaması ise %44.2'dir. Doluluk oranlarında Türkiye ortalamasında yabancı turistlerin ağırlıkta olmasına karşın bölgede yerli turistlerin çok büyük oranda ağırlıkta olduğu görülmektedir.

a) Mardin

Mevcut Durum ve Arz Yapısı:

Mardin tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve farklı medeniyetin kültürel çeşitliliklerini bünyesinde barındıran zengin bir kültür mozaiğine sahip ilimizdir. Nitekim Asurlar, Babiller, Hititler, Urartular, Persler, Romalılar, Emeviler, Abbasiler, Anadolu Selçuklular, Artukoğulları, Akkoyunlular, Osmanlılar bu yörede yerleşmiş ve kalıcı izler bırakmışlardır. Turizm kaynakları ve doğal güzellikler açısından zengin bir şehir olan Mardin İli zengin taş bezemeleri ile kaplı birçok mimari yapıya sahiptir.

Mardin'in turizm sektörüne katkı sağlayan en önemli turizm dalı inanç turizmidir. İnanç turizmi açısından büyük bir potansiyele sahip olan Mardin; İslamiyet ve Hıristiyanlığın tarihi mabetleri- cami, medrese, türbe, kilise ve manastırlarla bezenmiştir. İnanç turizmi dışında başlıca turizm kaynakları arkeolojik sit bölgeleri, tarihi kalıntılar, kültürel ve etnoğrafik değerler olarak sıralanmaktadır. İl sınırları içinde gerçekleştirilen kültürel amaçlı gezilerin büyük bölümünü tarihi mabetlere yapılanlar oluşturmaktadır. Sahip potansiyel etkin olarak kullanıldığında Mardin'in cazibe merkezi olarak hem bölgeye hem de Türkiye'ye sağlayacağı katma değer önümüzdeki yıllar itibariyle büyük gelişim gösterebilir.

Bir açık hava müzesi olarak işlev gören Eski Mardin yerleşim alanı 1979 yılından itibaren sit alanı olarak ilan edilmiştir. İl genelinde Manastır, Kilise, Medrese, Cami, Han, Hamam, Çeşme, Kümbet, Evler ve Höyüklerle birlikte 2008 yılına kadar tescilli yapı sayısı 840 iken 2 yıl içerisinde 210 adet tarihi yapı, antik taş ocağı ve paleolitik

döneme ait yerleşim birimi daha tescil edilerek toplam tescilli yapı sayısı 1.050'ye ulaşmıştır. Ayrıca mahalle araları Kentsel Sit alanı olarak birçok sivil mimari örnekleri ile bezenmiştir. Şehir tarihi çarşılar yönünden de oldukça zengindir; Tellallar çarşısı-Revaklı çarşı, Bakırcılar çarşısı ve daha birçok eski çarşı mevcuttur.

Mardin sınırlarında yer alan termal kaynaklar bakımından önemli bir potansiyel bulunmama ile birlikte, Dargeçit ilçesinde Dicle Nehri kıyısındaki Ilisu (Germav) kaplıcası kimyasal özellikleri yönünden zengindir. Kükürtlü suyu 40 C olan, deri hastalıklarına ve romatizmaya iyi geldiği söylen kaplıca ıslah edilerek hizmete sunulabilecek yapıdadır.

Mağaralar

Mardin Gızzelin Mağarası (İplik Dokuma), Midyat Linveyri Şifa Mağarası, Mardin Şakolin ve Firiye, Midyat Kefilsannur, Midyat Şenköy Kefilmelep, Kefilmardin, Midyat Hapisnas, Midyat Tınat, Savur Kılıt, Kızıltepe Hanika ve Salah, Nusaybin Hessinmeryem ve Sercahan, Mazıdağı Gümüşyuva ve Avrihan, Derik Derinsu, Dırkıp, Haramiye Mağaraları Mardindeki mağaralardır.

Dağlarının il sınırları içinde kalan bölümlerinde kara avcılığı turizmüne imkân veren keklik varlığından söz etmek mümkündür.

TABLO 23: MARDİN İLİ KONAKLAMA VE GECELEME İSTATİSTİKLERİ (2008)

Tesisler	Belediye Belgeli Tesisler	Turizm İşletme Belgeli Tesisler	Toplam
Tesise Giriş Sayısı (Kişi)			
Yabancı	1.944	6.014	7.958
Yerli	33.894	41.337	75.231
Toplam	35.838	47.351	83.189
GECELEME			
Yabancı	2.548	8.769	11.317
Yerli	73.083	56.996	130.079
Toplam	75.631	65.765	141.396
ORTALAMA KALIŞ SÜRESİ (Gün)			
Yabancı	1,3	1,5	
Yerli	2,2	1,4	
Toplam	2,1	1,4	
Doluluk Oranı (%)			
Yabancı	0,92	3,10	
Yerli	26,38	20,17	
Toplam	27,30	23,27	

Kaynak: Turizm Bakanlığı, Turizm Konaklama İstatistikleri, 2008.

2008 yılı istatistiklerine göre, Mardin ilindeki Turizm İşletmesi Belgeli tesislere giriş yapan toplam yerli ve yabancı turist sayısı 47,351; toplam geceleme sayısı 65,765; ortalama kalış süresi 1,4 ve toplam doluluk oranı %20.17 olmuştur. Söz konusu istatistiklerde ağırlık, büyük ölçüde yerli turistlere aittir.

Diğer taraftan, yine aynı yıl istatistiklerine göre, Mardin ilinde hizmet veren Mahalli İdarelerce Belgelendirilen tesislere giriş yapan toplam yerli ve yabancı turist sayısı 35,838; toplam geceleme sayısı 75,631; ortalama kalış süresi 2,1 gün ve toplam doluluk oranı %26,38 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu istatistiklerde de ağırlık yine yerli turistlere aittir.

Potansiyel Durum:

Mardin'de inanç turizmi bakımından görülmeye değer önemli yapılardan bir kısmı şöyle sıralanabilir:

Mardin-Merkez

Kasımiye Medresesi: Artuklular döneminde yapımına başlanmış, Akkoyunlu hükümdarı Cihangir oğlu Kasım tarafından 1487-1502 yılları arasında tamamlanmış olan Kasımiye Medresesi 14. yy mimarisinin özelliklerini taşımaktadır. Kesme taş ve yumuşak yöresel taşlardan yapılan, içinde sel sebilli eyvanı ve havuzu bulunan, İki teras üzerine iki katlı inşa edilen medrese, cami ve türbe ile birlikte külliye şeklindedir.

Mardin Müzesi: Müze binası 1895 yılında Antakya Patriği İgnatios Behnam Banni tarafından Süryani katolik patrikhanesi olarak yaptırılmıştır. Binayı Süryani Katolik Vakfı'ndan satın alan Kültür Bakanlığı 1988 yılında bunu restore etmeye karar vermiş ve 1995 yılında da bina müze olarak hizmete açılmıştır. Müze binası tamamen kesme kalker taşından yapılmıştır. İç ve dıştaki tonoz, kemer, korkuluk ve sütun başlıklarında eşsiz süslemeler mevcuttur.

Müze üç katlıdır: Birinci katta; danışma yeri, konferans, sergi ve dinlenme salonları, İkinci katta; etnografya sergi salonu, kütüphane ve eser depoları; Üçüncü katta ise Girnevas Höyük kazısında çıkarılan kimi eserlerle, satın alınarak müzeye kazandırılan arkeolojik eserlerin sergilendiği salonlar ve idari bölümler yer almaktadır.

Müzedeki eserler; M.Ö. 4000'den, M.Ö. 7. yüzyıla kadar olan döneme ait eserlerdir. Arkeolojik salonlarda Eski Tunç, Asur, Urartu, Grek, Pers, Hellenistik, Roma, Bizans, Büyük Selçuklu, Artuklular ve Osmanlı devirlerine ait tabletler, silindir ve damga

mühürler, kült kapları, figürinler, takılar, keramikler, altın, gümüş ve bakır sikkeler, gözyaşı şişeleri ve kandiller sergilenmektedir.

Etnografya salonunda ise Mardin ve çevresine, bilhassa Midyat İlçesi'ne özgü gümüş işlemeciliğinin seçkin örnekleri olan kolyeler, küpe, bilezik, halhal, alınlık, saçlığın yanı sıra, eski giysiler, kılıçlar, kahve (mırra) takımları, hamam eşyaları, tespihler, ısınma araçları ve bakır eşyalar da sergilenmektedir.

Ulu Cami (Cami-i Kebir): Mardin merkezde olan caminin yapılış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 11.-12. yy inşa edildiği tahmin edilmektedir. Camide mevcut bulunan kitabelerden caminin Artuklu ve Akkoyunlular dönemlerinde onarım gördüğü ve camiye bazı eklemeler yapıldığı da anlaşılmaktadır. Son halini Osmanlılar döneminde aldığı tahmin edilen ihtişamlı cami mimari yönden incelendiğinde enine plan düzenine göre geliştiği, mihrap önünde neflerin kesilmesi ile ortaya çıktığı görülmektedir. Revaklı avlusu Anadolu'daki erken cami örneklerinden olduğuna işaret etmektedir. Yanındaki yıkılmış ve orijinallikten uzaklaşmış olarak günümüze gelen tek nefli, çapraz tonozlu bölümün ve revaklı avlunun ilk yapıldığı dönemden kaldığı sanılmaktadır. Revaklı avlunun iki ucunda bulunduğu sanılan iki minare Kızıltepe Ulu Camisi ile birlikte Anadolu'nun belki de en erken tarihli çifte minareli yapısı olduğuna da işaret etmektedir.

Deyrü'zzafaran Manastırı (Mor Hananya)

Mardin ilinin 5 km doğusunda bulunan ve yapım tarihi Mardin ilinin kuruluşuna kadar giden Deyrüzafaran Manastırı 639 yıl boyunca Dünya Süryanilerinin Patriklik Merkezliğini yapmıştır. Manastıra farklı zamanlarda bölümler ilave edildiği için zengin ve etkileyici bir mimariye sahiptir. Örneğin ilk yapılan bölümünde taşlar harçsız olarak tavanda kenetlenmiştir.

Deyrüzafaran Manastırı tarihin her safhasında her dilden her dinden insanın ziyaret ettiği, dostça yaşadığı bir yer olmuştur. Bugün de halen Hıristiyanların gelip ibadet ettikleri, konakladıkları bir kilise olarak işlevini devam ettirmektedir.

Mardin Kalesi: Mardin Kalesi, M.S.975-976 tarihlerinde Hamdaniler tarafından inşa ettirilmiştir. Subari, Sümer, Babil, Mitaniler, Asur, Pers, Roma, Bizans, Emevi, Abbasi, Hamdaniler, Selçuklular, Artuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safeviler, Osmanlılar dönemlerini yaşamış olan kalenin ovadan yüksekliği bin metre kadardır. Kalede, cami, hamam, mahzen ve birçok ambar bulunmaktadır.

Zinciriyeye Medresesi: 1385 yılında Melik Necmeddin İsa Bin Muzaffer Davut Bin El Melik Salih tarafından yaptırılmıştır. Medresenin girişindeki taş işlemler dikkat çekicidir. İki avlulu ve iki katlı olup, avlunun dışında kalan mekânlarla iyice yayılmış, dilimli kubbeleriyle uzaktan dikkati çeker. Medresede Sultan İsa Türbesi ve birçok eski kitabeler mevcuttur. Medresenin yüksekte kurulmasının amacı, rasathane olarak kullanıldığındandır. Mihrapta kullanılan taşta, ışık vurunca taş renk cümbüşüne dönüşür. Müze olarak da kullanılmıştır.

Şehidiye Camisi: Şehidiye Camii 1214 tarihinde Melik Mansur Nasreddin ArtukAslan tarafından yaptırılmıştır. Bugünkü minnaresi şerefeye çıkılan çift merdivenleri ile hele zonik yapıdadır.

Dara Harabeleri: Mardin'in güneydoğusunda 30 km. uzaklıkta Oğuz Köyü'ndedir. Burası eski Mezopotamya bölgesinin en ünlü kentidir. Dara Kent Kalıntıları, kayalar içinde oyulmuş çevresi 8–10 kilometreyi bulan geniş bir alana yayılmıştır. Buralarda mağara evler vardır. Kent kalıntıları içinde kilise, saray, çarşı ve depoları, zindan, tophane ve su bendi halen görülebilmektedir. Ayrıca köyün etrafında kayalara oyulmuş 6–7 kadar mağara eve rastlanır. Bunların tarihi Geç Roma (Erken Bizans) dönemine kadar gider.

Sabancı Kent Müzesi: Önceleri Süvari Kışlası olarak; sonra Vergi Dairesi Binası olarak kullanılan ve mülkiyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı'na tahsis edilen 2 katlı koruma altındaki bina Sabancı Vakfı tarafından restore ettirilerek müze ve sanat galerisine dönüştürülmüştür. Şehir merkezinde bulunan tarihi yapının restorasyonu tamamlandıktan sonra Sakıp Sabancı'nın vasiyeti üzerine üst katta yer alacak olan müzeye "Sakıp Sabancı Mardin Kent Müzesi" adı verilmiştir. Alt katta yapılan galeriye ise Sabancı Vakfı ile birlikte Dilek Sabancı da maddi destek sağladığı için "Dilek Sabancı Sanat Galerisi" adı verilerek 01 Ekim 2009 tarihinde yapılan açılış töreniyle halkın hizmetine sunulmuştur.

Midyat

Mardin gibi bir müze kent olan Midyat, Mardin'den yaklaşık 1.5 saat uzaklıkta yer alır. Mardin'e benzer evlerin, taş konakların, kemerli geçitlerin, minare gibi yükselen çan kuleleriyle Süryani kiliselerinin bulunduğu Midyat, bir ortaçağ kentini andırmaktadır. Telkari diye bilinen taş işçiliğinin en güzel örnekleri Midyat'tadır. Mardin'in bu çok önemli ilçesi gümüş işçiliğiyle de ünlüdür. El sanatları açısından

önemli bir yöre olan ilçe turistik açıdan oldukça çekicidir. Midyat'ta Meşe, Bıttım, Antepfıstığı gibi ürünler ve kendine has acur, kavun yetiştirilir. Midyat dünyanın en kaliteli üzümününün yetiştiği kavşak noktasıdır.

Deyru'lumur Manastırı (Mor Gabriyel)

Midyat'ın 18 km. doğusunda olup, Savurlu Mor Samuel ile Kartminli Mor Şemun tarafından MS.397' de inşa edilmiştir. Yöredeki en eski ve en antik manastır olması nedeniyle yıllardan süzölmüş otantik, tarihsel özelliğini gözler önüne sermektedir. Ayrıca manastırın içinde 6.yüzyıldan kalma Azizler evi, Meryem Ana Kilisesi ve Teodora Kubbesi yapıları mevcuttur. Bu yapıların en gözdesi Teodora Kubbesidir. Bu kubbe, İmparator Arkadius'un kızı Teodora'nın maddi yardımıyla ovalımsı bir şekilde pişmiş tuğlalardan yapılmış sekiz kavisli ilginç bir kubbedir. M.S.640 yılında Hz. Ömer zamanında Arap-İslam ordusu Süryanilerle işbirliği yaparak Mezopotamya'ya girince, özellikle bu eserin korunması için Hz. Ömer' in emri ile ayrıcalık tanımıştır. Manastırda eskiden içinde zengin bir kütüphane bulunmaktaydı. Ayrıca içinde binlerce öğrencinin eğitim aldığı bir teoloji fakültesi bulunmaktadır. Manastır, 615–1049 yılları arasında Metropolitlik Merkezi olmuştur.

Savur kalesi: İlçenin eteklerine kurulduğu yüksek tepenin üstünde, tek beden halinde yerleşmiştir. Eski kervan yollarının korunmasında büyük yararı olan bu kale Sasaniler ve Bizanslılar arasında büyük çatışmalara sahne olmuştur. Büyük bir kapıya sahip olan bu kalenin surları yıkılmış, bir kısmı ise halen harabe halinde durmaktadır. Kalenin yığma taşlarla Romalılar tarafından yapıldığı ve gizli yeraltı yollarıyla Savur Çayı'na inildiği saptanmıştır. Kalede Savur'a adını veren Kral Şapor ya da Staor'un kızına ait olduğu ileri sürölen taştan oyma evler bulunmaktadır. Özellikle ikisi kralın kızı tarafından kullanılan bu evlerin gizli geçitleri vardır.

Eski Camii: Savur ilçesinde olan ve M.S. 369 yılında Melik Şeydal tarafından tarafından kilise olarak yapılan bu eser, yanında bulunan medrese ile birlikte külliye hüviyeti kazanmıştır. Manastır her ne kadar ilk başlarda kurucularının adı ile anılmış ise de M.S. 668 yılında yöneten metropolit Mergabriel Elbakistani'ye ithaf edilmiştir. XI. yüzyılda Artuklular tarafından camiye çevrilmiştir. Kare kaideli minaresi ile ilgi çekmektedir. Şerefesi sonradan eklenmiştir. Bu minarede 1960'lı yıllara kadar çan yerinden ezan okunmaktaydı.

Kızıltepe: Eski adı Tel Ermen olan ve Dunaysır ya da Düneysir adıyla Artuklular döneminde kurulmuş olan şehir Urfa ile Diyarbakır'ı Musul'a bağlayan ticaret yolu üzerinde konaklama merkezi olarak önem kazanmış. 13. Yüzyılda Eyyubiler tarafından yağmalandıktan sonra Selçuklular, İlhanlılar, Memlukkular, Akkoyunlular, Artuklular ve Timur buraya hâkim olmuş. Dunaysır ismi, sonraki dönemlerde Koçhisar olarak değiştirilmiştir. 15. yüzyılda Karakoyunlular ile Akkoyunlular arasında sık sık el değiştirmiş, 16. yüzyılda Safeviler buraya hâkim olmuş. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında, 1517'de Osmanlı topraklarına katılmış. Artukluların önemli bir kenti olan Kızıltepe, sürekli savaş ve yağmalandığından, Artukluların çarşı, han, hamam, cami ve medreselerle zengin bir kent durumuna getirdikleri bu yerleşim Osmanlıların eline harap halde geçmiş. Artuklu dönemine ait, Ulu camii, Taşköprü, Tarassut Kulesi Şahkullubey Kümbeti, Harzem Harabeleri günümüze kadar ayakta kalan tarihi eserler.

Ulu Cami (Koçhisar Camisi): Kızıltepe ilçesinde Mardin Artukoğullarından Yavlak Aslan tarafından (1184–1200) başlanmış ve kardeşi Artuk Aslan tarafından(1200 ila 1239)da tamamlanmıştır. Kible duvarına paralel üç nef mihrap önünde iki nef boyunca 9.75 metre çapında tromplu bir kubbe ile kesilmiştir. Caminin iç kısmı, mihrabı ve duvarları zarif oyma işleme yazılarıyla süslenmiştir. Caminin mimari süslemeleri zengin bir görünüm ortaya koymuştur. Giriş kapısının iki renkli taştan yapılmış dilimli kemerlerinde zengin mimarisinin özelliklerini yansıtmaktadır. Giriş kapısının nişi dilimli bir çerçeve içerisine alınmıştır. Giriş kapısına benzeyen dilimli çerçeve içerisinde boydan boya uzanan zengin bir kitabe kuşağı bulunmaktadır.

Tarihi köprü (Dunaysır Köprüsü): Kızıltepe'de olan Dunaysır Köprüsü'nün XII.-XIII. yüzyılda Artukoğulları zamanında yapıldığı sanılmaktadır. Kitabesi günümüze gelememiştir. Mezopotamya'dan Anadolu'ya gelen kervan yolunun bu köprüden geçtiği bilinmektedir. Günümüzde harap halde olan bu köprü, beş gözlü olarak yapılmıştır. Köprü'nün ortadaki gözü diğerlerine göre daha büyük olup, iki yanındaki ikişer göz de sivri kemerli ve daha küçüktür. Kesme kireç taşı ve moloz taştan yapılmış olan köprü'nün Artukoğullarından Artuk Aslan Bin Ilgazi Bin Albi Bin Temurtaş Ilgazi tarafından yaptırıldığı bazı kaynaklarda belirtilmiştir. Köprü'nün taş işçiliğinde malzeme ve yapım farklılıkları görülmektedir. Bu da köprü'nün değişik zamanlarda onarıldığına işaret etmektedir.

Mor Behnam (Kırklar)Kilisesi

5.yy'da yapılmıştır. Şar Mahallesiindedir. Kilise'de üç giriş kapılı ince taş işçiliği ile işlenmiş mihrapları, dört yüz yıllık ahşap mihrap kapıları, 1500 yıllık kök boya ile baskı perdeleri, geniş avlusu içinde çan kulesi evi ve adeta dantel gibi işlenmiş taş oymacılığı örneklerinin yer aldığı divan mevcuttur. 1170 yılında kırk şehitlere ait kemikler bu kiliseye getirilmiştir. Bugün Mardin Metropolitlik Kilisesidir.

Meryemana Kilisesi ve Patrikhane

1860 yılında Patrik Antuan Semheri tarafından yaptırılan Kilise 21 sütun üzerine oturtulmuştur. Kilise'de: Kemer, yuvarlak taş sütunlar ve avluda korkuluklar yer alır. Patriğin oturma yeri ve İncil vaaz yeri, üzüm salkımlı motiflerinin ahşap el işçiliği ile bambaşka bir görünüm sergilemektedir. Kilisenin "Varnadrin, Baharan "koro balkonu aküstiktir.

Patrikhane, 1895 yılında Antakya Patriği İgnatios Benham Banni tarafından inşa ettirilmiştir. 1988 yılında Kültür Bakanlığına devredilen Patrikhane, restore edilerek 1995 yılından itibaren müze olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Eski Patrikhane binasının bir kısmı, ilde ana caddenin 1914-1915 yıllarında Almanlar'ın demirden yapılmış tekerlekli arabalarının geçebilmesi için yapılan genişletme çalışmalarında yıkılmıştır. 1958 yılında ana cadde genişletilip Cumhuriyet Alanı ve yol bugünkü haline getirilmiştir.

Mor Yusuf Kilisesi (Surp Hovsep)

Meclis-i Mebusan Üyesi Hovsep Kazasyan öncülüğünde 1894 yılında ibadete açılmıştır. İçinde 21 sütun bulunan kilisenin koro balkonu akustik olup, çok sayıda değerli ikonası vardır.

Mor Yakup Manastırı (Nusaybin)

Nusaybin İlçe merkezindeki Manastır, Mor Şabo ve 11 öğrencisinin şehitliğine kadar Mecusi tapınağıydı. Tapınak kalıntıları üzerine MS.328 yılında Mor Yakup'un ölümünden sonra adına ithafen inşa edilmiştir. İçinde Türbesi vardır. XIX. yy.a kadar bünyesinde rahipler yaşardı. Taş işçiliğindeki mükemmeliyetçilik sanki bir su damlasının inanç ve sevgi ile taşlar arasında dans ettiği izlenimini verir.

Midyat Meryemana Manastırı

Midyat Anıtlı(Hah) Köyündedir. Yöre Süryanilerinin genel kanısına göre Meryemana Manastırı, 3 Mecusi'nin gelip kurduğu şehirdir.

Mor Dimet Manastırı

Savur İlçesi Dereiçi Köyündedir. Manastıra gelen romatizma hastalarının iyileşmesi sebebiyle buraya "Romatizma Manastırı" da denilmektedir.

b) Batman

Mevcut Durum ve Arz Yapısı:

Anadolu'nun en eski yerleşim yeri olduğu yapılan kazılar ve araştırmalar sonucu teyit edilen Batman, çok gelişmiş bir medeniyete ev sahipliği yapmaktadır. Kozluk ilçesi Kaletepe köyü sınırları içerisinde kalan ve Batman Çayı kenarında bulunan Hallan Çemi höyüğünde yapılan kazı çalışmalarında elde edilen buluntular (M.Ö. 10.600-10.000) yıllarına ait kadın süs eşyaları, taştan yapılmış hayvan figürlü heykel ve taş silahların incelenmesi sonucunda bu yörenin yaklaşık 12.000 yıl öncesi bir yerleşim alanı olduğu ortaya çıkmıştır. Batman tarihte Asur, Urartu, İskitler, Medler, Persler, Roma, Bizans, Emeviler, Abbasiler, Mervaniler, Artuklular, Selçuklular ve Osmanlı uygarlıklarına ev sahipliği yapmış, tarihi ve kültürel mirası oldukça zengin bir ilimizdir.

TABLO 24: BATMAN İLİ KONAKLAMA VE GECELEME İSTATİSTİKLERİ (2008)

Turizm İşletme Belgeli Tesisler	Belediye Belgeli Tesisler	Turizm İşletme Belgeli Tesisler	Toplam
Tesise Giriş Sayısı (Kişi)			
Yabancı	-	509	509
Yerli	6.150	43.494	49.644
Toplam	6.150	44.003	50.153
GECELEME			
Yabancı	-	935	935
Yerli	6.150	67.840	73.990
Toplam	6.150	68.775	74.925
ORTALAMA KALIŞ SÜRESİ (Gün)			
Yabancı	-	1,8	
Yerli	1,0	1,6	
Toplam	1,0	1,6	
Doluluk Oranı (%)			
Yabancı	-	0,36	
Yerli	26,26	26,14	
Toplam	26,26	26,50	

Kaynak: Turizm Bakanlığı, Turizm Konaklama İstatistikleri,2008.

2008 yılı istatistiklerine göre, Batman ilindeki Turizm İşletmesi Belgeli tesislere giriş yapan toplam yerli ve yabancı turist sayısı 44,003; toplam geceleme sayısı 68,775; ortalama kalış süresi 1,6 ve toplam doluluk oranı %26.50 olmuştur. Söz konusu istatistiklerde ağırlık, büyük ölçüde yerli turistlere aittir.

Diğer taraftan, yine aynı yıl istatistiklerine göre, Batman ilinde hizmet veren Mahalli İdarelerce Belgelendirilen tesislere giriş yapan toplam yerli sayısı 6,150; toplam geceleme sayısı 6,150; ortalama kalış süresi 1,0 ve toplam doluluk oranı %26,26 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu Mahalli idarelerce belgelendirilen tesislere ait istatistiklerde yabancı turist bulunmamakta turist sayılarının tamamı yerli turistlere aittir.

Potansiyel Durum:

Kale

Kalenin eski çağlardan beri bir iskan yeri olarak kullanıldığı mağara yapılardan anlaşılmaktadır. Ancak kale olarak kullanılmaya başlaması Bizanslılar dönemine rastlamaktadır. Yekpare taştan olması nedeniyle çok korunaklı olması, üzerinde birkaç tarihi eserin olması, gizli yollarla nehre inilmesi ve kaleye çıkan yol üzerindeki zarif, muhteşem taş kapısıyla dikkatleri çekmektedir. Kaleye doğudan merdivenli bir yolla ulaşılmıştır. Bu yolun hemen başında bulunan oyma taşlardan yapılmış kapının Eyyubilere ait olduğu üzerindeki kitabeden anlaşılmaktadır. Bu yolun üst tarafında da kısmen harap olmuş diğer bir kapı yer almaktadır. Kalenin kuzeydoğu ucunda dev bir kule gibi yükselen Küçük Saray yer almaktadır. Ayrıca kalede Ulu Cami, Büyük Saray yer almaktadır. Bu eserlerle ilgili bilgi verilecektir. Kalenin dikkate değer özelliklerinden biri de, gerek Artuklular gerekse Eyyubiler döneminde buraya su çıkarılmış olmasıdır. Asırlarca kale bu su ile hayat bulmuş. Bu suyun kesildiği olağanüstü zamanlarda kalenin kuzeyinde yer alan merdivenli yollarla nehirden su alınmış. Kalenin tarihi kaynaklarda silah zoruyla ele geçirildiği yazılmıyor.

Hısn-Kayfa (Hasankeyf)

Hısn-Kayfa, Dicle nehrinin güney sahilinde Diyarbakır'a su yolu ile 110, Cizre'ye 85 km. uzaklıktadır. Hısn, kale-hisar anlamındadır.

Şehrin kimler tarafından kurulduğu kesinlikle bilinmemektedir. Sadece ilk çağda "CEFA" adını taşıdığı ve bir Süryani Piskoposluğun merkezi olduğu bilinmektedir. İnşa edildiği arazinin kolaylıkla işlenmeye müsait olması yüzünden kasabanın çevresi mağaralarla doludur. Arazinin bu müstesna kabiliyeti daha ilk devirlerde bu tabii mağaraların ilk

insanlar tarafından barınma merkezi olarak kullanıldığını göstermektedir. Buna bir de Hısn-Kayfa'nın kurulduğu yerin iktisadi önemi eklenince, kasabanın bütün ortaçağ boyunca önem ve kıymetini muhafaza etmesini sağlamıştır.

Hasnkeyf sırasıyla Abbasilerin, Hamdanilerin, Mervanilerin eline geçmiştir. Türkler tarafından Hasnkeyf'in fethi 1071 Malazgirt Meydan Muhaberesinden sonra olmuştur. Selçuklu Sultanı Alparslan'ın komutanlarından Artuk oğlu Sökmen, 1101 yılında burada ilk Urartu beyliğini kurmuştur. Tarihçiler bu devri Hısn-Kayfa Artukluları olarak isilendirmiştir. Hasnkeyf önce Artukoğullarına, sonra onların "Amid" i (Diyarbakır) fethetmeleri üzerine her iki ülkeye 130 sene başkentlik etmiştir.

Sultan Süleyman Camii, Kale (Ulu) Camii, Koç Camii, El-Rızk Camii, İmam Abdullah Zaviyesi, Kızlar Camii Eyyübiler dönemine ait yapılarıdır.

Kısa bir zaman Akkoyunlu hakimiyetine (1461-1482) girdi. Bu gün Hasnkeyf'te bulunan Zeynel Bey türbesi Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın oğlu Zeynel Bey'e aittir. Akkoyunlulara ait Hasnkeyf'teki tek eserdir.

Eski Köprü

Tarihi kaynaklarda köprünün 1116 tarihinde Artuklu Fahrettin Karaaslan tarafından yapıldığı yazılıdır. Ancak Hasnkeyf'in 638 yılında müslümanlarca feth edildiği sırada bir köprüden bahsedilmektedir. Bu nedenle köprünün antik bir temel üzerinde yapılmış olması ihtimal dahilindedir. Kemer açıklıkları itibariyle Ortaçağ'da yapılan taş köprülerin en büyüğüdür. Ortadaki büyük kemeri taşıyan iki orta ayağın arasındaki açıklık 40 metredir. Doğu ve batıdaki küçük kemerler dışındaki ortadaki büyük kemerler tamamen yıkılmış durumdadır. Araştırmalara göre köprünün en büyük kemerin ortası ahşaptandı. Düşman şehre saldırdığı zaman yerinden kaldırılır, düşmanın şehre girişi engellenirdi. Bu özellik köprünün ömrünü kısaltmış. Köprünün önemli özelliklerinden biri de orta ayaklar üzerinde yer alan ve 12 burcu simgelediği tahmin edilen figürlerdir. Bir ikisi dışında tahrip olmuş ve şekil olarak ne ifade etikleri anlaşılabilir hale gelmiştir. Köprünün ne zaman yıkıldığı da bilinmemektedir.

Rızk Camii

Yapı, kitabesinde yer alan bilgilere göre Eyyubi Sultanı Süleyman tarafından 1409 yılında yaptırılmıştır. Heyelan nedeniyle, güneydeki ibadet mekanı yok olan Caminin ayakta kalabilmiş kısımları zarif minaresi ve taç kapısıdır. Her iki mimari unsur da zengin taş oymalarla bezenmiştir.

Koç Camii

Yapının 15.yüzyıla ait olduğu kabul edilmektedir. Ancak mihrabındaki alçı bezemeler bu tarihlendirme ile çelişmekte olup daha çok 12.yüzyılın özelliklerini yansıtmaktadır. Veriler yapının, 15.yüzyıldan daha önceki bir tarihte yapıldığını ve daha sonradan elden geçirilmiş olduğunu göstermektedir.

Sultan Süleyman Camii

Burada, bir avlu etrafında, mevcut bir türbeye zamanla eklemeler yapılarak çeşitli işlevlerle hizmet veren bir yapılar topluluğu oluşturulmuştur. Bu tarz daha çok Suriye'deki Zengi, Eyyubi ve Memluk mimarlık geleneklerini yansıtmaktadır. Bu gün yapının en etkileyici bölümleri minaresi, taç kapısı ve çeşmesidir. Yapının doğusunda yer alan minare Artuklu ve Eyyubi döneminde gelişen mimari tarzın en güzel örneklerinden biridir.

Kızlar Camii

Cami ilgili tarihi belgelerin yetersiz oluşu ve alışılmadık bir plan göstermesi, yapı hakkında kesin bir bilgi edinmemizi engellemektedir. Ancak eserin gösterdiği özellikler daha çok bir mezar külliyesi olduğunu çağrıştırmaktadır. Kuzeydeki giriş ve pencerelerde yer alan bezemeler oldukça kalitelidir. Günümüzde yapıda mevcut olan dört odadan biri odunluk olarak kullanılmaktadır.

Gözetleme Kulesi

Küçük Saray diye de anılan yapıya, halk arasında, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın Sarayı'da denilmektedir. Kulenin gerek dış yapısı gerekse bezemeleri çok fazla tahribata uğramıştır. Kuzeydoğu cephesi ve buradaki pencerenin üstünde yer alan karşılıklı iki aslan kabartması, damla motifleri ve rozetler orjinalitesini koruyan bölümlerdir.

Büyük Saray

Yaklaşık 2350 metrekare alanı kaplayan yapı hakkında herhangi bir belgenin olmamasının yanı sıra kitabesi de mevcut değildir. Esere dıştan bakınca blok taşlarla örülmüş cepheler dikkati çekiyor. İç plan ise yıkıntılar arasından saptanabildiği kadarıyla daha karmaşık bir kuruluş ve malzemeye sahiptir. Önünde de düzgün kesme taşla yapılmış kare prizma bir kule kalıntısı yer almaktadır.

Ulu Cami

Vadi ve çevreye egemen bir konumdadır. Kitabelerinde 14. ve 16.yüzyıl tarihlerinin olması ilginçtir. Çünkü, Ulu Camii'nin tasarımındaki arkaik oluşum bu kitabelerin binaya daha sonra monte edildiğini düşündürmektedir. Tuğla minaresi de Selçukluların İran'daki 12.yüzyıl minarelerini andırır. Eyvana bitişik odalar ve avlunun doğu girişindeki revak sonradan eklenmişlerdir.

İmam Abdullah Zaviyesi

Zaviye kalıntıları 14.yüzyıla ait olup bir minare, hücrelerle çevrili bir avlu ve kübik türbe yapısından oluşan küçük bir külliye (yapı topluluğu) niteliğindedir. Zaviyenin geçirmiş olduğu özensiz restorasyonlar tarihi görüntüsüne çok fazla zarar vermiştir. Bu tahribatlardan günümüze kalan estetik değeri yüksek özellikler ise minare ve ahşap oyma kapı kanatlarıdır.

Hamam

Tarihi köprü ayağının yakınında yer alan yapı, daha çok Osmanlı camilerini andırmaktadır. Yapının kimliği yapılacak kazı ve araştırmalar sonucunda belirlenebilecektir.

Zeynel Bey Türbesi

Zeynel Bey Türbesi, hamamın batısındaki tarlada yer almaktadır. Kapısındaki kitabesinden Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın oğlu Zeynel Bey ile Pir Hasan diye bir ustanın adı okunmaktadır. Kesme taşla yapılan silindirik gövdesi sırlı ve sırsız tuğla mozaiklerle kaplanmıştır. Dış yüzeyindeki çini ve sırlı tuğla bezemeler ve içteki alçı kaplamalar, Orta Asya'da Özbekistan'dan Azerbaycan'a kadar, 14.yüzyıl ortalarından itibaren egemen olan klasik mimari bezeme stilinin Anadolu'daki tek örneğidir.

Batman'da El Sanatları

Batman'da el sanatları fazla gelişmemiştir. Geçmişte yöre halkının gereksinimlerini karşılamak amacı ile sürdürülen dokumacılık ve özellikle bakırcılık günümüzde önemini kaybetmiştir. Kentte hayvancılığa bağlı olarak yün ve tiftikten el örgüsü çorap, kuşak, başlık, heybe, keçe ile tezgahlarında tiftikten dokunan kumaşlar üretilmektedir.

c) Şırnak

Mevcut Durum ve Arz Yapısı:

Şırnak ili binlerce yıllık tarih ve kültür mirasına sahiptir. Kuzey Mezopotamya uygarlığının izlerini taşıyan ilde, Neolitik, Kalkolitik, Tunç, Helenistik, Roma, Bizans, İslâm ve Yakınçağa ait buluntular vardır. İlin çok az bir bölümü hariç, hemen hemen tamamı dağlarla kaplıdır. Yaz aylarında dahi karın eksik olmadığı yüksek dağlar Dağ Turizmi için önemli bir potansiyel taşımaktadır. Yörede çok sayıda kaplıca –içmeceler bulunması termal turizmine olanak sağlayabilir. Bir sınır ili olan Şırnak, Avrupa'yı Ortadoğu'ya bağlayan E-90 Karayolu ile Türkiye–İrak bağlantısındadır. Habur Sınır Kapısı nedeniyle, transit turizme uygun yatırımlara açık bir ilimizdir.

Tarihi ve kültürel eserler açısından zengin olan ilde, birçok medrese, manastır, cami, türbe, kilise bulunmaktadır. İl sınırları içinde Faraşın, Çınaf ve Tanin yaylaları yayla turizmi için önemli potansiyel taşımaktadır.

Kızılsu Çayı'nda sportif olta balıkçılığı yapılmaktadır.

İlin orman kuşağına giren dağlık kesimleri yaban hayvanları için elverişli barınaklar oluşturmaktadır. En çok rastlanan yaban hayvanları tilki, tavşan, çulluk, keklik, ördek, kaz, turna ve bildircindir.

TABLO 25: ŞIRNAK İLİ KONAKLAMA VE GECELEME İSTATİSTİKLERİ (2008)

Turizm İşletme Belgeli Tesisler	Belediye Belgeli Tesisler	Turizm İşletme Belgeli Tesisler	Toplam
Tesise Giriş Sayısı (Kişi)			
Yabancı	2.625	-	2.625
Yerli	23.297	4.012	27.309
Toplam	25.922	4.012	29.934
GECELEME			
Yabancı	3.197	-	3.197
Yerli	23.340	4.012	27.352
Toplam	26.537	4.012	30.549
ORTALAMA KALIŞ SÜRESİ (Gün)			
Yabancı	1,2	-	
Yerli	1,0	1,0	
Toplam	1,0	1,0	
Doluluk Oranı (%)			
Yabancı	2,32	-	
Yerli	16,96	29,63	
Toplam	19,28	29,63	

Kaynak: Turizm Bakanlığı, Turizm Konaklama İstatistikleri, 2008.

2008 yılı istatistiklerine göre, Şırnak ilindeki Turizm İşletmesi Belgeli tesislere giriş yapan toplam yerli sayısı 4,012; toplam geceleme sayısı 4,012; ortalama kalış süresi 1,0 ve toplam doluluk oranı %29.63 olmuştur. Söz konusu istatistiklerde yabancı turist sayısı sıfır olduğundan turist sayısının tamamı yerli turistlere aittir.

Diğer taraftan, yine aynı yıl istatistiklerine göre, Şırnak ilinde hizmet veren Mahalli İdarelerce Belgelendirilen tesislere giriş yapan toplam yerli ve yabancı turist sayısı 25,922; toplam geceleme sayısı 26,537; ortalama kalış süresi 1,0 ve toplam doluluk oranı %19,28 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu istatistiklerde de ağırlık yerli turistlere aittir.

Potansiyel Durum:

İlde görülecek- gezilecek turistik yerler, müzeler ve ören yerleri şöyle sıralanabilir.

Finik Ören Yeri: Cizre'ye yakın olan Finik Ören Yerinin çevresinde saray, zindan, sarnıç yerleri ve beyaz kalker taştan oyulmuş çok sayıda mağara ev bulunmaktadır. Finik Kalesinin kuzeyinde kayaya işlenmiş kadın kabartması, Dicle Nehri'ne inen gizli su yolu ve su sarnıcı bulunmaktadır.

Şah Ören Yeri: Cudi Dağı'nın en sivri noktasının eteğindedir. Etrafında harabeler bulunmakta, kayalara oyularak yapılan su bendi günümüzde de kullanılmaktadır.

Babil Ören Yeri: Kebeli köyünde yer alan ören yerinin çevresi dikdörtgen biçiminde surlarla çevrilidir. Daire biçiminde olan İç Kaleyi çevreleyen surlarda 30 burç vardır. Surlar yontulmamış bazalt kayalardan, yapılar ise beyaz kalker taştan yapılmıştır. 1992 yılında burada bulunan Asur Hükümdarına ait heykel Ankara Arkeoloji Müzesinde korumaya alınmıştır.

Kasrik Ören Yeri: Şırnak – Cizre karayolunun 30. Kilometresinde bir boğaz içinde yer alan yerleşim yerinde, tarihi su bentleri, heykeller ve kent kalıntıları bulunmaktadır.

Dereören: Aşağıdere köyünde bulunan Dereören'de birkaç kilise, kent kalıntısı ve Melekler Suru olarak adlandırılan uzun bir sur bulunmaktadır. Beytüşşebab'ın Faraşın Yaylasında kayalara oyulmuş dev evler görülmeye değer arkeolojik kalıntılardır.

Hista Kaplıcası: Düğünyardu köyünde bulunan kaplıcanın romatizma ve kadın hastalıklarında yararlı olduğu söylenmektedir.

Zümrük Dağı Kaplıcası: Ilıca köyündedir. Tortullu olduğundan içilmeyen suyun cilt, böbrek ve romatizmal hastalıklarda tedavi edici olduğu söylenmektedir. Terör nedeniyle kullanılamamaktadır.

Besta Kaplıcası: İl merkezinin 30 km. kuzeydoğusundadır. Biri çamur banyosu diğeri içme ve su banyosu olarak yararlanılan iki kaplıca halindedir. Cilt, romatizma ve kadın hastalıklarına iyi geldiği belirtilmektedir.

Nasrafan Kaplıcası: Kumçatı beldesinde bulunan bu kaplıcada çamur, banyo ve içme olarak kullanılan iki kaynak bulunmaktadır. Çamur banyosunun sivilce, egzama ve mantar türü hastalıklara çok iyi geldiği söylenmektedir.

Cizre Kalesi

M.Ö.4000 yıllarında Guti İmparatorluğu tarafından Cizre Surları ile Cizre Kalesi yaptırılmıştır. 360 oda ve 3 katlı olarak yaptırılmıştır.

Cizre Ulucami

639 yılında kiliseden camiye çevrilmiştir. Abbasi döneminde onarıma alınmıştır.1160 yılında Cizre emiri Baz Şah'ın oğlu Emir Ali Sencer tarafından büyük onarıma alınmış olup, minaresi 1156 yılında dört köşe şeklinde yapılmıştır. Cizre Ulucami tokmakları fizikçi ve sanat adamı İsmail Ebul-iz El Cezeri tarafından yapılmıştır.

Cizre Mir Abdal Camii

1437 yılında Cizre Beyi Emir Abdullah (Abdal) İbn Abdullah İbn Seyfeddin Boti tarafından yaptırılmıştır. Üstü kubbelidir. Cizre surları üzerindedir. Bazalt siyah taştan yapılmıştır. Mem-u Zin türbeleri bu mescide yapışık bölümün alt kısmındadır.

Cizre Nuh Peygamber Camii

Tufan olayından bu yana insanlığın ikinci babası olan Nuh Peygamber kendi adıyla anılan bu camide yatmaktadır. Nuh peygamberin mezarı alt bodrum katındadır.

Cizre Kırmızı Medrese

Cizre Beyliği döneminde II. Han Şeref Bey tarafından XIV. Yüzyılda yaptırılmıştır. Medresenin içi avlulu olup, doğusunda batısında ve kuzeyinde dersaneler, yemekhane ve öğretmen lojmanları bulunur. Mihrabı beyaz taştan olup, 2.82x3.78 ölçülerindedir. Medrese Cizre'ye özgü kırmızı tuğlalardan örüldüğü için Kırmızı Medrese denilir.

Yasef Köprüsü(Cizre Köprüsü)

1164 yılında Zengi Devletinin veziri Cemaleddin İsfehani tarafından ikinci kez onarılmıştır.Köprü Cizre Surlarının 2.Km. mesafede olmakla beraber o zamanki Cizre'nin bir mahallesi içindedir.12 adet burç üzerinde 8 gezegen kabartması bulunur.Köprü'nün üzerinde Ashabikehf (Uyuyanyatırlar) adları yazılıdır.İnsan ve hayvan figürleri ile süslüdür.

Mehmet Ağa Kasrı

Cizre Dağkapı Mahallesinde Bayırağa sokakta bulunur.Bir kısmı siyah bazalt taştan,bir bölümü de beyaz kalker taştan yapılmıştır.Hamidiye Binbaşısı Fettah Ağa tarafından yaptırılmıştır.

d) Siirt

Mevcut Durum ve Arz Yapısı:

Siirt ili ve çevresinde M.Ö. 2000 yılı başlarında 4.yüzyıla kadar sırası ile Samiler, Babil ve Asur İmparatorluğu, Medler, Persler, Büyük İskender, M.S. dönemlerde ise Romalılar, Partlar ve sasaniler hakim olmuşlardır. İl, M.S. 7.yüzyılın ikinci yarısında Halife Hz. Ömer zamanında İslam Ülkelerine katılarak El Cezire Eyaleti'ne bağlanmış, 1514 Çaldıran Savaşı'ndan sonra ise Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na katılmıştır. Osmanlı döneminde Siirt Diyarbakır Eyaleti'nin 24 sancağından birine Merkez olmuştur. 1864 yılında Vilayetler kurulduktan sonra Diyarbakır Vilayetine bağlanan il, 1919 yılında bağımsız Sancak haline getirilmiş, Cumhuriyetin ilk yıllarında ise vilayet olmuştur.

Siirt ili, tarihi ve doğal güzellikler açısından bölgenin en zengin ilidir. Ancak, mesire yeri olmaya elverişli yerlerle, mağara ve kaplıcalar, ulaşım güçlükleri ve tesis yokluğu nedeniyle yeterince değerlendirilememektedir. Yalnızca, yerleşim merkezlerine yakın ormanlarla vadi boylarındaki yeşil alanlarda, yerel yönetimlerce bazı olanaklar yaratılmış ve kullanıma sunulmuştur. Mesire yeri olarak kullanılan başlıca yerler, merkez ilçedeki Botan Vadisi ile Kurtalan'daki Bitlis Çayı'dır.

TABLO 26: SİİRT İLİ KONAKLAMA VE GECELEME İSTATİSTİKLERİ (2008)

Turizm İşletme Belgeli Tesisler	Belediye Belgeli Tesisler	Turizm İşletme Belgeli Tesisler	Toplam
Tesise Giriş Sayısı (Kişi)			
Yabancı	832		832
Yerli	11.828		11.828
Toplam	12.660		12.660
GECELEME			
Yabancı	1.265		1.265
Yerli	11.861		11.861
Toplam	13.126		13.126
ORTALAMA KALIŞ SÜRESİ (Gün)			
Yabancı	1,5		
Yerli	1,0		
Toplam	1,0		
Doluluk Oranı (%)			
Yabancı	2,26		
Yerli	21,18		
Toplam	23,44		

Kaynak: Turizm Bakanlığı, Turizm Konaklama İstatistikleri, 2008.

2008 yılı istatistiklerine göre, Siirt ilindeki Turizm İşletmesi Belgeli tesis mevcut olmadığı için istatistiklerin tamamı Mahalli İdarelerce Belgelendirilen tesislere aittir. Ancak ilde 2 adet tesiste 175 oda ve 324 yatak kapasitesi için alınmış bulunan Turizm yatırım belgesi bulunmaktadır.

Diğer taraftan, yine aynı yıl istatistiklerine göre, Siirt ilinde hizmet veren Mahalli İdarelerce Belgelendirilen tesislere giriş yapan toplam yerli ve yabancı turist sayısı 312,660; toplam geceleme sayısı 13,126; ortalama kalış süresi 1,0 ve toplam doluluk oranı %23,44 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu istatistiklerde de ağırlık yerli turistlere aittir.

Potansiyel Durum:

İlin turistik yönden ilgi çeken tarihi yerleri ve doğal güzellikleri aşağıda kısaca özetlenmiştir.

Hz. Veysel Karani Türbesi: Baykan ilçesinin 8 km. yakınında, Diyarbakır-Bitlis karayolu üzerinde Yeşilçevre Köyü Ziyaret Beldesi'nde bulunmaktadır.

İbrahim Hakkı Hz. Türbesi: Siirt ili merkezinden 7 km. mesafedeki Tillo (Aydınlar ilçesi)'da bulunmaktadır. 18. Yüzyılın en tanınmış mutasavvıfı olan İbrahim Hakkı Hz.'nin hadis, şiir, edebiyat, astronomi, matematik, tıp, fizik, kimya, psikoloji, pedagoji, felsefe, coğrafya, tarih ve jeoloji konularında birçok eseri vardır. En önemli eserleri, "Divan-ı Hakkı" ile fen bilimlerini kapsayan "Marifetname" dir.

Ulu Cami: İl merkezinde bulunan bu caminin, 1129'da Muğiseddin Mahmut adlı Selçuklu Sultanı döneminde yapıldığı tahmin edilmektedir. Tek kubbeli mekandan oluşan ilk yapı, daha sonra yapılan eklentilerle üç kubbeli, enine gelişen bir mimari kazanmıştır.

Mağaralar: Botan Vadisi'nde birçok doğal mağara bulunmaktadır.

Billoris (Sağlarca) Kaplıcası: Siirt-Eruh karayolunun 15.km.'sinde Botan Çayı kenarındadır. Kaplıcanın cilt, romatizma, nevralsi ve kadın hastalıklarına faydalı olduğu söylenmektedir.

Lif Kaplıcası: Kışlacık Köyü yakınlarındadır. Suyun verimi saniyede 30 litre, sıcaklığı 41 derecedir.

Derzin Kalesi: Baykan ilçe merkezinin 8 km. doğusundaki Adakale köyü yakınındadır. Şakuli Bey Kalesi olarak ta anılan bu kaleye, Osmanlılar zamanında Şahkulu adlı asinin sığındığı rivayet edilmektedir.

Kormas Kalesi: Şirvan ilçesinin Kerimes köyündedir. Şato tipindeki bu kalenin Bizans devrine ait olduğu sanılmaktadır. Bizans tekfurlarından Selçuklulara geçmiş olan kale, Osmanlılar döneminde ise Derebeylerin barınağı haline gelmiştir.

İrun Kalesi: Şirvan ilçesinin 40 km. kuzeyinde kapalı ve sarp dağların zirvesindedir.

Küfre Kalesi: İlçe merkezinde olup, sadece duvar kalıntıları kalmıştır.

Bünyan Duvarı: Şirvan'ın Taşlı köyü ile Merkez ilçenin Taşbalta köyü arasında, Pervari yolu üzerinde, Botan Suyu'na yön veren sağlam bir duvardır.

Kiver Kalesi: Eruh ilçesinin güneyinde Kiver Dağı yamacındaki 1750 metre yüksekliğindeki kalenin 12. ve 13. yüzyıllar arasında yapıldığı tahmin edilmektedir.

Dört Ulular (Çarpıran) Köprüsü: Baykan ilçe merkezinin 3 km. doğusunda, Bitlis Çayı üzerindedir. Taştan yapılmış, kemerli ve oldukça uzun olan köprünün tarihi ve kimlerden kaldığı bilinmemektedir.

Nesreddin Köprüsü: Siirt- Eruh yolunda Botan suyu üzerindeki köprünün Selçuklu yapısı olduğu tahmin edilmektedir.

Manastır ve Kiliseler: Çoğu yıkıntı durumundaki kilise ve manastırların en önemlileri, Kurtalan'ın Asmadere, Tulumtaş ve Beykent köylerindeki kiliseler, Baykan'daki Hosyar kilisesi, Pervari Hef köyündeki kilise ve Siirt merkezindeki Haderuis kilisesidir.

Dicle Bölgesi turizm potansiyelinin etkin biçimde değerlendirilebilmesi ve il ekonomisine katkısının en üst seviyeye çıkarılabilmesi için;

- *Mevcut tarihi ve kültürel mirasın tanıtımının etkin şekilde yapılması,*
- *Bölge turizmine yönelik talep bileşenlerinin belirlenmesi ve talep kaynağına göre tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin geliştirilmesi,*
- *Mevcut tarihi ve kültürel mirasın en iyi şekilde muhafaza edilmesi ve turizm faaliyetlerinde odak teşkil edilmesi,*
- *İnsan kaynaklarına gereken önem verilerek eğitim ve kültür seviyelerinin turizmin sektörünün ihtiyaçlarına göre yükseltilmesi ve bu amaca yönelik olarak motive edilmeleri,*
- *Turizm sektörünün geliştirilmesine yönelik altyapı ve ulaşım imkânlarının iyileştirilmesi, plan ve proje ihtiyacının tespiti ve önceliklerin belirlenmesi,*
- *Yeni inşa edilecek turistik tesislerin mimarisinin yörenin tarihi ve kültürel dokusuyla uyumlu olması ve 'çevre'nin ihmal edilmemesi*

kritik ve öncelikli konular olarak ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında, turizm sektöründe talebin nicelik ve niteliğinin yönlendirilmesi amacına dönük olarak;

- *Yatırımların mekânsal dağılımında kaynak israfından kaçınılmasını sağlayacak hiyerarşik bağların oluşturulması ve önceliklerin objektif bir biçimde belirlenmesi,*
- *Potansiyel kaynaklara dayalı olarak geliştirilmesi öngörülen turizm kollarının belirlenmesi ve yeni yatırımların öncelikli olarak bu alanlara yönlendirilmesi,*
- *Talep artışı yaratacak organizasyonların bölgeye çekilmesi*

amaçları doğrultusunda planlar hazırlanarak uygulamaya konulması ayrıca önem arz etmektedir.

2.3.5. Bankacılık

Dicle Bölgesinde, 2009 yılı itibariyle toplam 14 ayrı banka faaliyet göstermektedir. Bu, aynı yıl Türkiye genelinde 45 olan banka sayısının yaklaşık üçte biri kadardır. Bölgedeki banka şube sayısı ise 87 olup şube sayısının 37 tanesi Mardin'de, 20 tanesi Batman'da, 18 tanesi Şırnak'ta ve 12 tanesi ise Siirt'te hizmet vermektedir.

TABLO 27: DİCLE BÖLGESİ VE TÜRKİYE GENELİ BANKACILIK İSTATİSTİKLERİ

	Dicle Bölgesi			Türkiye		
	2000	2009	Dönemsel Değişim (%)	2000	2009	Dönemsel Değişim (%)
Banka Sayısı	10	14	40,0	79	45	43,0
Şube Sayısı	74	87	17,6	7.787	8.972	15,2
Şube Başına Düşen Kişi Sayısı	24.037	22.642	-5,8	8.658	8.088	-6,6
Mevduat (*)	158	1.036	555	101.884	340.953	235
Kredi (*)	95	885	832	50.931	255.096	401
Kredi/Mevduat Oranı (%)	60,0	85,0	42,0	50,0	74,8	49,6
Şube Başına Düşen Mevduat (*)	2,1	11,9	467	13,1	38,0	190
Şube Başına Düşen Kredi (*)	1,3	10,2	685	6,5	28,4	337
Kişi Başına Düşen Mevduat (USD)	89	526	491	1.511	4.699	211
Kişi Başına Düşen Kredi (USD)	53	449	747	755	3.516	366

(*) : Milyon USD.

KAYNAK: Türkiye Bankalar Birliği.

Dicle Bölgesinde şube başına düşen kişi sayısı incelendiğinde, 2000'de 24,037 olan kişi sayısının 2000–2009 döneminde %5.8 oranında azalarak 22,642'ye gerilediği görülmektedir. Türkiye genelinde ise 2000'de şube başına düşen kişi sayısı 8,658 iken, 2009'da 8,088 düzeyine düşmüştür.

Mevduat Durumu:

Dicle Bölgesinde 2009 yılı itibariyle 1,540 milyon TL'lik (1,036 milyon USD) banka mevduatı toplanmış olup bu tutar, Türkiye toplam banka mevduatının %0.3'ünü oluşturmaktadır. Bölge, mevduat büyüklüğü itibariyle 26 düzey 2 bölgesi arasında 25'inci sırada yer almaktadır. Mevduatın türlerine göre dağılımına bakıldığında, Dicle Bölgesinde toplam mevduatın %79'unun (817 milyon USD) TL mevduattan, %21'inin de (218 milyon USD) yabancı para (döviz tevdiatı) mevduatından oluştuğu görülür.

Dicle Bölgesi kişi başına düşen banka mevduatı incelendiğinde, bölgede 2009 yılı itibariyle kişi başına düşen mevduatın 526 USD olduğu ve bunun Türkiye genelinden (4,699 USD) yaklaşık olarak %88 daha düşük olduğu dikkati çekmektedir. Kişi başına düşen banka mevduatı bölgeyi oluşturan iller bazında incelendiğinde, 2009 yılı itibariyle kişi başına düşen mevduatın, Mardin'de 591 USD, Batman'da 570 USD, Şırnak'ta 390 USD ve Siirt'te ise 487 USD olduğu görülür. Kişi başına düşen mevduatın büyüklüğü açısından Mardin iller sıralamasında 71'inci sırada yer alırken, Batman 73'üncü, Şırnak 78'inci ve Siirt 74'üncü sırada bulunmaktadır.

Bölgede 2009 yılı itibariyle şube başına düşen mevduat miktarı 11,9 milyon USD iken, Türkiye genelinde 38 milyon USD'dir.

Dicle Bölgesi banka mevduatının millî gelire oranı incelendiğinde, 1995 yılında %87 olan mevduat/millî gelir oranının, 2000'de %11,66'ya ve 2001'de ise %6.40 düzeyine gerilediği görülmektedir. Mevduat/millî gelir oranı açısından bölge, Türkiye geneline ait ortalamalardan daha düşük bir orana sahiptir. 2001 yılı itibariyle, mevduat/millî gelir oranı Mardin'de %6.80, Batman'da %5.70, Şırnak'ta %8.60 ve Siirt'te %5.33 iken Türkiye genelinde ise %61,3 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Kredi Durumu:

Dicle Bölgesinde 2009 yılı itibariyle 1,316 milyon TL'lik (885 milyon USD) banka kredisi kullanılmıştır. Bu tutar, Türkiye genelinde kullanılan banka kredilerinin %0.35'ini teşkil etmektedir. Bölge, kredi büyüklüğü itibariyle düzey 2 bölgeleri arasında 25'inci sırada yer almaktadır.

Bölge genelinde verilen kredilerin %17'lik bölümü ihtisas kredilerinden (tarım, gayrimenkul, meslekî, denizcilik, turizm ve diğer), %83'lük kısmı ise ihtisas dışı diğer kredilerden meydana gelmektedir. Bölgede, tarım kredileri, toplam kredilerin %10'unu oluştururken, mesleki krediler, toplam krediler içinden %5 pay almaktadır. Türkiye genelinde ise ihtisas kredileri, toplam kredilerin %6.8'lik kısmını teşkil ederken, ihtisas dışı krediler %93.2'lik bir bölümünü oluşturmaktadır.

Dicle Bölgesinde kişi başına düşen banka kredisi miktarı 2009 yılı itibariyle 449 USD olup bu tutar, Türkiye geneli kişi başına düşen kredi miktarından (3,516 USD) yaklaşık %83 daha düşük seviyededir.

Kişi başına banka kredisi, Mardin'de 518 USD iken, Batman'da 516 USD, Şırnak'ta 302 USD ve Siirt'te 379 USD'dir. Kişi başına düşen kredinin büyüklüğü açısından iller sıralamasında Mardin 73'üncü sırada bulunurken, Batman 74'üncü, Şırnak 79'uncu ve Siirt 77'inci sırada bulunmaktadır.

2009 yılı itibariyle şube başına düşen kredi miktarı Dicle Bölgesinde 10,2 milyon USD iken, Türkiye genelinde 28,4 milyon USD'dir.

Dicle Bölgesinde banka kredilerinin millî gelire oranı incelendiğinde, 1995 yılı itibariyle %30 olan kredi/millî gelir oranının 2001'de %1.11 düzeyine gerilediği dikkati çekmektedir. 2001 yılı itibariyle, kredi/millî gelir oranı Mardin'de %1.3 iken Batman'da

%0.9, Şırnak'ta %1.1 ve Siirt'te %1.1 iken Türkiye genelinde ise %18,3 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Kredi/mevduat oranı:

Dicle Bölgesi bankacılık sektörü kredi/mevduat oranı açısından incelendiğinde, 2000 yılında %60,2 düzeyinde olan kredi/mevduat oranı 2009'da %85 düzeyine yükselmiştir. Dicle Bölgesi kredi/mevduat oranı Türkiye ortalamasının(%74.8) üzerinde gerçekleşmiştir.

2009 yılı itibariyle kredi/mevduat oranı Mardin'de %87.7 iken Batman'da %90.5, Şırnak'ta %77.9 ve Siirt'te ise %77.8 düzeyinde olmuştur.

3. ALTYAPI İMKÂNLARININ ANALİZİ VE YATIRIMLARDA DEVLET YARDIMLARI

3.1. Ulaştırma ve Haberleşme

Ülkelerin kalkınmışlık düzeyinin belirlenmesinde önemli göstergelerden birisi olan ulaşım altyapısı, ekonomik ve sosyal girdileriyle toplumu sürekli etkileyen bir yapıya sahiptir. Ulaştırma sektörü; doğrudan üretim sürecinin önemli bir parçasını oluşturmasının yanı sıra gerektirdiği önemli yatırımlarla da ülke ekonomisi içinde önemli bir faaliyet alanıdır.

Ulaştırma ve haberleşme sektörü, Türkiye genelinde olduğu gibi, Dicle Bölgesinde de önemli sektörlerden birini oluşturmaktadır. 2001 yılı itibariyle bölge GSYİH içinde tarım, devlet hizmeti ve sanayi sektörlerinden sonra dördüncü sırada yer alan ulaşım sektörü, Türkiye ulaşım ve haberleşme hasılası içinde de %1,4'lük bir pay almaktadır. 1991 yılında bölge GSYİH içinde %10,8 olan ulaşım ve haberleşme sektörünün payı, 1998'de %15'e, 2001'de ise %18,1'e yükselmiştir. 1991–2001 döneminde ortalama yıllık %5,9 oranında büyüme hızı kaydeden ulaşım ve haberleşme sektörü, 2001 yılı itibariyle 393,8 milyon TL'lik hasıla düzeyine ulaşmıştır.

Türkiye'de yolcu taşımacılığının %96,2'si karayolu ile yapılırken, %1,7'si demiryolu, %2,1'i de havayolu ile yapılmaktadır. Ülkemizde yük taşımacılığında ise yine karayolunun payı oldukça yüksektir. Yük taşımacılığında karayolunun payı %91,7 iken, bunu %5,3 ile demiryolu, %2,9 ile denizyolu ve %0,2 pay ile de havayolu izlemektedir.

3.1.1. Karayolu Ulaşımı

Karayolu taşımacılığı, kendi bünyesi içinde başlı başına ekonomik bir faaliyet olması yanında, diğer bütün sektörlerle de çok yakın ilişkisi olan ve bu sektörleri direk etkileyen bir hizmet türü konumundadır. Otomotiv, petrol, lojistik, taşımacılık, inşaat sektörleri başta olmak üzere tüm sektörler karayolları altyapısı hizmet seviyesi durumuna bağlı olarak faaliyetlerini yürütmektedir. Bugün dünyadaki ülkelerin büyük bir çoğunluğunda karayolları, yolcu ve yük taşımacılığında en fazla tercih edilen ulaşım türüdür. Bu nedenle bugün taşımacılık sektörünün etkinliği ve verimliliği karayollarının etkinliği ve verimliliği ile ölçülmektedir.

Türkiye'de karayolu trafiğinin yük ve yolcu taşıma payı bir hayli yüksektir. Avrupa Birliği ülkelerinde karayollarının yük taşıma payı %45, yolcu taşıma payı %79 olmasına karşılık, ülkemizde yük taşıma payı %92, yolcu taşıma payı ise %95 civarındadır. 1950'li yıllardan sonra Türkiye genelinde yaşanan gelişmeye paralel olarak Güneydoğu

Anadolu Bölgesi illerinde de karayolu ulaşım altyapısına öncelik verilmesi, yük ve yolcu taşımacılığında karayollarının kullanım oranını arttırmıştır. Mardin ve Şırnak gibi illerin uluslar arası ulaşım ağı üzerinde bulunması, bölgenin Irak ve Suriye ile sınır komşusu olması, bölge ekonomisinde önemli bir faaliyet dalı olan tarımsal ürünlerinin dağıtımında ağırlıklı olarak karayolları ağının kullanılması, ulaşım sektörünü bölge için önemli bir konuma taşımıştır. Bölgeye kadar gelen E 90 karayolu Avrupa ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki tır taşımacılığında ana eksenidir.

TABLO 28: TRC 3 BÖLGESİ İL VE DEVLET YOLU UZUNLUĞU

İller	Karayolu (Km.)			Bölünmüş Yol	
	Asfalt	Diğer	Toplam	Km.	%
Mardin	701,00	60,00	761,00	214,45	28,18
Siirt	403,00	136,00	539,00	84,20	15,62
Batman	289,00	66,00	355,00	55,70	15,69
Şırnak	495,00	191,00	686,00	138,50	20,19
TRC3 Toplam	1.888,00	453,00	2.341,00	492,85	21,05
Türkiye	58.463,00	3.756,00	62.219,00	14.458,30	23,24

Kaynak: TC Karayolları Genel Müdürlüğü

Dicle Bölgesinde toplam karayolu uzunluğu 2,341 km olup, bunun %21'ini bölünmüş yollar oluşturmaktadır. TRC 3 bölgesinde devlet ve il yollarının yaklaşık olarak %81'i asfalt %19'u diğer (parke, stabilize, toprak, geçit vermez) yollardan oluşmakta olup, Türkiye genelinde asfalt yolların toplam yol uzunluğu içindeki payı %94, diğer yolların payı %6 civarındadır. TRC 3 alt bölge illeri içinde asfalt yolların toplam yol uzunluğu içindeki payları; Şırnak %72, Siirt %75, Batman %81 ve Mardin %92'dir. Bölgede karayollarının vasıf ve yeterlilik açısından Türkiye'nin gerisinde kaldığı, bölünmüş yol ve yolların asfalt oranı açısından Türkiye ortalamalarına en yakın ilin Mardin olduğu dikkat çekmektedir.

Bölgede ulaşım ağırlıklı olarak karayolu ile sağlanmaktadır. Bu durumu motorlu kara taşıtı sayılarından da gözlemlemek mümkündür. 2009 yılı itibarıyla TRC 3 alt bölgesinde otomobil sayısı 32.814, minibüs sayısı 7.152, otobüs sayısı 806, kamyon sayısı 32.011, kamyonet sayısı 20.190'dır. Bölgede bulunan motorlu kara taşıtı sayısı 2000'li yıllarda önemli miktarlarda artmıştır. 2001 yılında TRC 3 bölgesindeki otomobil sayısı 17.912 iken %83 artarak 2009 yılında 32.814'e yükselmiştir. Aynı dönemde Türkiye geneli otomobil sayısındaki artış %56 civarında olmuştur. Dicle Bölgesinde Irak ve Suriye'ye sınır olan illerin bulunması, bu ülkelere açılan sınır kapılarının bulunması, yük taşımacılığının gelişmesine yol açmış bölgede kayıtlı kamyon ve kamyonet sayısını arttırmıştır.

TABLO 29: MOTORLU KARA TAŞITLARI (2009)

	Türkiye	TRC 3	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt
Otomobil	7.093.964	32.814	13.970	10.715	3.304	4.825
Minibüs	384.053	7.152	2.887	2.097	1.020	1.148
Otobüs	201.033	806	402	251	69	84
Kamyonet	2.204.951	20.190	7.111	6.826	3.690	2.653
Kamyon	727.302	32.011	10.545	2.485	18.089	892
Motosiklet	2.303.261	9.998	4.354	3.671	922	1.051
Özel Amaçlı Taşıtlar	34.104	627	197	174	155	101
Traktör	1.368.032	13.163	6.305	4.203	1.262	1.393

Bölgenin bütün yerleşim birimlerine karayolu bağlantısının bulunması, Türkiye'nin Irak'a çıkış kapısı Habur ile Suriye çıkış kapılarından biri olan Nusaybin sınır kapılarından geçişlerin yüksek olması karayolu taşımacılığında önemli bir yoğunluğa neden olmaktadır. Türkiye, Dicle Bölgesi ve Mardin alt bölgede yer alan illerin trafik değerleri Tablo 17'de verilmiştir.

TABLO 30: DICLE BÖLGESİ VE TÜRKİYE KARAYOLU TAŞIMACILIK DEĞERLERİ (2009) (MİLYON)

	Taşıt-Km	Yolcu-Km	Ton-Km
Türkiye	72.432	212.464	176.455
TRC 3 Mardin Alt Bölge	1.192	2.454	4.621
Mardin	536,7	1.093,5	2.195,4
Batman	235,8	539,0	692,4
Şırnak	309,6	572,0	1.418,1
Siirt	109,9	249,0	315,5

Kaynak: Karayolları Genel Müdürlüğü

Not: Bölge ve il verileri, Karayolları Genel Müdürlüğü sorumluluğu altındaki devlet ve il yolu ağı dikkate alınarak hesaplanmıştır.

2009 yılı itibariyle Dicle Bölgesi Türkiye genelindeki trafiğin; yolcu trafiğinde %1,15'ini, yük taşımacılığında %2,62'sini oluşturmaktadır. Türkiye'nin en çok giriş-çıkış yapılan kara sınır kapılarından biri olan Habur sınır kapısından 2009 yılında toplam 1.386.125 araç geçmiş, Nusaybin sınır kapısından ise 15.763 araç giriş çıkış yapmıştır. TRC 3 alt bölgesinde yer alan bu iki sınır kapısından geçiş yapan toplam araç sayısı 1.401.888 olup Türkiye kara sınır kapılarından geçiş yapan toplam araç sayısının yaklaşık olarak %28'ini oluşturmaktadır.

3.1.2. Demiryolu Ulaşımı

Mardin alt bölge illerinden Mardin, Siirt ve Batman illerinin demiryolu bağlantısı bulunmaktadır. Mardin demiryolu hattı, il topraklarına Şanlıurfa-Ceylanpınar yönünden girip, sınırı izleyerek Suriye ve Irak'a ulaşmaktadır. İl içinde yaklaşık 142 km. uzunluğa

sahip olan demiryolu, Şenyurt kasabasından geçmektedir. Mardin 30 km'lik bir hatla demiryoluna bağlanmaktadır. Batman'da 1946 yılında yapılan demiryolu hattı, il sınırları içinde 50 km uzunluğa sahiptir. Batman demiryolu haftanın belli günlerinde yapılan İstanbul seferlerinin yanı sıra Diyarbakır-Batman arası yolcu taşımacılığında da kullanılmaktadır. Siirt demiryolu bulunan alt bölge illerinden bir diğeridir. İl sınırları içinden geçen demiryolu hattı Kurtalan'da son bulmaktadır. Demiryolu hattının, Siirt merkez ilçe ve Şırnak bağlantısının yapılması ve hattın Van'a bağlanması bölge ekonomisine katkı sağlayacaktır.

Dicle Bölgesine ait demiryolu taşımacılığına ilişkin istatistiklere bakıldığında gerek yolcu taşıma gerekse yük taşıma miktarının önemli oranda artış gösterdiği dikkati çekmektedir. Yolcu taşımacılığında 2007/2009 döneminde Türkiye genelinde %8,7 azalış yaşanırken, Dicle Bölgesinde %43,3'lük artış yaşanmıştır. Yine yük taşımacılığında Türkiye genelinde %6,5'lik artışa karşın, bölge bazında %194,5'lik bir artış yaşanmıştır.

TABLO 31: DICLE BÖLGESİ DEMİRYOLU TAŞIMACILIĞI İSTATİSTİKLERİ

	Yolcu Taşıma (Kişi)		Yük Taşıma (Ton)		Değişim (2009/2007) (%)	
	2007	2009	2007	2009	Yolcu Taşıma	Yük Taşıma
Dicle Bölgesi	81.870	117.294	310.142	913.518	43,27	194,55
Mardin	922	457	193.869	595.451	-50,43	207,14
Batman	70.466	106.572	33.710	210.731	51,24	525,13
Siirt	10.482	10.265	82.563	107.336	-2,07	30,00
Türkiye*	24.747.000	22.598.000	17.751.000	18.911.000	-8,68	6,53

Not (*) : Yolcu (banliyo hariç) ve yük taşıma bilgileri yurtiçi taşıma bilgileridir.

Kaynak: TCDD.

Bölgedeki demiryolu taşımacılığı ihtiyacı karşılamaktan uzak, altyapı, sinyalizasyon ve ray yenilenmesi gerekmektedir. Yolcu ve yük taşımacılığı da karayolu ile kıyaslanmayacak derecede düşüktür. Son yıllarda biraz artış olsa da demiryolu ulaşımı karayoluna alternatif olmaktan hayli uzaktır. Nitekim 2007 yılında Mardin alt bölgede demiryolu ile 81.870 yolcu ve 310 bin ton civarında yük taşınmış, 2009 yılında ise taşınan yolcu sayısı 117.214, yük ise 913.518 ton olarak gerçekleşmiştir. Mardin alt bölgede 2009 yılında taşınan yolcu Türkiye genelinin %0,52'sini, taşınan yük ise %4,83'ünü oluşturmaktadır.

3.1.4. Havayolu Ulaşımı

Mardin alt bölge illerinden Mardin ve Batman'da faal, Siirt'te de 2001 yılında Türk Hava Yolları'nın uçuşlarını durdurduğu toplam üç havaalanı bulunmaktadır. Şırnak'ta ise havaalanı yapımına 2010 yılında atılan temel ile başlanmıştır.

Batman, hava yolu ulaşımını 1991 yılı sonuna kadar Diyarbakır Havaalanı'ndan sağlamakta iken Batman'da yer alan askeri havaalanı 1992 yılı başından itibaren sivil havacılıkta kullanılmaya başlanmıştır. Türk Hava Yolları Batman-Ankara haftanın 7 ve Batman- İstanbul seferlerini haftanın 7 günü sürdürmektedir.

Mardin havaalanı inşaatına 1996 yılında başlanmış ve 1999 yılında hizmete açılmıştır. Mardin Havaalanı sivil kategoride olup 1999 yılında hizmete girmiştir. Mardin-Kızıltepe arasında olan havaalanının şehre olan uzaklığı 15 km'dir. 03x21 pisti 2500x36 boyutlarında olup beton kaplamadır. Yolcuya açık alanlar 736 m² olup 54 araçlık park ve yıllık 400.000 yolcu kapasitesine sahiptir. Mardin'den biri Türk Hava Yolları ikisi özel hava şirketlerine ait olmak üzere üç şirket tarafından uçak seferleri düzenlenmektedir. Türk Hava Yolları haftanın her günü karşılıklı olarak Mardin-İstanbul ve Mardin-Ankara ve ayrıca haftada iki gün karşılıklı olarak Mardin-Ankara arasında uçuş gerçekleştirmektedir. Özel hava şirketlerinden biri haftada dört gün karşılıklı Mardin-İstanbul, haftada iki gün Mardin-İzmir, diğer özel hava yolu şirketi haftada dört gün Mardin-İzmir arasında karşılıklı uçak seferleri düzenlemektedir.

Siirt ilinde İl Özel İdaresi tarafından inşa edilen havaalanı 1994 yılında hizmete açılmıştır. Ancak Siirt havaalanı halen hava trafiğine açık olmakla birlikte THY Haziran 2001 tarihinden itibaren tarifeli uçak seferlerini durdurmuştur.

2008 ve 2009 yıllarında Mardin alt bölgede bulunan havaalanları ve bunlara ilişkin hava trafiği aşağıda Tablo 21'de verilmiştir.

TABLO 32: DİCLE BÖLGESİ HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI İSTATİSTİKLERİ

		Uçak Trafığı	Ticari Uçak Trafığı	Yolcu Trafığı (Bin Kişi)	Kargo Trafığı (Ton)
2008	Mardin	1.662	1.570	192.764	2.140
	Batman	1.186	1.186	143.290	0
	Siirt	346	176	12.581	149
	TRC3	3.194	2.932	348.635	2.289
	Türkiye	741.765	653.317	79.438.289	1.642.114
2009	Mardin	2.098	1.844	233.288	2.446
	Batman	1.409	1.409	165.482	1.578
	Siirt	164	0	0	0
	TRC3	3.671	3.253	398.770	4.024
	Türkiye	788.469	693.210	85.508.508	1.726.345
Türkiye İçindeki Payı (%)	2008	0,43	0,45	0,44	0,14
	2009	0,47	0,47	0,47	0,23

Kaynak: Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü.

3.1.5. Ulaştırma Yatırımları

Dicle Bölgesi kamu yatırım harcamaları içerisinde en büyük payı enerji sektörü almakta olup, ulaştırma ve haberleşme sektörü, kamu yatırımları sektörel sıralamada son sıralarda yer almaktadır. 1999–2009 dönemi itibariyle bölge genelinde yapılan toplam 2,58 milyar TL'lik kamu yatırımı içinde ulaştırma ve haberleşme sektörü %7,32 gibi bir pay almaktadır. 1999–2009 dönemi itibariyle Dicle Bölgesi ulaştırma ve haberleşme yatırımlarının Türkiye ulaştırma yatırımları içerisindeki payı ise %0,37'dir.

TABLO 33: ULAŞTIRMA-HABERLEŞME YATIRIMLARI

	TRC 3 Mardin Alt Bölge			Türkiye			Ulaştırma Türkiye İçindeki Payı
	Ulaştırma Haberleşme	Toplam Kamu Yatırımları	Payı (%)	Ulaştırma Haberleşme	Toplam Kamu Yatırımları	Payı (%)	
1999	725	9.643	7,52	1.114.230	4.611.469	24,16	0,07
2000	1.837	20.153	9,12	1.796.640	7.612.580	23,60	0,10
2001	2.312	20.810	11,11	1.708.550	8.197.996	20,84	0,14
2002	2.820	35.703	7,90	4.177.644	15.533.564	26,89	0,07
2003	3.292	60.567	5,44	4.043.320	16.009.223	25,26	0,08
2004	3.201	74.283	4,31	4.024.561	16.093.343	25,01	0,08
2005	14.185	401.858	3,53	5.971.319	19.899.447	30,01	0,24
2006	22.876	393.785	5,81	6.736.902	21.608.226	31,18	0,34
2007	16.918	435.268	3,89	6.477.158	21.513.108	30,11	0,26
2008	16.459	449.934	3,66	6.679.243	21.915.452	30,48	0,25
2009	104.475	679.726	15,37	8.590.658	27.458.727	31,29	1,22
1999-2009	189.100	2.581.730	7,32	51.320.225	180.453.135	28,44	0,37

Kaynak : DPT

Ulaştırma yatırımları bölge illeri bazında incelendiğinde, 1999–2009 döneminde Mardin’de toplam 49,8 milyon TL’lik ulaştırma ve haberleşme sektöründe yatırım harcaması yapıldığı ve bunun toplam kamu yatırım harcamaları içinde %3,74’lük bir pay oluşturduğu görülmektedir. Batman’da aynı dönemde gerçekleşen 29,7 milyon TL’lik ulaştırma sektörü yatırım harcaması ise il toplam kamu yatırımları içinde %5,10’luk bir pay oluşturmaktadır. Şırnak’ta 1999-2009 dönemi toplam kamu yatırımı 345,2 milyon TL olup, bunun %21’lik kısmı olan 73 milyon TL’lik ulaştırma-haberleşme yatırımı yapılmıştır. Siirt’te ise aynı dönemde gerçekleşen 36,6 milyon TL’lik ulaştırma sektörü yatırım harcaması ise il toplam kamu yatırımları içinde %11,4’lük bir pay oluşturmaktadır.

3.2. Enerji

Her türlü ekonomik faaliyetin temel girdisi olan elektrik enerjisinin kullanım alanının, günümüzde sürekli olarak gelişen teknolojiye bağlı olarak hızlı bir şekilde artması sonucu enerji ve buna bağlı olarak elektrik enerjisi, sosyal hayatın kaçınılmaz bir unsuru haline gelmiştir. Enerji, bir ülkenin üretimdeki rekabet gücünü etkileyen önemli unsurlardan birini oluşturmakta olup, sürdürülebilir büyümenin sağlanması enerji ihtiyacını da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle ülkeler enerji yatırımlarına önem vermekte ve sahip olduğu kaynakları (su, güneş, rüzgâr, termik vs) etkin ve verimli kullanarak enerji ihtiyacını karşılamaya yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. Son yıllarda özellikle su, güneş, rüzgar vb. yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelim artmıştır.

Yenilenebilir Enerji Kaynakları, canlıların ve dünyanın yaşam haklarına saygılı olması nedeniyle de evrensel bir nitelik kazanmaktadır. Günümüzde yaygın olarak kullanılan fosil yakıtlar, kullanıldıkça tükenen ve yerine konulamayan, yenilenmeyen enerji kaynaklarıdır. Oysa hidrolik (su), güneş, rüzgâr ve jeotermal gibi doğal kaynaklar yenilenebilir enerji kaynakları olup, aynı zamanda çevreye atık vb. nedenlerle zarar vermeyen temiz enerji kaynaklarıdır. Enerji maliyetlerinin yükselmesi, enerji kaynakları Türkiye gibi enerji ihtiyacını büyük ölçüde ithalat yoluyla karşılayan ülkeler için daha da önem kazanmaktadır.

Doğal enerji kaynaklarından güneş enerjisi en önemli enerji kaynaklarımızın başında gelmektedir. Güneşten enerji elde etmek, güneşin doğuşundan batışına kadar atmosferin içine verdiği ısı ve ışığı, insanların ihtiyaç duyduğu elektrik ve proses ısı (sıcak su ve buhar gibi) ihtiyacıyla buluşturup, yararlanmakla mümkün olmaktadır.

Burada asıl kaynak olan güneş, her gün yenilenebilen bir yapıya sahiptir. Güneşin ulaştığı yere bir düz depolayıcı koyulduğunda bunun ısıyla 70-80 derece su elde etmek mümkün olmakta ve bu sistem, Türkiye’de yaygın ancak verimsiz kullanılmaktadır. Bu enerjiden, en çok su ısıtmada faydalanılmakta ayrıca, sera ısıtmasında, su pompası çalıştırılmasında, bazı elektronik aletlerin çalıştırılmasında, vs. Güneş enerjisi kullanılmaktadır. Türkiye’nin en fazla güneş enerjisi alan bölgesi TRC Güneydoğu Anadolu Bölgesi olup, güneş enerjisi potansiyeli 1.460 Kwh/m²-yıl ve güneşlenme süresi 2.993 saat/yıl’dır. Dicle Bölgesi karasal iklim özelliği göstermektedir. Yıl içinde güneşli geçen gün sayısı Şırnak ilinde 169, Siirt ilinde 183, Mardin ilinde 180 ve Batman ilinde 172 gündür.

Binlerce yıldır insan tarafından yararlanılan rüzgar gücü, 1970’li yıllardaki petrol krizi nedeniyle yeniden hatırlanmış ve bundan sonra elektrik üretiminde rüzgar enerjisine yoğunlaşmış, rüzgar türbinlerinin seri üretime geçilmesi ile, bu alandaki yatırımlar gittikçe artan oranlarda gelişmiş ve rüzgar enerjisi santralleri oluşturulmaya başlanmıştır.

Türkiye’nin rüzgar enerjisi açısından yaklaşık 400 milyar kWh/yıl brüt ve 120 milyar kWh/yıl teknik potansiyele sahip olduğu tahmin edilmektedir. Dicle Bölgesi yıllık ortalama rüzgâr hızı 2,5–3,6 m/s arasında değişmektedir. Rüzgârlar genel olarak batı ve kuzeybatı frekanslıdır. Ancak, bölgede rüzgar enerjisinden yararlanılmamaktadır.

Doğal enerji kaynaklarından bir diğeri jeotermal enerji kaynağı olup, Türkiye jeotermal kaynaklar açısından dünyada yedinci sıradadır. Dicle Bölgesinde Mardin İli Midyat-Germuran-Germiyab’ta kaplıca olarak kullanılan jeotermal kaynak bulunmaktadır. Bu kaplıcanın özellikleri; sıcaklığı 40 derece, debisi 1 lt/sn., pH’sı 7,40 ve radyoaktivitesi 3,5’tir. Ayrıca, Şırnak ili, Güçlükonak İlçesinde de bir jeotermal kaynak bulunmaktadır.

En önemli doğal enerji kaynağı su olup, akarsu, doğal göl ve göletlerde kurulan hidroelektrik santralleri aracılığıyla elektrik üretilmektedir. Türkiye, yenilenebilir enerji kaynaklarından olan su gücünden önemli oranda enerji üretimi (hidroelektrik) gerçekleştirmektedir. Türkiye’deki akarsuların hidroelektrik potansiyelinin geliştirilmesi amacıyla 566 HES projesi hazırlanmış ve ülkemiz akarsularının toplam kurulu gücü 35,540 MW, hidroelektrik enerji potansiyeli ise 126,109 GWh olarak hesaplanmıştır.

2008 yılı Türkiye enerji kaynaklarına göre kurulu güç ve üretim açısından değerlendirildiğinde toplam kurulu güç 41.817 MW olup, bunun % 66'sını termik, %33'ünü hidrolik, %1'ini ise jeotermal+rüzgar kaynakları oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle Türkiye elektrik kurulu gücünün %66'sı fosil yakıtlar, %34'ü ise yenilenebilir doğal enerji kaynaklarından oluşmaktadır. Üretim açısından değerlendirildiğinde 2008 yılında elektrik toplam üretimi 198.418 Gwh olup, bunun %82,7'si termik, %16,7'si hidrolik, %0,5'i ise rüzgar+jeotermal santrallardan sağlanmıştır. 2004-2008 dönemi Türkiye elektrik kurulu gücü ve üretimindeki gelişmeler aşağıda görülebilir.

TABLO 34: TÜRKİYE ELEKTRİK KURULU GÜÇ VE ÜRETİMİ

YILLAR	2004	2005	2006	2007	2008
KURULU GÜÇ (MW)					
TERMİK	24.145	25.902	27.420	27.272	27.595
HİDROLİK	12.645	12.906	13.063	13.395	13.829
JEOTER.+RÜZ	34	35	82	169	393
TOPLAM	36.824	38.844	40.565	40.836	41.817
ARTIŞ	3,48	5,48	4,43	0,67	2,40
ÜRETİM (GWh)					
TERMİK	104.464	122.242	131.835	155.196	164.139
HİDROLİK	46.084	39.561	44.244	35.851	33.270
JEOTER.+RÜZ	151	153	221	511	1.009
TOPLAM	150.698	161.956	176.300	191.558	198.418
ARTIŞ	7,20	7,47	8,86	8,65	3,58

Kaynak: TEİAŞ A.Ş.

Dicle Bölgesindeki yer üstü su kaynaklarının değerlendirilmesi amacıyla son yıllarda birçok hidroelektrik santrali yatırımı planlanmış olup, 4 hidroelektrik santrali faaliyette ve üretim yapmaktadır. Bölgede ayrıca 10 tane serbest üretim şirketi (fuel-oil), 1 tane de otoprodüktör olmak üzere toplam 11 termik santral bulunmaktadır.

Bölgede işletme aşamasında olan HES'lere ait yıllık toplam kurulu güç kapasitesi 214,62 MW, termik santrallerin kurulu güç kapasitesi 764,7 MW'dir. Santrallardan bir tanesi asfaltit, diğerleri ise fuel-oil kullanan termik santrallardır.

Dicle Bölgesinde Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü tarafından 5'i Şırnak ilinde 1'i Mardin'de toplam 6 baraj ve HES inşaatı devam etmektedir. İnşa halinde olan bu HES'lere ait kurulu güç kapasitesi 1.223.73 MW'dir. Ayrıca Siirt'te ilk etüdü hazırlanmış 7 tane yine Siirt'te fizibilitesi yapılmış 1 tane olmak üzere 8 adet HES, Şırnak ilinde de kesin proje aşamasında olan 1 HES bulunmaktadır. İlk etüd, fizibilite ve kesin proje aşamasında olan bu HES'lere ait toplam kurulu güç 1.334 MW, elektrik üretim kapasitesi ise 5.437 GWh'tır.

TABLO 35: DİCLE BÖLGESİ VE TÜRKİYE ENERJİ KURULU GÜÇ KAPASİTESİ (MW)

	Termik	Hidrolik	Termik+Hidrolik
Dicle Bölgesi	764,7	214,62	979,32
Mardin	34,1	14,40	48,50
Batman*	117,0	198,00	315,00
Şırnak*	588,0	0,64	588,64
Siirt	25,6	1,58	27,18
Türkiye	28.342,9	13.991,00	42.333,90

Not : (*) Termik kurulu güç kapasitesi hesaplanırken DİKA, “Ön Bölgesel Gelişme Planı”ndan da yararlanılmıştır.

Kaynak: TEİAŞ Genel Müdürlüğü

Dicle Bölgesi gerek yeryüzü su rezervleri gerek güneşlenme süreleri, gerekse rüzgar gücü bakımından önemli bir enerji üretim potansiyeline sahiptir. Ancak bu potansiyelin harekete geçirilip, değerlendirilmesi gerekmektedir.

Elektrik Tüketimi:

Dicle Bölgesi elektrik tüketimi incelendiğinde; 2007 yılında 1.445.734 MWh olan elektrik tüketiminin, 2009 yılında %25,6 oranında artış göstererek 1.816.595 MWh düzeyine yükseldiği görülür. Bölgede kişi başına düşen elektrik tüketimi 2007 yılı itibariyle 751 kWh iken, iki yılda %22,8 oranında artarak 2009 yılında 922 kWh düzeyine yükselmiştir.

TABLO 36: DİCLE BÖLGESİ ELEKTRİK TÜKETİM İSTATİSTİKLERİ (2009)

Yıllar	Toplam Elektrik Tüketimi (MWh)	Kişi Başına Toplam Elektrik Tüketimi (KWh)	Kişi Başına Sanayi Elektrik Tüketimi (KWh)	Kişi Başına Mesken Elektrik Tüketimi (KWh)
Dicle Bölgesi	1.816.595	922	303	209
Mardin	749.494	1.016	315	176
Batman	421.749	847	320	242
Şırnak	334.225	777	112	218
Siirt	311.127	1.025	520	226
Türkiye	106.755.880	1.471	560	427
Bölge/Türkiye (%)	1,70	62,68	54,12	49,05

Kaynak: TÜİK.

Kişi başına düşen elektrik tüketimi, Türkiye geneli ve Dicle Bölgesini oluşturan iller bazında incelendiğinde; 2009 yılı itibariyle ülke genelinde tüketimin 1.471 kwh/kişi düzeyinde olduğu dikkati çekerken, kişi başına elektrik tüketiminin Mardin’de 1.016 kwh, Batman’da 847 kwh, Şırnak’ta 777 kwh ve Siirt’te 1.025 kwh/kişi olduğu

görülmektedir. Türkiye ortalama kişi başına elektrik tüketimi Mardin alt bölgenin; toplam elektrik tüketiminde %37, sanayi elektrik tüketiminde %46, mesken elektrik tüketiminde % 51 daha fazla olduğu dikkat çekmektedir.

2009 yılı itibariyle Dicle Bölgesi elektrik tüketiminin %33'ü sanayide, %29'u meskenlerde, %8'i ticarethanelerde, %9'u da resmi dairelerde gerçekleşmiştir.

Enerji Sektörü Yatırımları:

Dicle Bölgesi kamu yatırım harcamaları içerisinde en büyük payı enerji sektörü almaktadır. 1999–2009 dönemi itibariyle bölge genelinde yapılan toplam 2,58 milyar TL'lik kamu yatırımı içinde enerji sektörü %38,66 gibi bir pay almaktadır. 1999–2009 dönemi itibariyle Dicle Bölgesi enerji yatırımlarının Türkiye enerji sektörü yatırımları içerisindeki payı ise %4,17'dir.

TABLO 37: ENERJİ SEKTÖRÜ KAMU YATIRIMLARI

	TRC 3			Türkiye			Ulaştırma
	Enerji	Toplam Kamu Yatırımları	Payı (%)	Enerji	Toplam Kamu Yatırımları	Payı (%)	Türkiye İçindeki Payı
1999	1.031	9.643	10,69	717.010	4.611.469	15,55	0,14
2000	4.440	20.153	22,03	1.201.850	7.612.580	15,79	0,37
2001	2.100	20.810	10,09	1.570.200	8.197.996	19,15	0,13
2002	1.601	35.703	4,48	2.060.200	15.533.564	13,26	0,08
2003	9.045	60.567	14,93	2.656.150	16.009.223	16,59	0,34
2004	13.907	74.283	18,72	2.746.575	16.093.343	17,07	0,51
2005	210.000	401.858	52,26	2.726.202	19.899.447	13,70	7,70
2006	179.000	393.785	45,46	2.489.125	21.608.226	11,52	7,19
2007	184.000	435.268	42,27	2.545.885	21.513.108	11,83	7,23
2008	182.998	449.934	40,67	2.408.570	21.915.452	10,99	7,60
2009	210.000	679.726	30,89	2.815.149	27.458.727	10,25	7,46
1999-2009	998.122	2.581.730	38,66	23.936.916	180.453.135	13,26	4,17

Kaynak : DPT

Enerji sektörü kamu yatırımları bölge illeri bazında incelendiğinde, 1999–2009 döneminde Mardin'de enerji sektöründe toplam 974,3 milyon TL'lik yatırım harcaması yapıldığı ve bunun il toplam kamu yatırım harcamalarının yaklaşık olarak %73'ünü oluşturduğu görülmektedir. Batman'da aynı dönemde gerçekleşen 20,2 milyon TL'lik enerji sektörü yatırım harcaması ise il toplam kamu yatırımları içinde %3,47'lik bir pay oluşturmaktadır. Şırnak'ta 1999-2009 dönemi toplam kamu yatırımı 345,2 milyon TL olup, bunun %1'lik kısmı olan 3,6 milyon TL'lik enerji yatırımı yapılmıştır. Siirt'te ise aynı dönemde enerji sektöründe hiç kamu yatırımı yapılmamıştır.

3.3. Serbest Bölgeler¹

Serbest bölgeler buldukları ülkenin siyasi sınırları içerisinde yer alan fakat dış ticaret, vergi ve gümrük mevzuatı açısından gümrük hattı dışında sayılan bölgelerdir. Serbest bölgelerde sinai ve ticari faaliyetler için ülkede sağlanandan daha geniş muafiyet ve teşvikler tanınır. Serbest bölgeler sahip olduğu özellikler nedeniyle yatırımcılara ve işletmecilere önemli ölçüde avantajlar sağlamaktadır Bu avantajları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür.

- Üretici kullanıcılar için vergi avantajlarından yararlanma,
- Orta ve uzun vadede geleceği planlayabilme,
- Kâr transferi,
- Ticaret kolaylığı,
- Gümrük vergisi prosedüründen arındırılmış ticari faaliyet,
- AB ve gümrük birliği kriterlerinin gerektirdiği serbest dolaşım belgelerinin temini,
- Sağlanan teşvik ve avantajlardan yerli ve yabancı bütün firmaların eşit olarak yararlanması,
- Malların, serbest bölgelerde süre kısıtlaması olmadan kalabilmesi,
- Pazar ihtiyaçlarına ve şartlarına göre serbestçe belirlenecek ticari faaliyet,
- Serbest bölgedeki faaliyetlerle ilgili her türlü ödemenin dövizle yapılması,
- Yerli ve yabancı tüm pazarlara erişim,
- Azaltılmış bürokratik prosedür ve dinamik işletme yönetimi,
- Stratejik avantaj,
- Her türlü ticari ve sinai faaliyete uygun ve ucuz altyapı,
- Tedarik zinciri imkânlarından yararlanma kolaylığı

3.3.1. Genel Bilgiler

Genel olarak serbest bölgeler; ülkede geçerli ticari, mali ve iktisadi alanlara ilişkin hukuki ve idari düzenlemelerin uygulanmadığı veya kısmen uygulandığı, sinai ve ticari faaliyetler için daha geniş teşviklerin tanındığı ve fiziki olarak ülkenin diğer kısımlarından ayrılan yerler olarak tanımlanabilir. 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu'nda serbest bölgelerin kurulması ve işletilmesindeki temel amaçlar; ihracata yönelik yatırım ve üretimi teşvik etmek, doğrudan yabancı yatırımları ve teknoloji girişini hızlandırmak, işletmeleri ihracata yönlendirmek ve uluslararası ticareti geliştirmek olarak sıralanmıştır. Buldukları ülke ekonomilerine sağladıkları katkıların yanında,

¹ MASBAŞ, Mardin Serbest Bölgesi Brifingi

esnek ve çağdaş idari yapılarıyla dış ticarete yönelmek isteyen firmalara modern ve gelişmiş bir yatırım ortamı sağlayan serbest bölgeler lojistik merkezler olarak ülkemizde de önemlerini artırmaktadırlar.

Ülkemizde temel olarak ihracata dayalı yatırım ve üretimi teşvik etmek amacıyla 1987 yılından bu yana Akdeniz kıyısında, Mersin, Antalya ve Adana-Yumurtalık Serbest Bölgeleri, Ege Bölgesinde Ege (İzmir), Denizli ve İzmir Menemen Deri Serbest Bölgeleri, Marmara Bölgesinde, İstanbul Atatürk Havalimanı, İstanbul Deri ve Endüstri, İstanbul Trakya, Avrupa, Kocaeli, Tübitak-Mam Teknoloji ve Bursa Serbest Bölgeleri, Karadeniz kıyısında, Trabzon, Rize ve Samsun Serbest Bölgeleri, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Mardin ve Gaziantep Serbest Bölgeleri, İç Anadolu Bölgesinde, Kayseri Serbest Bölgesi faaliyete geçmiştir.

Türkiye’de hâlihazırda 20 adet serbest bölgede faaliyet gösterilmekte olup, Dicle Bölgesinde ise Mardin Serbest Bölgesi bulunmaktadır.

Mardin Serbest Bölgesi:

Mardin Serbest Bölgesi 21.11.1995 tarihinde kurulmuş olup kısa adı MASBAŞ olan Mardin Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş. tarafından kurulup işletilmektedir. MASBAŞ’ın % 51’i Özel İdareye ve kalan % 49’u 29 yerli girişimciye aittir. Bölgenin toplam brüt alanı 515.000 m² olup net parsel alanı 328.253 m² dir. Satılan ve kiraya verilen alan 103.978 m² olup (net parsel alanının yaklaşık % 30’una tekabül etmektedir) 26 firmaya 28 adet faaliyet ruhsatı tahsis edilmiştir.

Açık alan kiralanabilmekte veya satılabilmekte; m² satış fiyatı 10 ABD doları olup bir yılda 4 eşit taksitte tahsil edilmektedir. Yatırım büyüklüğüne göre m² satış fiyatında ek indirimler yapılabilmektedir. Açık alan kira bedeli ise m²’si 2 ABD dolarıdır. Kurucu İşletici şirket olan MASBAŞ Mardin Serbest Bölgesine yatırım yapmak isteyen firmalara gerekli tüm kolaylıkları sağlamaktadır. Organize Sanayi Bölgesi sınırları içerisinde bulunan Mardin Serbest Bölgesi, Organize Sanayi Bölgesinin mevcut altyapısını kullanmaktadır.

Mardin Serbest Bölgesinin kuruluş amaçları aşağıda belirtilmiştir:

- Başta Irak ve Suriye olmak üzere Ortadoğu Ülkelerine yönelik bir üretim ve dağıtım merkezi olmak,
- Özellikle gelişmiş yörelerimizden ve yabancı ülkelere sermaye çekerek, yatırım ve istihdamı artırmak ve bu şekilde bölgesel kalkınmaya katkı sağlamak,
- GAP Bölgesindeki yerli girişimcinin dış ticarete yönlendirilmesini sağlamak, elde edilen ürünlerin ihracatını artırmak,
- Ekonomik girdi ihtiyacını ucuz ve istikrarlı bir şekilde temin etmek,
- Lojistik destek sağlamak,
- İhracata ve üretime yönelik yatırımları artırmak,
- İşletmeleri ihracata yönlendirmek,
- İstihdamı artırmak,
- Küçük ve orta ölçekli firmalara uluslararası Pazar tecrübeleri kazandırmak,
- Sermaye birikimini desteklemek,
- Döviz girdisini artırmak ve
- İthalatı ucuzlatmak
- İthal edilen malların bir kısmını Serbest Bölgelerden iç pazara dönük olarak üreterek ithal ikamesini sağlamak, bu malların üretimini öğrenmek, bu sanayilere ara malı üreterek daha da ihtisaslaşmaktır.

Mardin Serbest Bölgesinde, 23 adet yerli, 1 adet yabancı ve 2 adet yerli yabancı firma olmak üzere toplam 26 firma faaliyet göstermektedir. 3 adet üretim firması bulunmakta olup, bunlardan bir tanesi deterjan hammaddesi üretimini devam ettirmektedir. Diğer firmalar alım satım konusunda faaliyet göstermektedir. Bölgede faaliyet gösteren toplam 26 firmanın sahip olduğu Faaliyet Ruhsat sayısı ise 28'dir.

Mardin Serbest Bölgesindeki Kullanıcılar;

Alım-Satım

Üretim,

Depolama,

Kiralama,

konularında faaliyet göstermektedir

Mardin Serbest Bölgesinde faaliyet için ruhsat almış firmaların faaliyet gösterdikleri ana alanlar alım-satım veya üretim şeklindedir. Ancak sadece deterjan üreten bir firma şuan faal durumdadır. Böylelikle Serbest Bölgenin istihdam yaratmaktan ve ya katma değer üretmekten çok ticari faaliyetler için kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra serbest bölgelerin kurulma amaçlarından biri olan yabancı sermaye girişinin Mardin Serbest Bölgesinde işlemediği görülmektedir.

3.3.2. Ticaret Hacmi

Türkiye ile Mardin Serbest Bölgesi arasındaki ticari işlemler Dış Ticaret Rejimine tabi tutulmaktadır. Bölgede ilk ticari faaliyet 1996 tarihinde başlamış olup, bu tarihte faaliyette bulunan firma sayısı 6 iken bugün bu sayı 26' ya ulaşmıştır. Bölgede yaklaşık 4.000.000 ABD dolarına mal olan bir kimya tesisi kurulmuştur. Bölgede zaman içerisinde pamuk ve pamuk ürünleri, hırdavat malzemeleri, gıda maddeleri, tekstil ürünleri, otomotiv yan sanayi ürünleri ve kimyevi maddeler (labsa), gibi birçok malın ticareti yapılmış olup 26.11.1995 tarihinden 2009 yılsonuna kadar geçen sürede toplam 108.883.133- ABD doları ticaret hacmi gerçekleşmiş olup, bu ticaret hacminin % 60' ı Irak'a yöneliktir.

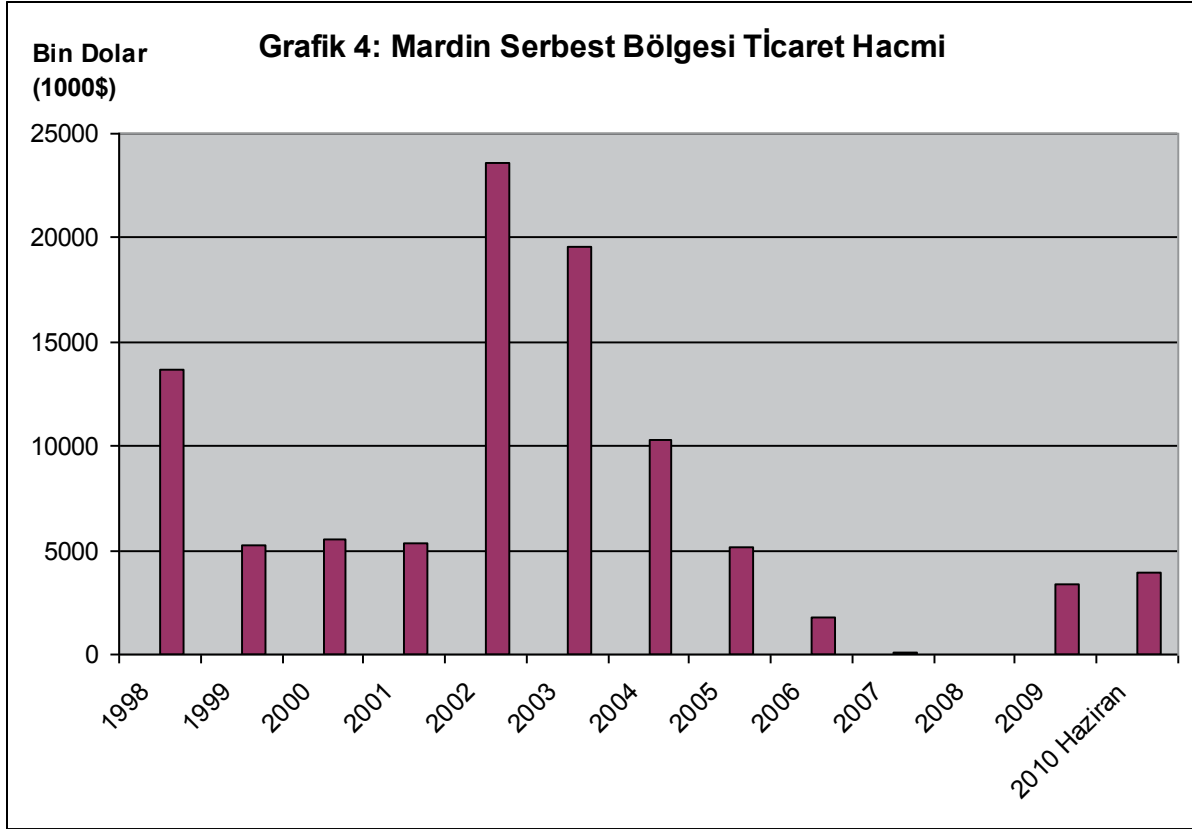
TABLO 38: MARDİN SERBEST BÖLGESİ TİCARET HACMİ (\$)

Yıllar	Türkiye'den Bölgeye	Bölgeden Türkiye'ye	Yurtdışından Bölgeye	Bölgeden Yurtdışına	Toplam
1998	1.505.943	900.750	5.545.122	5.745.951	13.697.766
1999	996.367	54.450	804.752	3.414.469	5.270.038
2000	1.134.144	1.306.169	1.502.905	1.579.417	5.522.635
2001	311.034	536.635	2.488.908	1.966.293	5.302.870
2002	2.693.903	9.118.424	7.390.504	4.423.483	23.626.314
2003	2.458.777	1.892.730	7.319.499	7.925.629	19.596.635
2004	1.634.459	3.501.011	2.773.694	2.391.474	10.300.638
2005	567.129	1.214.056	2.694.543	658.498	5.134.226
2006	259.281	888.637	123.713	479.820	1.751.451
2007	0	55.745	56.650	0	112.395
2008	0	0	0	0	0
2009	57.959	1.249.280	1.959.378	121.548	3.388.165
2010 Haziran	64.912	1.848.205	2.019.359	0	3.932.476
Toplam	11.683.908	22.566.092	34.679.027	28.706.582	97.635.609

*Kaynak: MASBAŞ

Mardin Serbest Bölgesi ticaret hacmi ile ilgili olarak; 1997-1998 yıllarında gerçekleştirilen ticaretin büyük bir bölümü yurtdışından bölgeye ve bölgeden yurt dışına şeklinde olmuştur. 1999 yılında ticaret hacminde sert bir düşüş yaşanmış ve ticaret hacmi 13.697.766 dolardan 5.270.038 dolara düşmüştür. 3 yıl böyle düşük bir düzeyde devam eden serbest bölgenin ticaret hacmi, 2002'de 23.6 milyon dolar ile kurulduğundan bu yana geçen süre zarfında en yüksek değerine ulaşmıştır. 2002 yılından itibaren yüksek ivmeli bir düşüşle 2008 yılında ticaret hacmi 0 olarak gerçekleşmiştir. Serbest bölgenin genel olarak Irak odaklı çalışıyor olmasından kaynaklı 2003 yılında ABD müdahalesinin serbest bölgenin ticaretini azaltıcı bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Diğer taraftan 06.02.2004 yılında yürürlüğe giren yönetmeliğe göre 2004'ten sonra kurulacak yeni firmaların Gelir ve Kurumlar Vergisi muafiyetinin kaldırılması Serbest Bölgelere olan ilgiyi azaltmıştır. 2009 yılında ise serbest bölge tekrar toparlanmaya başlamış ve ticaret hacmi 3,4 milyon doları bulmuştur. 2010 Yılı Haziran ayı ticaret hacmi ise 3.9 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

2010 yılı serbest bölgeler kira tarifeleri incelendiğinde en düşük kiranın Mardin serbest bölgesinde bulunmasına rağmen; bu tarifenin yatırımcıyı daha fazla cezp etmesi gerekirken, durumun böyle olmadığı görülmektedir.

3.3.3 Yeni Teşvik Sistemi ve Serbest Bölge

Mardin Serbest Bölgesinin sunduğu avantajlar şöyle sıralanabilir:

- Mardin Serbest Bölgesinde, faaliyet gösteren yerli ve yabancı işletmeler üretim faaliyetlerinden doğan kazançları üzerinden %100 kurumlar vergisi veya gelir vergisinden muaf tutulmuşlardır.
- KDV istisnasından dolayı elektrik enerjisini %18 daha ucuza kullanabilmekteler.
- Yatırım yapacak firmaların vergiye tabi olmadan ve izin almadan yurtdışından 2. el kullanılmış makine getirebilmeleri mümkündür.
- Mardin Serbest Bölgesinde, faaliyet gösteren firmalar KDV, gümrük vergisi ve %3 KKDF gibi gümrükle ilgili vergi ve gerekliliklerden muaf tutulmuşlardır.
- Ürettiği ürünlerin en az %85'ini Türkiye harici ülkelere satan üretim ruhsatı sahibi firmalar çalışanları için ödedikleri maaşları üzerindeki gelir vergisinden %100 muaftırlar.

- Yabancı veya yerli tüm serbest bölge kullanıcıları, bölgede elde ettikleri kârlarının Türkiye'ye ve/veya yurtdışına izne tabii olmadan transferini yapabilirler.
- Türkiye'den Mardin Serbest Bölgesine yapılan satışlar ihracat sayıldığından, kullanıcılar Türkiye'den ihraç fiyatıyla KDV'siz mal alabilme şansına sahiptir.
- Mardin Serbest Bölgesinde üretilen veya satın alınan, kısmen durumu değiştirilen hammadde, yarı mamül ve sanayi mallarının Türkiye'ye, yabancı ülkelere veya diğer serbest bölgelere satılmasında herhangi bir sınırlama yoktur. Nihai tüketim ürünlerinin çoğunluğunun Türkiye harici ülkelere satışı esastır.
- Mardin Serbest Bölgesinde, üretilen ürünler AB ülkelerinde serbest dolaşım statüsü taşımaktadır.
- Mardin Serbest Bölgesinde, zaman sınırlaması olmaksızın mal stoku yapılabilir. Bu malların partiler halinde yurtiçine veya yurtdışına satışı yapılabilir.
- Transit halinde olan mallar 'Serbest Bölge Genel Müdürlüğü'nden izin alınarak bölgeye girmeden diğer ülkelere sevk edilebilir. Barter yolu ile ticaret yapılabilir. Satılamayan veya defolu mallar, mal henüz T.C. gümrük sınırları içine girmediğinden, kolaylıkla mahrecine iade edilebilir.

2009/15199 Sayılı kararla 5084 sayılı Yatırım ve İstihdamı Teşvik Kanununda yapılan değişikliğe göre ise IV. Bölgede 31.12.2010 tarihine kadar yapılacak yatırımlarda toplam yatırımın 500,000 TL'yi aşması durumunda:

Kurumlar ve ya gelir vergisinden %90 oranında indirimden,

7 yıl boyunca SSK Primi işveren hissesi muafiyetinden,

Türk Lirası borçlanılmış ise 5 puanlık, Döviz borçlanılmış ise 2 puanlık faiz desteğinden,

Bu durumda Organize Sanayi Bölgelerinde yatırım daha cazip bir hal almaktadır. Bu koşullarda Serbest Bölgede üretim yerine Serbest Bölgede ticareti özendirici koşullar yaratılabilir. Yeni teşvik sisteminin 31.12.2010'da sonlanacak olması ilerde yapılacak teşvik kanunu değişikliğinde bölgesel farklar göz önüne alınarak Serbest Bölgenin de buna dâhil edilmesi yararlı olabilir.

Serbest Bölgenin önemli sorunlarından bir tanesi kayıt dışı istihdamdan kaynaklanan haksız rekabettir. Serbest Bölgede yapılan faaliyetlerin hepsi kayıt altına alındığından

işveren kayıt dışı işçi çalıştıramaz. Bu nedenle serbest bölge dışındaki firmalarla rekabet güçleşmektedir. Serbest Bölge'nin teşvik sistemi içinde olmaması da burada faaliyet göstermeyi cazip kılmamaktadır.

Öneriler:

- Mevcut ihracatçı firmalarımızın yaşamış ve yaşamakta oldukları sıkıntıları irdeleyip çözüm yollarının ona göre geliştirilmesinde yarar olacaktır.
- Serbest Bölgelerde ticaret yapan firmalara yönelik vergi teşviklerinin kaldırılması, bu bölgeleri yatırım için cazibe merkezi olmaktan çıkartmıştır, bu sebeple bölgesel gelişmişliği bakımından görece geride olan bölgelere bu tarz teşviklerin tekrar getirilmesi önemlidir.
- Hammaddesi dışarıdan gelen üretimi içerde yapılabilecek sektörlerin serbest bölgeye çekilmesi hem ticareti hem de üretimi arttırıcı bir tedbir olabilir.
- Serbest Bölgede İstihdamı arttırıcı yönde SSK primleri üzerinden teşvik sisteminde yapılan sübvansiyonlara benzer destekler gereklidir.
- Nusaybin kapısının transit ticarete açılması, bölgenin ticaretinin artmasına katkı sağlayacaktır. Faaliyete geçirilen Nusaybin-Bağdat Demiryolu seferlerinde, Serbest Bölgeden çıkışlı eşyanın taşınabilmesi imkanının getirilmesi, Serbest Bölgeye 4.5 km mesafeli demiryolu hattının çekilmesi ve buna bağlı olarak Serbest Bölge giriş alanında konteynır limanının kurulması, Mardin Serbest Bölgesinin ticaret kapasitesini (aynı zamanda Organize Sanayi Bölgesinin) arttırıcı yönde işleyecektir.
- Üretim maliyetlerinin düşürülmesi ve rekabet gücünün artırılması maksadıyla hem Serbest Bölgede Hem de OSB'de enerji maliyetinin düşürülerek daha ucuz enerji imkânı sağlanmalıdır.
- Bölge Kurucu İşletici Şirket olan MASBAŞ A.Ş.'nin mali yapısının güçlendirilerek bölgedeki alt yapı yatırımlarının tamamlanması, bölgenin yatırıma elverişli hale getirilmesi ve idari yapının güçlendirilerek serbest bölgenin tanıtımında aktif bir rol üstlenmesi gereklidir.

3.4. Organize Sanayi Bölgeleri

Organize sanayi bölgeleri, ‘ulaşım, enerji ve diğer kamu hizmetleri gibi altyapı imkânlarının, sanayilerin büyümesini kolaylaştırmak ve çevre üzerindeki etkilerini en az seviyeye indirmek amacıyla sunulduğu, endüstriyel faaliyetler için tasarlanmış özel alanlar’ olarak tanımlanmaktadır. Sanayi bölgeleri, fabrika atığı sıvıların işlem görmesi; katı ve zehirli atıkların toplanması, işleme tabi tutulması ve elden çıkarılması; hava kirliliği ve bunun izlenmesi; kirliliği önlemeye yönelik teknik hizmetler kalite yönetimi (kalite teminatı ve kontrolü); ve laboratuvar hizmetlerini de içerebilir.

OSB’lerin kuruluş amaçlarını, genel anlamda, şu alt başlıklar halinde sıralamak mümkündür:

- *Fabrika tesis etmek için arazi temini sorununu çözmek,*
- *Endüstriyel kümeleşmeden kaynaklanacak iktisadî faydayı elde etmek;*
- *Sanayi ve onu kuşatan çevre arasında yaşanacak muhtemel sorunların önüne geçmek;*
- *Bölgesel iktisadî gelişmeyi teşvik etmek;*
- *Birbiriyle işbirliği içinde üretim faaliyeti gerçekleştiren KOBİ’lere, ortak altyapı hizmetlerinden yararlanacakları planlı bir çevrede daha kolay ve ucuz üretim imkânı sağlamak;*
- *Yüksek katma değerli ürün elde edilecek bir ortam hazırlamak; ve*
- *Ülke ekonomisi için stratejik önem taşıyan sanayileri geliştirmek*

3.4.1. Genel Bilgiler

Dicle Bölgesinde Mardin, Batman, Şırnak, Cizre ve Siirt Organize Sanayi Bölgesi olmak üzere 5 adet Organize Sanayi Bölgesi (OSB) bulunmaktadır.

Mardin Organize Sanayi Bölgesi (MOSB):

İstasyon Mahallesiinde 300 hektar alan üzerine, 1976 yılında temeli atılarak kurulmuştur. MOSB’de 300 hektar alan üzerindeki parsel sayısı tamamı tahsis edilmiş olmak üzere 145’e ulaşmıştır. Bölge’de 71 adedi faal, 10 adedi inşaatta, 11 adedi faaliyete ara vermiş ve 6 adedi proje safhasında olan toplam 98 firmada yaklaşık 3000 kişi istihdam edilmektedir. Parsellerinin tamamı tahsis edildiğinden %100 doluluk oranına sahip MOSB’de 412 dönümlük ilave yapılması planlanmakta ve bu konudaki çalışmalar devam etmektedir.

Bölgeye ulaşım karayolu, demiryolu ve havayolu ile sağlanmakta olup, MOSB, Mardin havalimanına 10 km, TCDD İstasyon durağına 3 km, Mersin Limanına 700 km uzaklıktadır. Bölgenin hemen yakınından Mardin Karayolu geçmektedir.

Ulaşım imkânları açısından önemli bir potansiyel olarak Demiryoluna 3 km mesafede olması dikkati çekmektedir. Faaliyete geçirilen Nusaybin-Bağdat Demiryolu seferlerinde, Organize Sanayi Bölgesi ve Serbest Bölgeden çıkışlı eşyanın taşınabilmesi imkanının getirilmesi, OSB ve Serbest Bölgeye demiryolu hattının çekilmesi ve buna bağlı olarak Bölge giriş alanında konteynır limanının kurulması, hem Organize Sanayi Bölgesinin Mardin Serbest Bölgesinin ticaret kapasitesini arttırıcı yönde işleyecektir.

Bölge içinde ana temel sorunlardan biri de elektrik kesintileridir. Mevcut 2 trafonun dağıtım alanlarının uygun olmaması, voltajın sürekli değişkenlik arz etmesi bölgede bulunan sanayicilerin en önemli sorunlarından biridir. Bölge sorumlusu ile yapılan görüşmede mevcut trafolardan birinin bölgeye ve çimento fabrikasına bağlandığı, bundan sonra kesintilerin ve voltaj düşüklüğünün en aza indirileceğinin beklendiği belirtilmiştir. Ayrıca bölgede havai enerji hatlarının yeraltına indirilmesi projesinin TEDAŞ'ın da gündeminde olduğu belirtilmiştir.

Kurulu elektrik gücü 14 Mw olan MOSB'de doğalgaz ve atıksu arıtma tesisi henüz bulunmakta olup, kanalizasyon şebekesi, asfalt yolu, su dağıtım şebekesi, telekomünikasyon altyapısı ve tır parkı tamamlanmıştır.

Konferans salonu, eğitim merkezi, sağlık üniteleri ve bölge genelinde sunulan diğer hizmetler, MOSB'nin TRC3 içindeki diğer OSB'lere göre avantajlarını oluşturmaktadır.

Bölgede ağırlıklı olarak gıda sanayinde çalışan firmalar olmakla birlikte gıdadan sonra sırasıyla inşaat, kimya, plastik ve tekstil sanayinde çalışan firmalar da bulunmaktadır.

5084 sayılı yasa kapsamında olan MOSB yönelik uygulanan teşvikler; Sigorta Primi İşveren Payı Teşviki, Gelir Vergisi Stopaj Teşviki ve Enerji Desteği Teşviki olarak sıralanabilir.

Batman Organize Sanayi Bölgesi (BOSB):

1994 yılında kurulan ve 2001'de arsa tahsisleri yapılan Batman Organize Sanayi Bölgesi, iki etapta oluşmaktadır. Her iki etapta da alt yapı tamamlanmış olup toplam 59 adet parsel olup bu parsellerin 46'sı tahsis edilmiştir. 2010 yılı itibariyle Batman

Organize Sanayi Bölgesi'nde üretimde bulunan tesis sayısı 24 adet olup, 18 tesis inşa halinde, 1 tesis ise üretim faaliyetini durdurmuştur.

Bölgeye ulaşım karayolu, demiryolu ve havayolu ile sağlanmakta olup, BOSB, Batman havalimanına 15 km, TCDD İstasyonuna ise 13 km, İskenderun Limanına 600 km uzaklıktadır. Bölgenin hemen yakınından Beşiri Karayolu geçmektedir.

Kurulu elektrik gücü 12 Mw olan BOSB'de doğalgaz, su dağıtım şebekesi ve atıksu arıtma tesisi henüz bulunmamakta olup, kanalizasyon şebekesi, yolu(5 km), telekomünikasyon altyapısı ve tır parkı tamamlanmıştır.

BOSB'de un sanayi ile birlikte öne çıkan sektör ise alçı sektörüdür. Bölgede Un ve alçı fabrikaları yoğunlukta olup, bu iki sektörü gıda ve inşaat sektörü takip etmektedir.

5084 sayılı yasa kapsamında olan BOSB'ye yönelik Sigorta Primi İşveren Payı Teşviki ve Enerji Desteği Teşviki uygulanmaktadır.

Siirt Organize Sanayi Bölgesi(SOSB):

1995 yılında kurulan ve 2005'te faaliyete geçen Siirt Organize Sanayi Bölgesi toplam 81 adet parsel olup bu parsellerin 7'si tahsis edilmiştir. 2010 yılı itibariyle Siirt Organize Sanayi Bölgesi'nde üretimde bulunan tesis sayısı 1 adet olup, 1 tesis deneme üretimi aşamasında, 3 tesis inşa halinde, 1 tesis ise üretim faaliyetini durdurmuştur.

Bölgeye ulaşım karayolu, demiryolu ve havayolu ile sağlanmakta olup, SOSB, Siirt havalimanına 25 km, TCDD Kurtalan İstasyonuna ise 39 km, İskenderun Limanına 300 km uzaklıktadır. Bölgenin hemen yakınından Şirvan Karayolu geçmektedir.

Kurulu elektrik gücü 12 Mw olan SOSB'de doğalgaz, atık su arıtma tesisi ve tır parkı henüz bulunmamakta olup, kanalizasyon şebekesi, su dağıtım şebekesi, parke yolu (8.6 km) ve telekomünikasyon altyapısı tamamlanmıştır.

SOSB'de faaliyette olan tek tesis alüminyum sektöründe üretim yaparken, inşa halindeki tesisler ise yem, makarna paketleme, cam mozaik ve nar suyu üretiminde bulunacaklardır.

5084 sayılı yasa kapsamında olan SOSB'ye yönelik uygulanan teşvikler; Sigorta Primi İşveren Payı Teşviki, Gelir Vergisi Stopaj Teşviki ve Enerji Desteği Teşviki olarak sıralanabilir.

Şırnak Organize Sanayi Bölgesi(ŞOSB):

2006 yılında kurulan Şırnak Organize Sanayi Bölgesi toplam 84 hektar ve 24 parselden oluşmaktadır.

Şırnak Merkez'de bulunan OSB'ye ulaşım imkânları güçlükler arz etmektedir. ŞOSB, Mardin havalimanına 150 km, TCDD Nusaybin İstasyonuna ise 130 km, Mersin Limanına 980 km uzaklıktadır. OSB'nin bulunduğu bölgeden Şırnak Karayolu geçmektedir.

Kurulu elektrik gücü 6 Mw olan ŞOSB'de doğalgaz, atık su arıtma tesisi ve tır parkı henüz bulunmamakta olup, kanalizasyon şebekesi, su dağıtım şebekesi, parke yolu (2.2 km) ve tamamlanmış telekomünikasyon altyapısının ise %25'i tamamlanmıştır.

Yatırımlara hazır olmasına rağmen Şırnak Organize Sanayi Bölgesi bulunduğu mevkiin dağlık bir bölgede ve Habur Sınır Kapısı'na uzak olması nedeniyle yatırımcılardan talep görmemiş ve faaliyete geçememiştir. Bu yüzden sınır kapısına daha yakın olması ve daha ulaşılabilir bir bölgede yer alması nedeniyle Cizre'de yeni bir OSB kurulmasına karar verilmiştir.

5084 sayılı yasa kapsamında olan ŞOSB'ye yönelik uygulanan teşvikler; Sigorta Primi İşveren Payı Teşviki, Gelir Vergisi Stopaj Teşviki ve Enerji Desteği Teşviki olarak sıralanabilir.

Cizre Organize Sanayi Bölgesi(COSB):

2006 yılında Şırnak'ın Cizre ilçesinde kurulan Cizre Organize Sanayi Bölgesi 100 hektar ve 62 parselden oluşmaktadır. Yapımı devam eden Cizre OSB'nin yakın bir zamanda tamamlanacağı ve yatırımcılar için uygun bir alan oluşturacağı belirtilmektedir. Çünkü hem ulaşım imkânları daha iyi hem de sınır kapısına daha yakın olduğu için yatırımcıların ilgisini çekeceği düşünülmektedir.

Cizre'de bulunan OSB Mardin havalimanına 135 km, TCDD İstasyonuna ise 74 km, İskenderun Limanına 800 km uzaklıktadır.

5084 sayılı yasa kapsamında olan Cizre OSB'ye yönelik uygulanan teşvikler; Sigorta Primi İşveren Payı Teşviki, Gelir Vergisi Stopaj Teşviki ve Enerji Desteği Teşviki olarak sıralanabilir.

3.5. Küçük Sanayi Siteleri

“Kent içinde dağınık şekilde yerleşmiş ve elverişsiz çalışma koşulları altında çalışan yapımcı ve onarımcı küçük sanayicileri çağdaş ve düzenli birer işyerine kavuşturmak, onların çalışma koşullarını iyileştirip aralarında dayanışma ve organizasyonu geliştirerek, ihtiyaçlarının daha kolay ve ekonomik olarak karşılanabilmesini ve işyerlerine yeni teknolojilerin sokulmasını sağlayarak ana sanayi/yan sanayi ilişkilerinin geliştirilmesini teminen benzer iş kollarında çalışan küçük işletmeleri aynı yerde toplayan siteler **Küçük Sanayi Siteleri-KSS** olarak isimlendirilmektedir

Dicle Bölgesinde toplam 8 küçük sanayi sitesi faaliyette olup, bu sitelerde toplam 1,233 adet işyeri mevcuttur. Küçük sanayi sitelerinin 1,084 tanesi faaliyette, 149 tanesi boş durumda olup, doluluk oranı yaklaşık olarak %88'dir.

Dicle Bölgesi'nde ayrıca Şırnak ve Cizre'de KSS yapımı devam etmektedir. 2010 Yatırım Programı'nda Şırnak KSS'nin 2012 yılında, Cizre KSS'nin ise 2013 yılında biteceği öngörülmektedir.

TABLO 39: DİCLE BÖLGESİ'NDE YER ALAN KÜÇÜK SANAYİ SİTELERİ

	KSS Adı	İşyeri Sayısı	Faal İşyeri Sayısı	Doluluk Oranı (%)
Mardin	Merkez	190	166	87
	Kızıltepe	200	133	67
	Nusaybin	154	96	62
Batman	Merkez	254	254	100
	Merkez*	107	107	100
Şırnak	Merkez	100	100	100
	Cizre	100	100	100
Siirt	Merkez	128	128	100
TRC3	Toplam	1.233	1.084	88

Kaynak: Mardin Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü, Mardin İl Planlama Müdürlüğü

*: Tasfiye halindedir.

Dicle Bölgesi KSS'lerindeki işletmeler üretimden çok hizmet ağırlıklıdır. En yaygın üretim konuları ise oto tamir, bakım, yedek parça, kaynak, boya, demir ve mobilya doğramacılığı oluşturmaktadır.

3.6. Yatırımlarda Devlet Yardımları (Destek Unsurları)

Bölgesel gelişme ve kalkınmanın itici gücü olan sanayileşmenin gerçekleşerek sürekli hale getirilebilmesi için, öncelikle yeterli sermaye birikiminin olması ve yeterli sayı ve nitelikte girişimcinin mevcudiyeti gerekmektedir. Sermayenin yanı sıra sanayileşme için gerekli olan teknoloji transferi, kalifiye eleman, teşebbüs kabiliyeti ve dışsal ekonomiler gibi diğer unsurların sanayileşmeye elverişli yönde değiştirilebilmesi de sermaye birikimine dayanmaktadır. Tasarruf potansiyeli bulunmayan düşük gelir seviyesindeki bölgelerin, sanayileşmeyi canlandıracak sermaye birikimi oluşturamayacağı açıktır. Geri kalmış bölgelere sanayi hamleleri başlatmak üzere dışarıdan sermaye transferi olmadığı sürece, bu bölgelerin geri kalmışlığın kısır döngüsünden kurtulması mümkün değildir.

Sanayi çabalarının başlatılması ve sürekli hale getirilmesi, yeterli sayı ve nitelikte girişimcinin mevcudiyetine bağlıdır. Yatırım için gerekli diğer unsurlar bulunsa bile, bu unsurları bir araya getirecek müteşebbisler olmadığı takdirde gelişme mümkün değildir. Girişimcilik bir kabiliyet olmakla beraber, toplumun refah ve gelişmişliğinin de bir fonksiyonudur. Geri kalmış bölgelerde yeterli sayı ve nitelikte girişimci bulunmayışının bir nedeni de, kabiliyetli müteşebbislerin gelişmeyi olumlu yönde etkileyen diğer faktörlerin mevcut olduğu gelişmiş bölgelere göç etmeleridir.

Yatırım ortamını cazip hale getirmenin önemli araçlarından bir diğeri de yöreye uygulanan teşvik tedbirleridir.

3.6.1. Teşvik Durumu

Bir ülkede yatırımların özendirilmesinde uygulanan teşviklerden en önemlisi yatırım teşvik tedbirleridir. Devlet bölgeler ve/veya iller arasındaki gelişmişlik farkını gidermek amacıyla illere farklı yatırım teşvikleri (başka bir ifadeyle Devlet Yardımları) sağlamaktadır. Yine, devlet belirli sektörlerin ülke içinde gelişmesini sağlamak amacıyla, gelişmesini istediği sektörlerle (özel önem taşıyan sektörlerle) farklı teşvik tedbirlerini (destek unsurlarını) uygulamaktadır.

14.07.2009 tarihli yeni teşvik sisteminin hedefleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltmak,
- Rekabet gücünü artıracak, teknoloji ve Ar-Ge içeriği yüksek büyük ölçekli yatırımlara destek olmak,
- Sektörel kümelenmeyi desteklemek,
- Desteklenecek yatırım konularında ekonomik ölçek kriterlerini öne çıkarmak,
- İstihdamı artırmak.

Yukarıda belirtilen hedeflere ulaşmak için yeni teşvik sisteminin araçları ise aşağıdaki gibidir:

- Kurumlar/gelir vergisi indirimi
- Faiz desteği,
- SSK primi işveren hissesinin Hazine tarafından karşılanması,
- KDV istisnası,
- Yatırım yeri tahsisi,
- Gümrük vergisi muafiyeti.

Yeni teşvik yasası bölgesel ve sektörel düzeyde teşvik mekanizmasını içermekte olup, bu teşvik sistemi ile Türkiye dört ayrı bölgeye ayrılarak, yatırımcılara bu bölgelerin gelişmişlik düzeyine göre teşvik sağlanmaktadır. Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt illerinden oluşan **TRC 3 Dicle Bölgesi 4'üncü derecede gelişmiş düzey 2 bölgesi olarak kabul edilmiştir.**

Yatırımın teşvik belgesi kapsamına alınabilmesi için;

- Asgari sabit yatırım tutarının; IV'üncü bölgelerde yapılacak yatırımlarda 500.000 Türk Lirası olması gerekmektedir. Ancak, büyük ölçekli yatırımlar, bölgesel yatırımlar ile genel teşvik sisteminden yararlanacak yatırımların EK 2'de yer alan yukarıdaki tutarların üzerindeki asgari sabit yatırım tutarı ve/veya asgari kapasite şartlarını sağlaması gerekmektedir.
- Finansal kiralama şirketleri aracılığıyla yapılacak yatırımlarda finansal kiralamaya konu makine ve teçhizatlara ait toplam tutarın her bir finansal kiralama şirketi için asgari 200 bin Türk Lirası olması gerekmektedir.
- Kararın 12 nci maddesi kapsamında "tekstil, konfeksiyon ve hazır giyim, deri ve deri mamulleri sektörlerine taşınma desteği"nden yararlanacak tesisler için asgari sabit yatırım tutarı aranmaz. Ancak, bu tesislerde taşınılacak yerde asgari 50 kişilik istihdam şartının sağlanması gerekir.

28.07.2009 tarih ve 27302 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Kararın Uygulanmasına İlişkin Tebliğ'e göre Hazine Müsteşarlığı'ndan alınan "Teşvik Belgesi" kapsamında gerçekleştirilen yatırımlar için;

- Teşvik edilmeyecek yatırım konuları hariç olmak üzere, asgari sabit yatırım tutarının üzerindeki yatırımlar bölge ayrımı yapılmaksızın gümrük vergisi muafiyeti ile katma değer vergisi (KDV) istisnasından yararlanırlar.
- Bölgesel desteklerden yararlanacak yatırımlar, Dicle Bölgesinin de içinde yer aldığı IV'üncü bölge; gümrük vergisi muafiyeti, KDV istisnası, vergi indirimi, yatırım yeri tahsisi, sigorta primi işveren hissesi desteği ve faiz desteğinden yararlanabilir.
- Büyük ölçekli yatırımlara gümrük vergisi muafiyeti, KDV istisnası, vergi indirimi, yatırım yeri tahsisi ve sigorta primi işveren hissesi desteği uygulanabilir. Ancak, I ve II'nci bölgelerde sigorta primi işveren hissesi desteğinden yararlanılabilmesi için 31/12/2010 tarihinden önce yatırıma başlanması gerekir.
- Ar-Ge ve çevre yatırımları gümrük vergisi muafiyeti, KDV istisnası ve faiz desteğinden yararlanabilir.

3.6.2. Dicle Bölgesinin Yatırım Teşviklerinden Yararlanma Düzeyi

Dicle Bölgesinde yatırım teşvik ve izin belgesi almış yatırım projelerinin sayısı incelendiğinde, bölgede teşvik ve izin belgesi almış yatırım projeleri sayısının diğer bölgelere kıyasla daha az olduğu dikkati çekmektedir. 1990–2009 döneminde genel teşvik sistemi kapsamında Dicle Bölgesine toplam 1.466 adet yatırım teşvik belgesi verilmiş olup bu belgeler kapsamındaki projelerin toplam yatırım tutarı 2,1 milyar TL ve istihdam miktarı 48.160 kişidir.

1990–2009 döneminde Dicle Bölgesine yönelik düzenlenmiş yatırım teşvik belgeleri, Türkiye genelinin %2,23'ünü oluşturmakta olup, ülke toplam yatırım tutarının %1 ve ülke istihdamının %1,34'ünün bölgeye verilen teşvik belgelerinin oluşturduğu görülmektedir.

TABLO 40: DICLE BÖLGESİ VE TÜRKİYE GENELİ 1990–2009 DÖNEMİ YATIRIM TEŞVİK İSTATİSTİKLERİ

	Belge Sayısı (Adet)	Toplam Yatırım Tutarı (Milyon TL)	İstihdam (Kişi)
Mardin Alt Bölge	1.466	2.137,6	48.160
Mardin	569	499,2	17.759
Batman	391	491,4	16.415
Şırnak	158	496,7	5.313
Siirt	348	650,3	8.673
Türkiye	65.829	210.632,9	3.595.158
Bölge/Türkiye (%)	2,23	1,01	1,34

Kaynak: T.C. Hazine Müsteşarlığı, Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü

Dicle Bölgesi KOBİ yatırım teşvikleri açısından değerlendirildiğinde ise bölgedeki teşvik alan firma sayısının oldukça düşük olduğu dikkat çekmektedir. 2004–2009 döneminde KOBİ teşvik sistemi kapsamında Dicle Bölgesine toplam 49 adet yatırım teşvik belgesi verilmiş olup bu Türkiye genelinin %1,2'sini teşkil etmektedir. Bölgeye yönelik KOBİ yatırımları için alınan teşvik belgeli yatırımlar gerçekleştiği takdirde toplam 649 kişiye istihdam olanağı sağlanacaktır.

Dicle Bölgesinde yer alan illerden en çok KOBİ teşvik belgesi alınan il 25 belgeyle Mardin olmuş onu ikinci sırada 16 belgeyle Batman, üçüncü sırada 7 belgeyle Siirt takip etmiş ve son sırada da 1 belgeyle Şırnak ili yer almıştır.

TABLO 41: DİCLE BÖLGESİ VE TÜRKİYE GENELİ 2004–2009 DÖNEMİ KOBİ YATIRIM TEŞVİK İSTATİSTİKLERİ

	Belge Sayısı (Adet)	Sabit Yatırım Tutarı (Milyon TL)	İstihdam (Kişi)
Dicle Bölgesi	49	31,99	649
Mardin	25	15,93	263
Batman	16	9,48	201
Şırnak	1	1,58	20
Siirt	7	5,00	165
Türkiye	3.690	2.693,46	55.359
Bölge/Türkiye (%)	1,22	1,19	1,17

Kaynak: T.C. Hazine Müsteşarlığı, Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü

4. DİCLE BÖLGESİNİN GELİŞİMİŞLİK DURUMU

Gelişmişlik düzeyi veya ekonomik kalkınma; bir ülkede toplumun sosyo-ekonomik yapısının değişmesi ve nüfus başına düşen üretim hacminde meydana gelen önemli ve reel artış, refah seviyesinde beliren yükseliştir. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere, gelişmişlik, ekonomik büyümeyle birlikte, sosyal, kültürel, hatta siyasal yapılardaki ilerlemeyi de kapsamaktadır. Başka bir ifadeyle, gelişmişlik, içinde bulunulan ortamın ve yaşamın kalitesi anlamına gelmektedir.

Dicle Bölgesinin gelişmişlik düzeyinin belirlenmesi için bu yaklaşımın gereği olarak üç önemli çalışmanın sonuçlarının değerlendirilmesi gerekmektedir:

- **Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın (GSYİH) illere göre dağılımı**²
- **İllerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması**³
- **İller için belirlenen İnsani Gelişme Endeksi (İGE) sıralaması**⁴

Gelişmişlik göreceli bir kavramdır. O nedenle Dicle Bölgesinin gelişmişlik düzeyinin belirlenmesi için bölgeye ait değerlerin ifadesiyle yetinilmemiş; Bölgenin, diğer bölgelerle kıyaslaması yapılarak Türkiye içindeki konumu araştırılmıştır.

² Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından açıklanan “İller İtibariyle Gayri Safi Yurt İçi Hasıla Sonuçları”na ilişkin çalışma.

³ Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü'nce 2003 yılında yapılmış olan “İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması” adlı çalışma.

⁴ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yapılmış olan “Türkiye 2004, İnsani Gelişme Raporu, Bilişim ve İletişim Teknolojileri” adlı çalışma.

4.1. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Açısından Dicle Bölgesi

Dicle Bölgesi, görece geri kalmış Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer almakta ve gelişmişlik düzeyi açısından bölgenin en son sırasında bulunmaktadır. 1991'de Dicle Bölgesinin ülke gayri safi hâsılasındaki payı %1,2 olup, 26 düzey 2 bölgesi içerisinde 22'inci sırada yer alırken, 2001'de ülke içindeki payında önemli bir değişiklik olmamış ve payı yine %1,2 olarak gerçekleşmiş, sıralamadaki yeri de yine aynı kalmıştır. Bölge illerinde gerçekleşen GSYİH'nın Türkiye hâsılası içindeki payı incelendiğinde, 2001 yılı itibariyle, Türkiye gayrisafi yurtiçi hasılası içinde Mardin'in payının %0,5, Siirt'in payının %0,2, Batman'ın payının %0,4, Şırnak'ın payının %0,2 olduğu görülmektedir. İller arası sıralamada Dicle Bölgesi illerinden Mardin 44'üncü, Batman 52'inci, Siirt 68'inci ve Şırnak 72'inci sırada yer almaktadır.

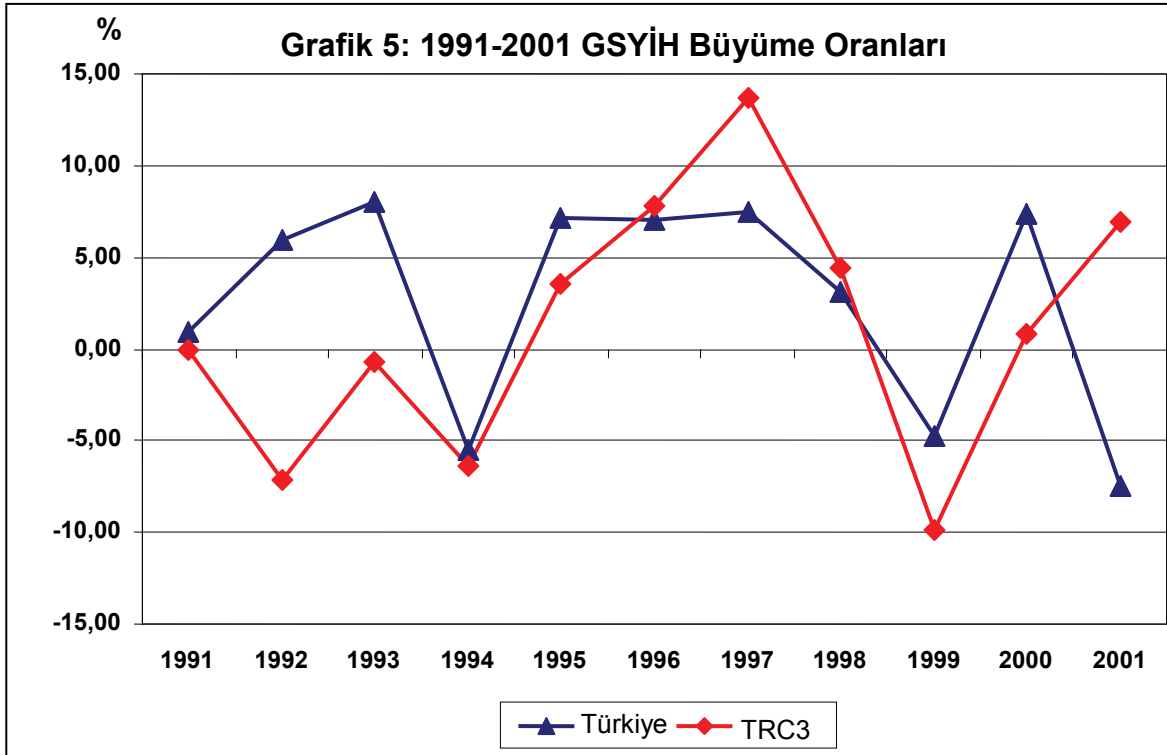
Dicle Bölgesi gayri safi yurtiçi hâsılasının büyüme hızı incelendiğinde, GSYİH'nın 1991-2001 döneminde istikrarsız bir seyir izlediği, 1992, 1994 ve 1999 yıllarında düştüğü diğer yıllarda ise artış kaydettiği görülmektedir. Büyüme hızının Türkiye geneline ait büyüme hızından daha düşük olduğu görülürken, bazı yıllar hem bölge hem de ülke genelinden daha yüksek bir büyüme hızının olduğu dikkati çekmektedir. 2001 yılı itibariyle %6,88 büyüme hızı kaydeden Dicle Bölgesi gayri safi yurtiçi hâsılası, 1991–2001 döneminde yıllık ortalama %1,2 oranında büyümüştür. Aynı dönemde (1991–2001) Türkiye gayri safi yurtiçi hâsılası yıllık %2,6 oranında bir büyüme hızı kaydetmiştir. Bu dönem içinde Mardin ilinde GSYİH yıllık ortalama %4,03, Siirt ilinde %1,32, Batman ilinde %0,45 ve Şırnak ilinde %7,45 artış kaydetmiştir. (Tablo 42).

TABLO 42: 1991–2001 DÖNEMİNDE GAYRİ SAFİ YURTIÇİ HASILANIN BÜYÜME HIZI (%)

Yıllar	Türkiye	Dicle Bölgesi	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt
1991	0,90	-	-	-	-	-
1992	6,00	-7,17	7,60	9,40	-0,80	4,90
1993	8,00	-0,66	3,00	-7,80	42,70	-8,30
1994	-5,50	-6,34	-3,40	-12,80	4,00	-5,80
1995	7,20	3,57	5,50	3,50	8,90	-3,90
1996	7,00	7,84	9,10	9,20	11,10	-0,20
1997	7,50	13,71	7,20	20,90	28,70	5,90
1998	3,10	4,38	9,40	3,00	-3,60	0,40
1999	-4,70	-9,85	-10,30	-14,20	-17,80	9,30
2000	7,40	0,84	3,00	-3,40	-1,30	5,10
2001	-7,50	6,88	13,20	-2,90	10,00	7,10
1991–2001 Ortalama	2,59	1,20	4,03	0,45	7,45	1,32

Kaynak: TÜİK

Dicle Bölgesi gayri safi yurtiçi hâsılasının Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye içindeki yeri analiz edildiğinde; 1991 yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesi hâsılası içinde %21,68 ve Türkiye hâsılası içinde %1,21 olan Dicle Bölgesinin payı 1991–2001 döneminde küçük bir artışla ve 2001 yılı itibariyle bölge hâsılası içindeki payının %22,50'ye, ülke hâsılası içindeki payının da %1,22'ye yükseldiği görülmektedir.

Kişi başına gelir düzeyi açısından Dicle Bölgesi incelendiğinde, 1991 yılı itibariyle 1,260 USD olarak gerçekleşen kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hâsıla, 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin de etkisiyle 993 USD seviyesine düşmüştür.

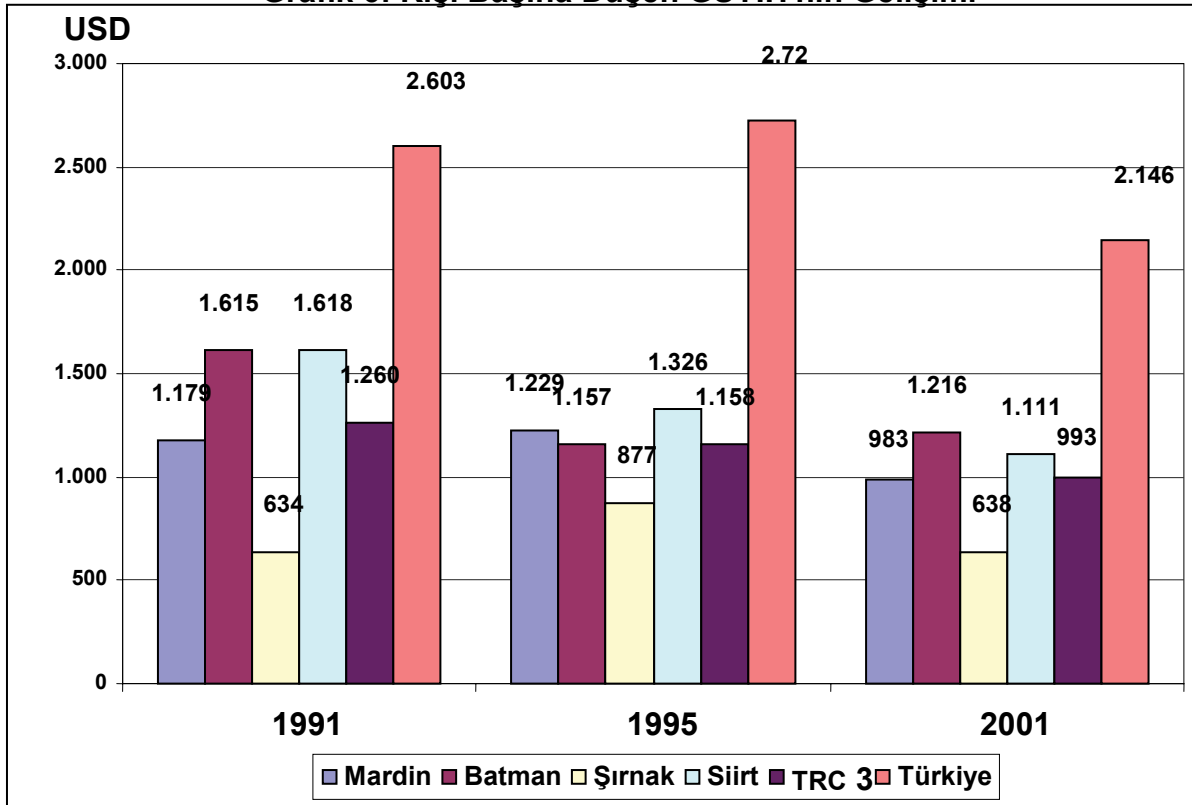
Kişi başına gelir düzeyi bakımından, Güneydoğu Anadolu bölgesi içerisinde son sırada yer alan Dicle Bölgesi; 2001'de düzey 2 bölgeleri bazında 26 alt bölge içinde 24'üncü sırada yer almaktadır. Bölge illerinden Mardin, 983 USD'lik kişi başına hasıla ile Türkiye genelinde 68'inci sırada yer alırken, Batman, 1.216 USD gelir ile 56'ıncı, Şırnak 638 USD gelir ile 79'uncu ve Siirt 1.111 USD gelir ile 61'inci sırada yer almaktadır.

TABLO 43: KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GAYRİ SAFİ YURTIÇİ HASILANIN GELİŞİMİ (USD)

Yıllar	Türkiye	TRC 3 Dicle Bölgesi	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt
1991	2.603	1.260	1.179	1.615	634	1.618
1995	2.727	1.158	1.229	1.157	877	1.326
1998	3.176	1.466	1.523	1.698	1.121	1.401
2000	2.941	1227	1.151	1.558	830	1.399
2001	2.146	993	983	1.216	638	1.111

Kaynak: TÜİK

Grafik 6: Kişi Başına Düşen GSYİH'nın Gelişimi

4.2. Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi Açısından Dicle Bölgesi

1970'li yıllara kadar gelişmenin temel göstergesi olarak görülen kişi başına gelir; toplumsal gelişmişliği yeterince açıklayamayan, yalnızca talep genişlemesini açıklayabilen dar kapsamlı bir göstergedir. Gerçekte gelişme kavramı; fiziki kapasite büyüklüğü ve gelir artışı gibi iktisadi gelişmeler yanında, bunların gelir grupları ve bölgeler arası dağılımı ile sosyal ve kültürel birikimlerin yansıtılabildiği toplumsal gelişme düzeyini ifade etmektedir. Bu anlayışla gelişme; ülkenin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yapılarındaki ilerlemeyi kapsamakta ve bir bütün oluşturmaktadır. Bu bakımdan, illerin ve bölgelerin gelişmişlik sıralamasında; kişi başına düşen milli

gelirin artırılması şeklinde özetlenebilecek iktisadi büyüme kavramıyla beraber, yapısal ve insani gelişmeyi içine alan ve ölçülebilen bütün sosyal değişkenleri de içeren bir “sosyo-ekonomik gelişme” ölçütü daha anlamlı olabilmektedir.

Bu amaçla bu bölümde Dicle Bölgesinin sosyo-ekonomik yapısı; kişi başına gelir düzeyinin yanı sıra, diğer göstergeler (ekonomik, sosyal, kültürel) açısından da ele alınıp değerlendirilmiştir. Dicle Bölgesinin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi incelenirken; Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü’nce 1996 ve 2003 yıllarında yapılmış olan **“İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırmaları”**ndan yararlanılmıştır.

Coğrafi bölge tanımı çerçevesinde yapılan sıralama sonuçlarına göre, TRC 3 Mardin Alt Bölge’sinin de için de yer aldığı Güneydoğu Anadolu Bölgesi -1,01123 endeks değeriyle altıncı sırada yer almıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi, sahip olduğu endeks değeriyle ülke ortalamalarının altında kalan üç bölgeden birisidir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi; gelir, istihdam ve genel refah düzeyi bakımından Türkiye ortalamalarının altında kalmakta olup, bu nedenle diğer bölgelere yoğun göç veren bir bölgedir. Yoğun göç olgusuyla birlikte nüfusun yanı sıra gelişmenin mekansal dağılımı da olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu bölgelerimizin durgunluğundan kaynaklanan göçler, iş gücü ve sermaye kaybı anlamına da gelmekte ve mevcut durgunluğu pekiştirmektedir. Öncelikle bölge dışı göçü durduracak ve göçün yönünü bölge içine çevirecek politikita ve uygulamalar, bu bölgelerimiz için önemini korumaktadır.

Nitekim özellikle bölgede Güneydoğu Anadolu Projesiyle (GAP) birlikte, sulu tarım ve tarıma dayalı sanayilerin göçün yönünü değiştireceği beklenmektedir. Ayrıca, uygulanmakta olan bölgesel gelişme projeleri ile Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda önemle ele alındığı gibi, bu bölgelerde seçilecek ve çeşitli yatırımlarla desteklenecek bölgesel gelişme merkezleri, göçün bölge içinde kalmasına önemli katkı sağlayacaktır.

İstatistiki bölge birimleri sınıflandırması düzey 1 bazında sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması incelendiğinde, 12 düzey 1 bölgesi içinde Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin alt bölgelerinden oluşan TRC alt bölgesi 10’uncu sırada yer almaktadır.

İstatistiki bölge birimleri sınıflandırması düzey 2 bazında sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması incelendiğinde ise ilk üç sırada, sırasıyla İstanbul, Ankara ve İzmir’in yer

aldığı dikkati çekmektedir. Yalnızca tek ilden oluşan bu bölgeler, iller itibariyle sıralamada yine ilk üçte yer almaktadır. Bursa alt bölgesi dördüncü sırada yer alırken, Kocaeli alt bölgesi beşinci, Tekirdağ alt bölgesi altıncı, Adana alt bölgesi ise yedinci sırada yer almaktadır. Genel gelişmişlik düzeyi itibariyle düzey 2 bölgeleri içinde 24'üncü sırada yer alan Dicle Bölgesi; eğitim, sağlık sektörleri ile imalat sanayinin gelişmişlik düzeyi açısından da 24'üncü sırada bulunmaktadır.

Bölgeyi oluşturan illerin gelişmişlik sıralaması incelendiğinde, Mardin ilinin 1996 yılı araştırmasında -0.916083 endeks değeri ile ülke genelinde (76 il içinde) 66'ncı sırada yer alırken, 2003 araştırmasında -0,98944 endeks değeri ile sıralamadaki yeri altı basamak gerileyerek ülke genelinde (81 il içinde) 72'inci sırada yer almıştır. Batman ili 1996 yılı araştırmasında -0,869404 endeks değeriyle 65'inci sırada yer alırken, 2003 yılı araştırmasında -0,90406 endeks değeriyle 70'inciliğe gerilemiştir. Şırnak ili 1996 yılı araştırmasında -1,224524 endeks değeriyle 75'inci sırada yer alırken, 2003 yılı araştırmasında -1,13979 endeks değeriyle 78'inciliğe gerilemiştir. Siirt ili ise 1996 yılı araştırmasında -0,970848 endeks değeriyle 68'inci sırada yer alırken, 2003 yılı araştırmasında -1,00644 endeks değeriyle 73'üncülüğe gerilemiştir.

Bölge illerinden Mardin, imalat sanayinin gelişmişlik düzeyi açısından iller sıralamasında 68'inci sırada bulunurken, sağlık sektörünün gelişmişliği açısından 71'inci, eğitim sektörünün gelişmişliği açısından 74'üncü sırada yer almaktadır. Sosyo-ekonomik gelişmişlik araştırmasının sonuçlarına göre, imalat sanayinin gelişmişliği yönünden 62'inci sırada yer alan Batman, sağlık sektörü gelişmişlik sıralamasında 77'inci, eğitim sektörü gelişmişlik sıralamasında ise 72'inci sırada yer almaktadır. Şırnak imalat sanayinin gelişmişlik düzeyi açısından 80'inci sırada, sağlık sektörü gelişmişlik sıralamasında 76'ıncı, eğitim sektörü gelişmişlik sıralamasında ise 81'inci sırada yer almaktadır. Siirt ise imalat sanayi gelişmişlik sıralamasında 69'uncu, sağlık sektörü gelişmişlik sıralamasında da 69'uncu, eğitim sektörü gelişmişlik sıralamasında ise 75'inci sırada yer almaktadır.

Sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırmasının diğer amaçlarından birisi de, eşdeğer gelişmişlik seviyesine sahip illerin belirlenmesi ve ülke genelinde homojen alanların saptanmasıdır. Yapılan çözümler ve değerlendirmeler sonucunda ülke; farklı gelişmişlik düzeylerinde 5 ayrı gruba ayrılmıştır. Bu ayrıma göre birinci grupta 5, ikinci grupta 20, üçüncü grupta 21, dördüncü grupta 19 ve beşinci grupta ise 16 il yer almaktadır (Tablo 44).

TABLO 44: GELİŞMİŞLİK ENDEKSİNE GÖRE KADEMELİ İL GRUPLARI

1.Derecede Gelişmiş İller	2.Derecede Gelişmiş İller	3.Derecede Gelişmiş İller	4.Derecede Gelişmiş İller	5.Derecede Gelişmiş İller
1. İstanbul	1. Eskişehir	1. Konya	1. Osmaniye	1. Bayburt
2. Ankara	2. Tekirdağ,	2. Karabük	2. Kahramanmaraş	2. Kars
3. İzmir	3. Adana	3. Isparta	3. Niğde	3. Şanlıurfa
4. Kocaeli	4. Yalova	4. Hatay	4. Giresun	4. Iğdır
5. Bursa	5. Antalya	5. Uşak	5. Kastamonu	5. Batman
	6. Kırklareli	6. Burdur	6. Tunceli	6. Gümüşhane
	7. Denizli	7. Samsun	7. Sivas	7. Mardin
	8. Muğla	8. Kırıkkale	8. Kilis	8. Siirt
	9. Bolu	9. Nevşehir	9. Bartın	9. Ardahan
	10. Balıkesir	10. Karaman	10. Aksaray	10. Van
	11. Edirne	11. Elazığ	11. Sinop	11. Bingöl
	12. Mersin	12. Rize	12. Erzincan	12. Hakkari
	13. Bilecik	13. Trabzon	13. Çankırı	13. Şırnak
	14. Kayseri	14. Amasya	14. Erzurum	14. Bitlis
	15. Gaziantep	15. Kütahya	15. Tokat	15. Ağrı
	16. Zonguldak	16. Malatya	16. Ordu	16. Muş
	17. Aydın	17. Kırşehir	17. Diyarbakır	
	18. Sakarya	18. Artvin	18. Yozgat	
	19. Çanakkale	19. Afyon	19. Adıyaman	
	20. Manisa	20. Düzce		
		21. Çorum		

Kaynak: İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003), DPT.

Tablodan da görüldüğü gibi Dicle Bölgesini oluşturan illerin tamamı bu çalışmaya göre beşinci derecede gelişmiş iller grubunda yer almaktadır. Grupta yer alan illerin sosyo-ekonomik göstergelerine bakıldığında, genel olarak Türkiye ortalamasının altında değerler aldıkları ancak, görece en düşük performansa sahip iller oldukları görülmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi içerisinde yer alan illerden Şanlıurfa, Dicle Bölgesi illeri gibi, beşinci derecede gelişmiş iller grubunda yer alırken, Diyarbakır, Adıyaman, Kilis, dördüncü derecede gelişmiş iller grubunda, Gaziantep ise ikinci derecede gelişmiş iller grubu içinde yer almıştır.

TRC 3 Dicle Bölgesinin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi ilçeler itibarıyla değerlendirildiğinde, Mardin merkez ilçenin üçüncü derecede gelişmiş ilçeler grubunda ve 872 ilçe arasında 205'inci, Batman merkez ilçenin ikinci derecede gelişmiş ilçeler grubunda ve 145'inci sırada, Şırnak merkez ilçenin üçüncü derecede gelişmiş ilçeler grubunda ve 314'üncü sırada, Siirt merkez ilçenin üçüncü derecede gelişmiş ilçeler grubunda ve 183'üncü sırada bulunduğu görülmektedir. TRC 3

Mardin alt bölgede bulunan toplam 30 ilçeden; 1'i ikinci derecede gelişmiş ilçeler grubunda, 6'sı üçüncü derecede gelişmiş ilçeler grubunda, 2'si dördüncü derecede gelişmiş ilçeler grubunda, 3'ü beşinci derecede gelişmiş ilçeler grubunda ve 18 tanesi de altıncı derecede gelişmiş ilçeler grubunda yer almaktadır.

Toplam 10 ilçeye sahip olan Mardin'de merkez ilçeye birlikte Yeşilli ilçesinin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeks değeri pozitif iken, diğer 8 ilçenin endeks değeri negatiftir. Altı ilçesi bulunan Batman'da sadece merkez ilçenin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeks değeri pozitif, diğer beş ilçenin ise endeks değeri negatiftir. Toplam yedi ilçesi bulunan Şırnak'ta benzer bir durum söz konusu olup, merkez ilçenin dışında kalan diğer 6 ilçe negatif sosyo-ekonomik gelişmişlik endeks değerlerine sahiptir. Siirt ilinde de merkez ilçe pozitif sosyo-ekonomik gelişmişlik endeks değerine sahip diğer altı ilçenin ise endeks değeri negatiftir. TRC 3 Dicle Bölgesinin ilçeler itibariyle sosyo-ekonomik gelişmişlik durumu Tablo (45)'de görülebilir.

TABLO 45: İLÇELER İTİBARIYLA SOSYO-EKONOMİK GELİŞİMİŞLİK DURUMU

İL	İlçe Adı	Endeks	Gelişmişlik		İL	İlçe Adı	Endeks	Gelişmişlik	
			Grubu	Sırası				Grubu	Sırası
MARDİN	Merkez	0,40114	3	205	ŞIRNAK	Merkez	0,04898	3	314
	Yeşilli	0,11503	3	281		Cizre	-0,0791	3	360
	Nusaybin	-0,37735	4	529		Silopi	-0,1426	3	399
	Kızıltepe	-0,46970	4	580		Uludere	-0,8362	6	763
	Midyat	-0,62817	5	665		Beytüşşebap	-1,0841	6	811
	Ömerli	-0,76498	5	738		Güçlükonak	-1,1554	6	821
	Dargeçit	-1,11614	6	816		İdil	-1,3901	6	847
	Mazıdağı	-1,16851	6	824		Merkez	0,50841	3	183
	Savur	-1,20311	6	830		Aydınlar	-0,6488	5	681
	Derik	-1,25966	6	834		Kurtalan	-0,8855	6	776
BATMAN	Merkez	0,75922	2	145	SİİRT	Eruh	-0,955	6	793
	Hasankeyf	-0,84534	6	765		Baykan	-1,1315	6	818
	Gercüş	-1,12703	6	817		Pervari	-1,5109	6	859
	Beşiri	-1,17557	6	826		Şirvan	-1,57002	6	866
	Kozluk	-1,17754	6	827					
	Sason	-1,41551	6	849					

Kaynak: DPT, "İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması", 2004.

4.3. İnsani Gelişme Endeksi (İGE) Açısından Dicle Bölgesi

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yapılan İnsani Gelişme Endeksi (İGE); üç göstergeye dayanan birleşik bir endekstir: Doğumda yaşam beklentisi ile ölçülen yaşam beklentisi, erişkin okur-yazarlık oranı (ağırlığı üçte iki) ve

birleşik ilk, orta ve yükseköğretim kayıtları (ağırlığı üçte bir) kombinasyonu ile ölçülen eğitim düzeyi ve kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hâsıla ile ölçülen yaşam standartları.

Birleşmiş Milletler'in uluslararası sıralamalarda kullandığı İGE göstergesi, bir süredir Türkiye'deki iller arasındaki gelişmişlik sıralamasını göstermek için de kullanılmaktadır. Dolayısıyla, Dicle Bölgesinin gelişmişlik düzeyinin belirlenmesi ve Türkiye içindeki yerinin belirlenebilmesi açısından bu çalışmanın sonuçlarından da yararlanılmıştır.

Türkiye'ye yönelik ve 2000 yılı verileri kullanılarak yapılan İnsani Gelişme Endeksi çalışmasının sonuçları aşağıda verilmiştir:

UNDP tarafından 2004 yılında yapılan İnsani Gelişme Raporu'nda gerek Türkiye geneli gerekse bölgeler bazında İGE değerleri verilmeyip, raporda yayınlanan İnsani Gelişme Endeks Tabloları, Türkiye'nin 81 iline yönelik insani gelişmenin göreceli düzeyini karşılaştırmaktadır.

Ancak, bu çalışma kapsamında, iller bazında verilen İGE değerinden hareketle, illerin bölge nüfusu içindeki ağırlıkları dikkate alınarak, düzey 2 bölgeleri bazında da İGE değerleri hesaplanmış ve bölgesel düzeyde karşılaştırmalar yapılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada illere yönelik İGE değerlerinin yanı sıra bölgesel düzeyde de İGE değerleri verilerek, illerin ve bölgelerin sıralamadaki göreceli üstünlükleri vurgulanmaya çalışılacaktır.

2004 İnsani Gelişme Raporu incelendiğinde; Yüksek insani gelişme grubu içerisinde başta Kocaeli olmak üzere Yalova, İstanbul, Bursa, İzmir, Muğla, Sakarya, Bolu ve Tekirdağ'ın yer aldığı görülürken, İç Anadolu Bölgesi'nin ve Türkiye'nin en önemli illerinden biri olan Ankara'nın, 0,792 endeks değeriyle, orta insani gelişme grubu illerinin ikinci sırasında, Türkiye genelinde ise 11'inci sırada bulunduğu dikkati çekmektedir. Orta insani gelişme grubu içerisinde ise 72 il bulunmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerinin tamamı (dolayısıyla Dicle Bölgesi illeri) bu grup içinde yer almaktadır. İnsani gelişme endeksi açısından, düşük insani gelişme grubu içerisinde herhangi bir il bulunmamaktadır (2001 yılı raporunda düşük insani gelişme grubu içerisinde Dicle Bölgesi illerinden Şırnak ili bulunmaktaydı).

Mardin alt bölge illeri İnsani Gelişmişlik Endeks Değerleri açısından genel olarak düşük değerlere sahiptir ve Orta İnsani Gelişme grubunun alt sıralarında yer

almaktadırlar. 2004 İnsani Gelişme Raporu verilerine göre Mardin alt bölge illerinden en yüksek endeks değerine sahip olan il, 0,644 endeks değeriyle Batman ve Türkiye sıralamasındaki yeri 70'dir. Mardin ili 0,637 endeks değeriyle 71'inci, Siirt ili 0,636 endeks değeriyle 72'incidir. Şırnak ili ise 0,560 endeks değeriyle Türkiye insani gelişmişlik sıralamasında 81'inci il olup son sırada yer almaktadır. (Tablo 46).

TABLO 46: GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ İLLERİ İNSANI GELİŞME ENDEKSİNİN GELİŞİMİ

	1975		1997		2000		1997-2000 Değişim Sıralama
	İGE Değeri	Türkiye Sıralaması	İGE Değeri	Türkiye Sıralaması	İGE Değeri	Türkiye Sıralaması	
TRC 1							
Gaziantep	0,526	30	0,699	39	0,742	31	8
Adıyaman	0,394	62	0,608	67	0,652	68	-1
Kilis	-	-	0,710	35	0,739	32	3
TRC 2							
Şanlıurfa	0,420	59	0,580	72	0,619	74	-2
Diyarbakır	0,457	53	0,621	65	0,668	63	2
TRC 3							
Mardin	0,423	58	0,585	71	0,637	71	-
Batman	-	-	0,592	70	0,644	70	-
Şırnak	-	-	0,492	80	0,560	81	-1
Siirt	0,402	61	0,573	73	0,636	72	1

KAYNAK: İnsani Gelişme Raporu, UNDP.

Cinsiyete göre İGE değerleri incelendiğinde ise, Mardin'in 0,613 endeks değeriyle Türkiye içinde 70'inci sırada, Batman'ın 0,628 endeks değeriyle 69'uncu sırada, Siirt'in 0,608 endeks değeriyle 71'inci sırada ve 0,543 endeks değeriyle de Şırnak ilinin son sırada yer aldığı görülmektedir.

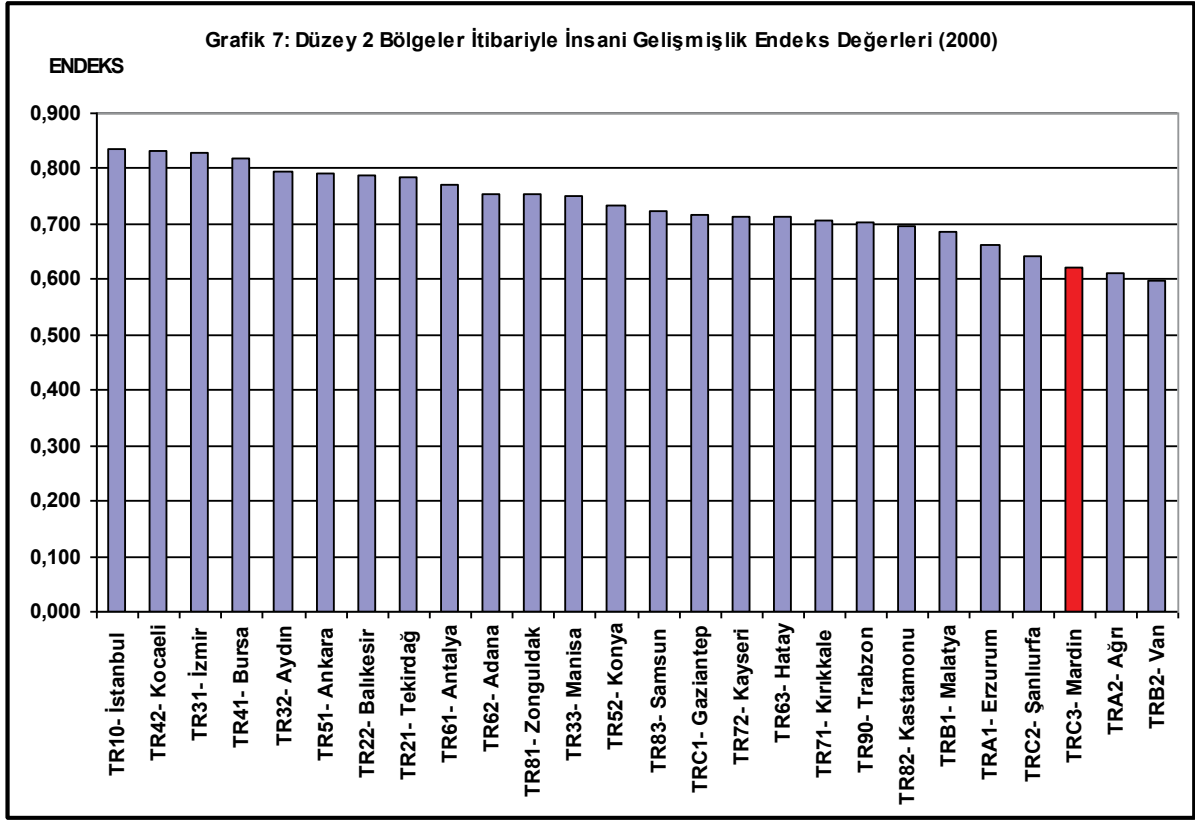
İllere ait İGE değerinden hareketle, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü'nce hesaplanan bölgesel İGE değerleri incelendiğinde, en yüksek İGE değerine İstanbul bölgesinin sahip olduğu ve bunu, Kocaeli ve İzmir alt bölgelerinin izlediği görülmektedir. Dicle Bölgesi ise 0,623 İGE değeriyle 24'üncü sırada yer almaktadır. Bölge, düzey 2 bölgeleri arasında, GSYİH endeksi ve eğitim endeksleri açısından 24'üncü sırada yer alırken, yaşam beklentisi endeksinde ise 22'inci sırada yer almaktadır (Tablo 47).

TABLO 47: DÜZEY 2 BÖLGELERİ BAZINDA İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ

Düzyey 2 Alt Bölgeler	Yaşam Beklentisi Endeksi	Eğitim Endeksi	GSYİH Endeksi	İnsani Gelişme Endeksi İGE Değeri	Kişi Başına Reel GSYİH Sıralaması - İGE Değeri
TR10- İstanbul	0.791	0.956	0.763	0.837	1
TR42- Kocaeli	0.798	0.927	0.770	0.832	-1
TR31- İzmir	0.787	0.940	0.759	0.829	0
TR41- Bursa	0.798	0.930	0.723	0.817	2
TR32- Aydın	0.787	0.885	0.710	0.794	3
TR51- Ankara	0.698	0.926	0.752	0.792	-2
TR22- Balıkesir	0.768	0.901	0.698	0.789	2
TR21- Tekirdağ	0.686	0.934	0.733	0.784	-3
TR61- Antalya	0.743	0.888	0.681	0.770	2
TR62- Adana	0.674	0.874	0.714	0.754	-3
TR81- Zonguldak	0.689	0.885	0.687	0.754	-1
TR33- Manisa	0.737	0.847	0.663	0.749	0
TR52- Konya	0.714	0.838	0.654	0.735	1
TR83- Samsun	0.690	0.837	0.640	0.722	1
TRC1- Gaziantep	0.715	0.816	0.613	0.715	4
TR72- Kayseri	0.687	0.838	0.613	0.713	5
TR63- Hatay	0.659	0.839	0.637	0.712	-1
TR71- Kırıkkale	0.628	0.838	0.656	0.707	-5
TR90- Trabzon	0.684	0.808	0.614	0.702	1
TR82- Kastamonu	0.651	0.807	0.630	0.696	-3
TRB1- Malatya	0.647	0.799	0.617	0.687	-3
TRA1- Erzurum	0.617	0.788	0.578	0.661	1
TRC2- Şanlıurfa	0.683	0.665	0.580	0.643	-1
TRC3- Mardin	0.639	0.685	0.546	0.623	0
TRA2- Ağrı	0.589	0.731	0.511	0.611	0
TRB2- Van	0.619	0.665	0.509	0.598	0

Not: Bölgesel bazda İGE değeri, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü'nce hesaplanmıştır. Hesaplamalarda, UNDP, Türkiye 2004, İnsani Gelişme Raporu verilerinden yararlanılmış ve illerin bölge nüfusu içindeki ağırlıkları dikkate alınmıştır.

Sonuç olarak; Gelişmişlik düzeyinin ölçülmesinde bir gösterge olan sosyo ekonomik gelişmişlik sıralamasında, istatistikî bölge sınıflandırması düzey 2 bazında yirmi dördüncü sırada yer alan Dicle Bölgesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin içinde de son sırada yer almaktadır. Bölgenin gelişmişlik açısından bu konumu, bir diğer gösterge olan kişi başına düşen GSYİH göstergesi açısından da uyum göstermektedir.

Gelişmişlik düzeyinin belirlenmesi açısından bir diğer gösterge olan İnsani Gelişmişlik Endeksi göstergesi açısından da Dicle Bölgesinde gayrisafi yurtiçi hasıla, kişi başına düşen gelir, sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergelerinden farklı bir görünüm arz etmemekte ve kötü bir konumdadır. 2000 yılı verilerine göre yapılan hesaplamalarda Dicle Bölgesine ait İGE değeri 0,623 olup, bölge bu endeks değeriyle düzey 2 bölgeleri sıralamasında 24'üncü sırada yer almaktadır. Bölge, GSYİH endeksi ve eğitim endeksi açısından 24'üncü sırada yer alırken, yaşam beklentisi endeksinde ise 22'inci sırada bulunmaktadır.

5. GÜÇLÜ VE ZAYIF YÖNLER, FIRSATLAR VE TEHDİTLER (GZFT) ANALİZİ

Bu bölümde, Dicle Bölgesinin güçlü ve zayıf yönlerini, bölge için fırsat ve tehdit yaratan koşulları irdeleyen genel bir analiz (GZFT veya SWOT Analizi) yer almaktadır.

Bölge veya topluluğun içinde yer alabileceği veya rekabet edebileceği faaliyetlerdeki veya piyasalardaki kritik başarı faktörlerinin belirlenmesi, güçlü ve zayıf yanların tespit edilmesi için kaynak profilinin kritik başarı faktörleriyle karşılaştırılması ve en nihayet güçlü ve zayıf yanların, kaynakların ya da becerilerin yeterli bir rekabet avantajı yaratıp yaratmayacağına görülebilmesi amacıyla benzer bölge veya topluluklarla karşılaştırılması stratejik gelişme planlamasının önemli bir adımını oluşturmaktadır.

Çalışma kapsamında Dicle Bölgesindeki ilgili kurum ve müdürlükler, müteşebbislerle yapılan toplantı ve görüşmeler sonucunda bölgedeki ilgili sektörlerdeki güçlü ve zayıf yönleri ortaya konmuş ve gelişme stratejileri değerlendirilmiştir. Görüşmelerde, bölgenin güçlü ve zayıf yönleri ile bölge için fırsat ve tehdit yaratan koşullar irdelenmiştir. GZFT analizinde ayrıca, “Dicle Kalkınma Ajansı Ön Bölgesel Gelişme Planı” ve Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan “Güneydoğu Bölge Tarım Master Planı”nda yer alan GZFT analizlerinden de faydalanılmıştır.

5.1. Güçlü Yönler

GZFT analizinin bileşenlerinden **güçlü yönler**, esas itibariyle sahip olunan beşerî ve fizikî kaynaklardan ve rekabetçilik özelliğinden kaynaklanmaktadır. Ön plana çıkartılacak ve korunacak içsel unsurları içeren bu başlık altında ele alınabilecek hususlar, Dicle Bölgesi özelinde şu şekilde tespit edilmiştir:

GÜÇLÜ YANLAR

- Bölgenin coğrafi konum itibariyle verimi yüksek ovalara sahip olması, iklim özellikleri açısından tarımsal üretimin yanı sıra turizm ve sanayi üretimine uygun olması,
- Sulu tarım yapma olanaklarının olması ve sulanabilir arazi potansiyelinin yüksek olması
- Yılda birden fazla ürün yetiştirme imkanının olması
- Organik tarıma uygun alanların varlığı,
- Bölgeye özgü ve dış pazar şansı yüksek tarımsal çeşitliliğin olması,

- Bölge illerinin hayvan mevcudunun artırılmasına uygun potansiyel
- Her tür hayvan besiciliğine yönelik yem bitkilerinin yetiştirilebileceği alanların varlığı
- Bitkisel ve hayvansal üretimi arttırmaya dönük yöresel desteklerin varlığı
- Bölge illerinin GAP Projesi kapsamında olması
- Ortadoğu pazarına yakınlık ve iki tane sınır kapısının olması,
- Irak başta olmak üzere Suriye ve diğer Ortadoğu ülkeleriyle olan ticaret hacminin giderek artması, bölge illerinin ticaret potansiyeli
- Bölge illerinin fosil enerji kaynaklarına yakın, doğalgaz, petrol transfer hatlarının üzerinden geçtiği stratejik bir konumda olması
- Bölgede yenilenebilir enerji kaynakları potansiyelinin bulunması
- Güneş, rüzgar ve su kaynaklarının enerji amaçlı değerlendirilme çabalarının bulunması
- Genç nüfusun oransal olarak yüksek olması,
- İş gücü potansiyelinin yüksek ve maliyetinin düşük olması
- Çok kültürlü bir toplumsal yapı ve bunun getirdiği hoşgörü ortamı
- Bölgedeki tüm illerde yüksek öğrenim alanında faaliyet gösteren fakülte ve yüksekokulların bulunması
- Üniversitelerin kent merkezlerinde sosyal hayatı canlandırması ve bölgede hizmetler sektörünün çeşitlenmesine hız kazandırması,
- Bölgedeki meslek yüksekokullarından mezun olanların sanayi ve hizmetler sektöründeki tesislerin nitelikli eleman ihtiyacının karşılanmasında önemli bir işlev sağlaması,
- Bölgede organize sanayi bölgelerinin varlığı, altyapı imkanları açısından sahip olduğu avantajlar, yeni yatırımlar için belirli sayıda sanayi parselinin bulunması,
- Sanayinin sağlıklı bir şekilde gelişmesine katkı sağlayan küçük sanayi sitelerinin varlığı,
- Mardin'de sürdürülen gümüş ve taş işlemeciliğinde sahip olunan tecrübe
- Bölgede Serbest Bölge (Mardin'de) bulunması
- Ulaşım imkânları açısından; karayolu ulaşım ağının yanı sıra demiryolu ve havayolu ulaşım olanağına sahip olması,
- Doğal kaynakların varlığı (göller, vadiler, yaylalar, akarsular, dağlar, mağaralar, şifalı su kaynakları,),
- Yeraltı zenginliklerinin (fosfat, petrol, doğalgaz, asfaltit, bakır vb.) varlığı,
- Tarihi kent (Mardin, Midyat) dokusunun varlığı,
- Tarihi ve arkeolojik mirasın varlığı,
- Turizmin çeşitlendirilmesine uygun imkânların (doğa, tarih, kültür, inanç) bulunması,
- Yöresel el sanatları ürünlerinin (telkari, gümüş ve taş işlemeciliği, halı ve kilim dokumacılığı) bulunması
- Ortadoğu ülkelerinde yaşayan topluluklarla kültürel benzerlikler
- Ortadoğu ülkeleriyle kurulan ve gelişen ticari ilişkilere bağlı olarak gelişecek iş amaçlı gezilere uygunluk

5.2. Zayıf Yönler

Mevcut yapı içerisinde ve içsel unsurlar altında yer alan zayıf yönler, tedbir alınması, geliştirilmesi ve giderilmesi gereken özellikleri içermektedir. Dicle Bölgesi özelinde tespit edilen zayıf yönler aşağıdaki gibidir:

ZAYIF YANLAR

- Bölgenin göç veriyor olması ve bu göçün genelde çalışma yaşındaki ve eğitimli-nitelikli işgücünden oluşması,
- Bölgeye ait işsizlik ve yoksulluğun çok yüksek oranda olması, düzey iki bölgeleri içinde en yüksek işsizlik oranı Dicle Bölgesindedir.
- Yaş bağımlılık oranının çok yüksek, işgücüne katılım oranının düşük olması
- Geleneksel toplumsal yapının varlığını sürdürüyor olması ve bunun birey hak ve özgürlüklerinin kullanımı konusunda yarattığı sorunlar
- Kadının toplumsal yaşama katılımı önündeki engeller, töre cinayetleri,
- Bölgede yaşanan terör olgusu, yöre halkının devlete ve kurumlarına bakışındaki olumsuzluklar
- Eğitim düzeyinin görece düşük olması, sağlık ve eğitim hizmetlerinin nitelik ve nicelik bakımından yetersiz olması
- Bölgedeki tarımsal üretim kompozisyonunun tarım alanlarının ekonomik olarak kullanılmasını olumsuz etkilemesi ürün çeşitliliğinin ve verim düzeyinin düşük kalmasına neden olması,
- Tarımsal gelirin düşük olması, tarımsal teknoloji kullanımının ülke ortalamalarının altında kalması,
- GAP sulama projelerinin Mardin alt bölgedeki kısmının henüz hayata geçirilmemiş olması, sulanabilir arazinin bir kısmının sulanmaması,
- Kırsal alandaki ulaşım altyapısının yetersizliği,
- Tarımsal üretim planlamasının yapılmaması,
- Kamu kurumlarının araç gereç ve kaynak yetersizliği, toprak analiz, gıda ürünleri laboratuvarlarının yetersiz olması
- Endüstriyel ürünlere talep yaratacak sanayi kuruluşlarının bölgede yeterince bulunmaması
- Kamu, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasında yeterli işbirliği ve koordinasyonun bulunmaması,
- Çiftçi bilinç düzeyinin düşük, modern tarım girişimciliğinin az sayıda olması ve tarımsal desteklerden yöre çiftçilerinin yeterince yararlanamaması
- Kurumsallaşmanın yetersizliği, kooperatif ve üretici birliklerinin bilgi ve teknik kapasitede yaşadığı güçlükler
- Geleneksel ön yargılar ve bilinçsizlik nedeniyle suni tohumlama gibi uygulamaların hayvancılık sektöründe yeterince kullanılamaması
- Hayvan ırkında hala önemli oranda yerli ırkın ağırlığının devam etmesi, kültür ve melez ırkların yaygınlaşmaması nedeniyle verimin düşük olması

- Mer'a alanlarının yetersiz olması, güvenlik nedeniyle mer'a kullanımının sınırlı olması
- Et ve süt entegre tesislerinin yetersiz olması, fiyat-maliyet dengesinin istikrar kazanabilmesi için düzenleyici kurumların olmayışı
- Bölgede organize sanayi bölgelerinin bulunmasına rağmen, altyapı sorunlarının bulunması, bölgeye yeterince yatırım çekilemediği için tesis sayısının az olması,
- Serbest Bölge'nin etkin değerlendirilmemesi,
- Bölgede yatırımcılar arasında kolektif çalışma anlayışının bulunmamasının, şirketleşmenin yaygın olmayışı nedeniyle bölgede büyük ölçekli özel sektör yatırımlarının gerçekleşmemesi,
- İmalat sanayiinde ürün çeşitliliğinin az olması, iç ve dış talebi dikkate almayan yöresel kaynaklara dayalı bir gelişim göstermesi,
- Girişimcilik ve marka kültürünün gelişmemiş olması, kayıt dışılığın yaygın, finansman temininde bankacılık sektörünün etkin kullanılmaması
- Bankacılık verileri dikkate alındığında sermaye birikiminin (kişi başına düşen mevduat) Türkiye ortalamasının altında olması,
- Tanıtım faaliyetlerinin yetersizliğinin, başta turizm olmak üzere birçok sektörün gelişimini olumsuz etkilemesi,
- Turizm master planının olmaması,
- Bölgede turizm tesislerinin, otel, yatak ve oda kapasitelerinin yetersizliği,
- Bölgeye gelen turist sayısının az, ortalama kalış sürelerinin kısa olması buna bağlı olarak turizm gelirlerinin düşük kalması,
- Hizmet kalitesinin düşük, yerel acentaların, turizm danışma ve rehberlik faaliyetlerinin yetersiz olması
- Bazı büyük merkezlere direk uçuş olmaması, bölgedeki şehirlerin uluslar arası hava ulaşım imkanının olmaması,
- Karayolu ve demiryolu ulaşımındaki yetersizlikler
- Bölgede bulunan şehir merkezlerinde ve Organize Sanayi Bölgelerinde doğalgaz şebekesinin bulunmaması,
- Kalitesiz kömür kullanımının yaygın olması, tarımsal amaçlı yoğun yer altı su kaynaklarının kullanılması vb. nedenlerle çevre kirliliğinin bulunması (yer altı ve yerüstü su kaynakları, hava ve toprak),
- Çevre bilincinin yetersiz oluşu, kent merkezlerinde yeşil alan eksikliği, yapılaşmanın yoğun ve çarpık kentleşme
- Elektrik dağıtım-iletim hatlarının yetersizliği nedeniyle sık sık elektrik kesintilerinin olması.
- Güvenlik sorunu bölgede tarım-hayvancılık faaliyetlerinden, turizm, sanayi, madencilik alanlarına kadar olumsuz etki yapmaktadır.

5.3. Fırsatlar

Dicle Bölgesinin ekonomik ve sosyal yönden gelişmesi için fırsat yaratan unsurlar aşağıda yer almaktadır:

FIRSATLAR
<ul style="list-style-type: none"> • Coğrafi konum ve iklim özelliklerinin uygunluğu, GAP kapsamında sulama kanallarının bölgeye gelmesinin planlanmış olması, yapımı devam eden barajların tamamlanmasıyla birlikte bölgede sulanabilir arazinin artması tarım ve hayvancılık açısından bölgenin cazibesini arttırmaktadır. • Kırsal Kalkınma Programları, AB destekli fonlar ve bölgeye yönelik diğer tarımsal destekler bitkisel üretim ve hayvancılık için uygun koşullar oluşturmaktadır. • Türkiye'nin güneydoğu sınırında bulunan mayınlı arazinin temizlenmesi girişimleri sonuçlandırdığı takdirde Şırnak ve Mardin'de önemli büyüklükte bir arazi parçasının tarımsal alan olarak kullanılması olanağı verecektir. • Bölgedeki genç ve işsiz nüfusun varlığı, Bölgede bulunan Üniversitelerin katkısıyla giderek artan eğitilmiş işgücü bölgeye gelecek yatırımcılar açısından düşük maliyetli emek faktörünü oluşturmaktadır. • Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Bölgede meslek edindirmeye yönelik olarak çeşitli branşlarda uygulayacağı mesleki eğitim projesi ile bölgenin ihtiyaç duyduğu, yetişmiş ve kalifiye işgücünün bulunabilmesine fırsat sağlayacaktır. • Komşu ülkeler Irak ve Suriye ile son yıllarda gerçekleştirilen ekonomik işbirliği, Türkiye-Suriye arasında imzalanan "Serbest Ticaret Anlaşması", 2009 yılında Suriye ile 2010 yılında Lübnan'la vizenin kaldırılmış olması bölge illerine yeni fırsatlar oluşturmaktadır. • Nusaybin ve Şırnak'ta "Sınır Ticaret Merkezleri" nin oluşturulması konusundaki girişimler, Irak'ın kuzeyiyle gelişen ekonomik bütünleşme ve tamamlayıcılık süreci. • GAP Eylem Planı'nda "Teşvik Politikaları, KOBİ Destekleri, Kümelenme" başlıklarındaki desteklerden bölge illerinin yararlanacak olması ve "Devlet Yardımları"nın bölgeye özel destekler içermesi. • Şırnak'ta yapılan uluslar arası havaalanı, komşu ülkelerle vizenin kaldırılması ve yapılan işbirliği anlaşmaları ile bölgede ve komşu ülkelerle ilişkilerde istikrarın sağlanması, bölgedeki illerin turizm potansiyelinin değerlendirilmesinde, bölgeye sanayi, turizm yatırımlarının artmasında önemli bir fırsat oluşturmaktadır. • Tarıma dayalı ve ihracata dönük sanayinin gelişme potansiyeli • Tarihi ve turistik değerler ile alternatif turizm olanaklarının varlığı, turizm yatırımları açısından çeşitli fırsatlar taşımaktadır. • Bölge doğal gaz, petrol, rüzgar, güneş ve yeryüzü su potansiyeli gibi enerji kaynakları açısından zengin bir bölgedir. Gerek petrol ve doğalgaz rezervlerinin bulunması, işletilmesi gerekse yenilenebilir enerji kaynakları bu alanda yapılacak yatırımlar bakımından bölgeye önemli bir avantaj sağlamaktadır. • Tespit edilmiş ekonomik görünür rezerve sahip madenlerin çıkarılması ve bunların uç ürünlere

dönüşmesini sağlayacak sanayi yatırımları açısından da bölge yatırımcılar açısından önemli fırsatlar sunmaktadır.

- Bölgede “Kalkınma Ajansı”nın, bölge illerinde Kalkınma Ajansı Yatırımcı Destek Ofislerinin kurulmuş olması, GAP İdaresi'nin bölge illerinde temsilciikler açmayı planlaması da bölgeye yatırım yapacak müteşebbisler açısından bir fırsat oluşturmaktadır.

5.4. Tehditler

Dicle Bölgesinin ekonomik ve sosyal açıdan gelişmesi önündeki engeller ve zarar verici faktörleri kapsayan tehdit unsurları aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir:

TEHDİTLER

- İstihdam imkanlarının yetersizliği, bölgedeki sosyal gerilimler, ücret ve gelir düzeyinin bölge illeri aleyhine bir durum oluşturması vasıflı ve genç nüfusun bölge dışına gitmesine yol açmaktadır.
- Bölgeden batı illerine büyük ölçüde mevsimlik tarım işçisi göçünün olması,
- Tarımda gizli işsizliğin yüksek olması,
- Bölgedeki kültürel farklılıkların yarattığı çatışmalı ortam, ülkenin diğer kesimlerinin bölgeye bakışını olumsuz yönde etkilemekte ve bölgeye yatırımlar sınırlı kalmaktadır.
- Bölgedeki sermaye birikiminin; sermayenin verimi, güvenlik ve istikrar sorunları vb. gerekçelerle daha karlı gördüğü yatırım alanlarına, İstanbul, İzmir gibi gelişmiş illere yönelmesi bölgenin ekonomik gelişmesini olumsuz etkilemektedir.
- İktisadi ilişkilerde ve toplumsal değerlerin oluşumunda geleneksel yapının etkisinin kırılamamış olması bölgesel gelişmeyi olumsuz yönde etkilemektedir.
- Kamunun tarım-hayvancılık faaliyetlerinin modernizasyonu, bitkisel ve hayvansal ürünlerin değerlendirilmesinde düzenleyicilik gibi faaliyetlerinden vazgeçmesi, madencilik, enerji gibi alanlarda yüksek yatırım tutarlarının bölge sermaye birikimi ve özel sektör tarafından karşılanamaması, bu konudaki devlet yardımlarının bölge dışı ve yabancı sermayeyi bölgeye getirmekte yetersiz kalması,
- Bölgesel kalkınma anlamında önemli ve prestijli bir proje olan GAP Kalkınma Planının uzun yıllar sonuçlandırılmamasının, geciken projeler nedeniyle bölge kalkınmasında arzulanan etkiyi yapamaması bölge aleyhine giderek büyüyen bir gelişmişlik farkının ortaya çıkması ve bunun sosyal problemlere olumsuz etki yapması
- Bölgede, kişi başına düşen gelir, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi, İnsani Gelişmişlik Endeks Değerleri gibi gelişmişlik ölçütlerinin hepsinde son sıralarda yer alan bölge illerinde yoksulluk ve işsizlik çok yüksek düzeylerde olup, sosyal sorunların büyümesine yol açmakta ve sosyal patlama potansiyeli oluşturmaktadır.
- Plansız ve çarpık şehirleşme sonucu sanayi tesislerinin bir kısmının yerleşim birimleri içerisinde kalmış olmasının, çevre kirliliği ve şehrin gelişimi açısından sorun teşkil etmesi,
- GAP Eylem Planı'nda Dicle Bölgesi için bir cazibe merkezi belirlenmemesi ve bunun Bölge

illerindeki kamu yatırımlarını olumsuz etkilemesi,

- Merkez ilçeler ve Cizre dışında, sanayi altyapısının yeterince gelişmemiş olması, yatırımların ilçelere kaydırılmasını olumsuz yönde etkilemektedir.
- Nitelikli kamu personeli ve öğretim üyelerinin bölgeye çekilememesi,
- Son yıllarda hızla gelişen Irak pazarına paralel bir ekonomik gelişme izleyen bölge ekonomisi, Irakta yaşanacak bir siyasi istikrarsızlıktan öncelikle sanayi ve turizmde sonra da diğer sektörlerde olumsuz gelişmelere maruz kalabilir.

5.5. Gelişim Bileşenlerinin Bulunabilirliği

Ekonomik gelişmeyi doğrudan etkileyen ve bu sebeple de “Gelişim Bileşenleri” olarak adlandırılabilir olan coğrafi yapı, teknik ve sosyal alt yapı ile turizm sektörünün yeterlilikleri, sermayenin, hammaddenin, teknolojinin ve iş gücünün vb. bulunabilirlikleri açısından Dicle Bölgesinde mevcut durum aşağıda verilmiştir.

BİLEŞENLER		BULUNABİLİRLİK DÜZEYİ		
		Yeterli	Kısmen Yeterli	Yetersiz
Coğrafi Yapı			✓	
Pazara Yakınlık				✓
Teknik Alt Yapı	Kara Yolu Ulaşımı		✓	
	Demir Yolu Ulaşımı			✓
	Hava Yolu Ulaşımı			✓
	İletişim		✓	
	Enerji		✓	
Sosyal Alt Yapı	Eğitim		✓	
	Sağlık		✓	
Turizm Kaynaklarının Bulunabilirliği		✓		
Turizm Altyapı Yatırımları			✓	
Teknoloji				✓
Girişimci Potansiyelinin Varlığı				✓
İşgücü		✓		
Üst Düzey Yönetici ve Teknik Personel				✓
Sermaye				✓
Hammadde			✓	
Organize Sanayi Bölgesi			✓	
Küçük Sanayi Siteleri			✓	
Üniversite-Sanayi İşbirliği				✓

Dicle Bölgesi için belirlenen 20 gelişim bileşeninin sadece 2'sinin yeterli, 10'unun kısmen yeterli ve 8'inin de yetersiz olduğu değerlendirilmektedir.

Gelişim Bileşenleri Tablosundan da görüleceği gibi, Dicle Bölgesinin sahip olduğu coğrafi özellikler, bölgede gerek tarımsal üretim açısından gerekse turizm sektörü açısından önemli bir potansiyel yaratmaktadır.

Dicle Bölgesinde coğrafi yapının ve iklim özelliklerinin tarımsal üretim için uygun olması yılda birkaç ürün alınabilmesini sağlamakta ayrıca bölgede, organik tarıma uygun alanlar da bulunmaktadır. Bölge, coğrafi yapı açısından sahip olduğu bu avantajlarını en iyi bir şekilde kullanarak, tarımsal üretimde önemli bir gelişim sağlayabilir.

Söz konusu coğrafi yapının ve iklim özelliklerinin şekillendirdiği bir diğer sektör ise turizmdir. Dicle Bölgesinin sahip olduğu turizm kaynakları, başta kültür turizmini ön plana çıkarmakla birlikte, alternatif turizm türlerinin (dağcılık, yürüyüş turizmi, yayla turizmi, av turizmi, termal turizm ve diğerleri) de yapılmasını olanaklı kılmaktadır. Ancak, bölgenin sahip olduğu bu turizm kaynakları, yeterli ve kaliteli tesis sayısının olmaması, ulaşım altyapısının tamamlanamamış olması, tanıtım faaliyetlerinin etkin olarak yapılamaması gibi nedenlerden dolayı, yeterince değerlendirilememektedir.

Bununla birlikte Bölge illerinin tamamında kurulu olan ve alt yapı itibarıyla yetersiz de olsa organize sanayi bölgelerinin bulunması, sanayinin çarpık bir şekilde gelişmesinin önüne geçtiği gibi, aynı zamanda yatırımcılara da büyük avantajlar sağlamaktadır. Bölgede yer alan organize sanayi bölgelerinin sahip olduğu özellikler (alt yapı, enerji, ulaşım vs) sanayicilere, yatırım ve işletme döneminde avantajlar sağlamanın yanı sıra, rekabet gücünün olumlu yönde gelişmesine de katkı sağlamaktadır.

Yine, bölgede yer alan serbest bölge ve küçük sanayi siteleri bölgenin sanayi alt yapısıyla birlikte özellikle ticaret ve teknolojik alt yapısının da gelişmesi açısından önemli fırsatlar sunmaktadır.

Yine ulaşım imkânları açısından yalnızca karayolu, demiryolu ve havayolu olanaklarının bulunmasına karşın, her üç ulaşım olanağının da henüz bölgenin ekonomik kalkınmasında rol oynayacak hacimden yoksun olduğu söylenebilir.

Bölge illerinin coğrafi konum olarak ülkemizin gelişmiş kentlerine (başta İstanbul, İzmir ve Ankara olmak üzere) hayli uzak olması iç talep açısından olumsuz bir durum yaratmakla birlikte, Irak, Suriye ve diğer Ortadoğu ülkelerine olan yakınlığı da dış talep açısından bir avantaj teşkil etmektedir.

Bölge illerinde sermaye birikimi küçük işletmeler tesis etmek açısından kısmen de olsa yeterli görülmeyle birlikte, özellikle, orta ve büyük ölçekli işletmeler tesis etmek açısından ele alındığında sermaye birikimi yetersizdir.

Bölge illerinde banka mevduatının düşük olması ve uzun yıllardan beri bölgede elde edilen gelirlerin bir kısmının bölge dışına gitmesi bir başka olumsuzluk olarak dikkat çekmektedir.

Üretim prosesinin önemli bileşenlerinden biri olan işgücü açısından bölgede sorun bulunmamakta, ancak teknik personel açısından yetersizlikler yaşanmaktadır.

6. BÖLGESEL KALKINMA HEDEFLERİ VE STRATEJİSİ

Ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanmasında, kültürel gelişimin gerçekleştirilmesinde her çeşit kaynak ve olanakların harekete geçirilmesi, kıt kaynakların verimli kullanılması çok büyük önem taşımaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde sıkça görülen bölgelerarası gelişmişlik farkları, yatırımların belirli bölge ve şehirlerde yoğunlaşması, bölgesel gelir dağılımında ve gelişmişlik düzeyinde dengesizliklere yol açmaktadır. Girişimcilerin gelişmiş yöreleri tercih etmeleri ulusal kaynakların rasyonel kullanımını engellemekte, yatırımların yoğunlaştığı kentlerde de doğanın aşırı kullanımına ve doğal dengenin bozulmasına neden olmaktadır. Bir şehrin, bir yörenin yatırımcılar için çekim merkezi olması ülke ve bölgenin gelişmişliği yanında, kendi özel konum ve koşullarına da bağlıdır. Şehirlerin bünyesinde zaman içerisinde meydana gelen değişmelerin bir kısmı kendiliğinden oluşan etkilerle, bir kısmı da yönlendirici etkilerle ortaya çıkmaktadır. Dicle Bölgesi önceki bölümlerde ayrıntılı olarak anlatıldığı üzere GSYİH, kişi başına düşen GSYİH ve sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi ile diğer sosyo-ekonomik göstergeler açısından görece geri kalmış bir bölgedir.

Yörenin yeterince gelişmemiş olmasının üç temel nedeni vardır

- Tarım ve diğer sektörler arasında işgücü verimliliği farklılıkları
- Sanayinin özellikle imalat sanayinin gelişmemiş olması
- Sanayide ve diğer sektörler arasında alt sektörler ve bölgeler arası verimlilik farkları

Sosyo-ekonomik gelişmenin büyüklük, yoğunluk ve nitelikleri bir yandan bölgenin sahip olduğu nüfus, altyapı ve üstyapı donatımlarına, diğer yandan da bunlar arasındaki bileşim, etkileşim ağı, sektörler arası ileri ve geri bağlantılar ile yerleşim yeri faktörlerine bağlı bulunmaktadır. Dolayısıyla, devlet yatırımlarının dışsal etkileri, belediyelerin kent planlaması, meslek kuruluşlarının uyarıcı ve yönlendirici faaliyetleri bir bütün olarak şehirlerin sosyo-ekonomik düzeyini şekillendirmektedir.

Yöre ekonomilerine en büyük katma değeri sağlayabilecek olan sektör sanayi sektörü olduğu için, yörelerin gelişme dinamiğinde sanayileşme çok özel bir yer almaktadır. Doğal kaynak potansiyeline dayalı sanayi yatırımları dışındaki sermaye yatırımları kuruluş yeri olarak yukarıda bahsedilen altyapı unsurlarının tatmin edici olduğu yöreleri tercih etmektedirler. Genellikle de ticaret ve hizmet sektörlerinin gelişimi sanayiden gelen katma değerlerle sağlanmaktadır.

6.1. Dicle Bölgesinin Sorunlarının Yapısal Analizi

Önceki bölümlerde, her sektör için Dicle Bölgesinin mevcut durumu incelenmiş ve ulaşılan sonuçlar genel özellikleriyle ortaya konulmuştur. Bunun yanı sıra, bölgenin GZFT analizi yapılarak, bölgenin kuvvetli ve zayıf yönleri ortaya konularak, tehditler ile sahip olduğu olumlu ve olumsuz yönlerin sağlayacağı fırsatlar da belirtilmiştir.

Dicle Bölgesinin sahip olduğu önemli sorunları, ekonomik, sosyal ve çevresel olarak üç grup altında toplamak mümkündür. Bu sorunlar aşağıda kısaca anlatılmaktadır.

Ekonomik sorunlar:

- Gelir, kişi başına düşen gelir ve dolayısıyla bölgesel talep seviyesinin düşük olması
- İleri-geri bağlantılı endüstrilerin olmayışı, dışsal ekonomilerin (pozitif dışsallık) oluşmaması
- Hammadde, ara mal gibi temel girdilerin temin yerlerinin, ithal kapılarının, limanların uzak olması
- Kentleşme düzeyinin düşük olması ve büyük kentsel merkezlerin bulunmayışı,
- Büyük tüketim merkezlerine ve ülkenin batısında bulunan pazarlara uzaklık,

- Tarımda özellikle hayvancılıkta yaratılan katma değer düşük bir kısmının (canlı hayvan yetiştiriciliği) bölgede, önemli bir kısmının ise bölge dışında gerçekleşmesi,
- İmalat sanayinde faaliyet gösteren firmaların büyük bir kısmının yöre potansiyeline (tarıma ve taş ve toprağa dayalı) göre şekillenmesi ve çeşitlilik göstermemesi,
- Sermaye birikiminin yetersiz olması, bölge dışından yatırımcıların bölgeye yatırım yapması konusunda motive edici unsurların yetersiz olması,
- Bölgede yaşanan güvenlik sorunu

Bölgede tarıma dayalı sanayi de dahil olmak üzere çeşitlenmiş bir sınai yapı bulunmamaktadır. Hizmet sektörü içinde ise ihtisaslaşmış hizmetlerin payı çok küçüktür. Bu durumun sonucu olarak gelir düzeyinin düşük, sermaye birikiminin yetersiz ve istihdam olanaklarının sınırlı olduğu bir yapı ortaya çıkmaktadır. Söz konusu bu durum ise, başta İstanbul, Ankara ve İzmir olmak üzere, bölge dışına göçün süregitmesine neden olmaktadır.

Sosyal sorunlar:

Sosyal açıdan Mardin alt bölgedeki en önemli sorunlar göç, işsizlik, girişimci kültürel altyapının (şirketleşme vb) yetersiz olmasıdır. Bölgede yer alan illerde yaşanan sosyal sorunların nedenleri ise temel olarak aşağıda belirtilmiştir:

- Bölge içinde yer alan iller ve toplumsal kesimler arasında gelir farklılıklarının yüksek olması,
- Bölge içi ve bölge dışına göçün yüksek hızda olması,
- Bölge içinde sosyal hizmetlere erişimde gözlenen büyük farklılıklardır,
- Eğitim ve sağlık hizmetleri ile bölgede bulunan kentlerin alt yapısının yetersiz, kalitesinin istenen düzeyde olmaması,
- Kentsel ve kırsal alanlarda yaşam kalitesinin düşük, refah düzeyinin eşit dağılmaması ,
- Sosyal yardım ve koruma sistemlerinin yeterince gelişkin olmaması. Kayıt dışılığın yaygın ve sosyal güvenlik sistemi ile kapsananların yetersiz olması,

- Kadının statüsünün bölgeye özgü olumsuzlukları,
- Çarpık kentleşmenin getirdiği sosyal sorunlar.

Çevre sorunları:

Dicle Bölgesinin temel çevre sorunu doğal kaynak kapasitesinin azalmasıdır. Bu durum su ve toprak kullanımında ve kırsal ve kentsel yerleşmelerde yürütülen ekonomik faaliyetlerin yarattığı olumsuzlukların sonucudur. İlde, çevre bağlamında ortaya çıkan sorunlar şöyledir;

- Kırsal çevrenin ihmal edilmesi,
- Kontrolsüz su kullanımı, zirai ilaç ve kimyasal gübrenin aşırı kullanımı, kimyasal ambalajları tehlikeli atıkların çevreye bırakılması,
- Kışın kullanılan yakıtlardan kaynaklanan kirlilik,
- Toprak ve su kaynaklarının tahrip olması, meraların bilinçsiz otlatma nedeniyle bozulması,
- Kentsel çevre koşullarının giderek kötüleşmesi,
- Doğal kaynak kapasitesinin zarar görmesidir.

Kırsal alanlarda karşılaşılan sorunlar ise; orman kaynaklarının azalması ve bunun sonucu olarak bio-çeşitlilikteki azalma, kırsal nüfusun azalması, hizmet altyapısında gözlenen fiziki yıpranma, buna bağlı olarak sosyal servislerin kalitesinin düşmesi ve dolayısıyla yaşam çevrelerinin bozulmasıdır. Kentsel alanlarda gözlenen önemli çevre sorunları ise katı atıkların uygun bir şekilde bertaraf edilmemesi, kurulan sanayi tesislerinin arıtma tesislerinin olmaması ve hava kirliliğini önleyecek şekilde yapılmaması, trafik sıkışıklığı ve çarpık kentleşmedir.

Kentsel ve kırsal alanlarda gözlenen bu olumsuzluklar, taşkınlar ve toprak kaymaları gibi doğal felaketlerin artmasına da neden olmakta, bu felaketler ise bölgede yaşanan problemlerin daha da şiddetlenmesine yol açmaktadır.

Buraya kadar olan bölümde açıklanan ve bölgenin sahip olduğu ekonomik, sosyal ve çevresel sorunların temelinde ise dört önemli sorun yer almaktadır:

- Gelişmiş bölgelere uzaklık ve erişim problemleri,
- Bölgenin ekonomik ve sosyal entegrasyonundaki yetersizlikler,

- Kalkınma planlaması ve idari sistemin yetersizliğinden kaynaklanan sorunlar,
- Yerel yönetimlerin yetersizliklerinden kaynaklanan sorunlar

Bu sorunlardan ilk ikisi bölgeye mahsus etkenlerdir: Diğer iki etken ise kurumsal yapının bir sonucudur. Bölgeye özgü olan sorunlar, fiziksel ve kurumsal altyapının geliştirilmesi ve doğal kaynaklarının daha uygun bir şekilde yönetilmesi ile büyük oranda azaltılabilir. Bu nedenle ilk iki etken, kurumsal problemlerin içerisinde ele alınmalıdır.

6.2. Dicle Bölgesi Kalkınma Hedefleri ve Gelişme Stratejileri

Bir il ya da bölgede gelişme dinamiğini oluşturan temel unsurlar genel olarak doğal altyapı, maddi altyapı, kurumsal altyapı ve beşeri altyapıdan oluşmaktadır. Söz konusu altyapılar birbirlerini tamamlayarak geliştiği ölçüde sosyo-ekonomik düzeyi artan bir bölgeden söz edilebilir.

Bir bölgenin sahip olduğu;

Doğal altyapı; Su kaynakları, deniz, arazi yapısı, orman, maden kaynakları, iklim gibi doğal unsurlar,

Maddi altyapı; Bünyesinde bulundurduğu sosyal sabit sermayeyi ifade eden enerji, yol, ulaşım, haberleşme alanlarındaki yatırımlar, donatılar ve araçlar, kamusal yönetim, eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler alanındaki bina ve donatılar,

Kurumsal altyapı; Merkezi ve yerel kamu yönetimlerinin, güvenlikle ilgili hizmetlerin, sendika, dernek ve gönüllü kuruluşların her türlü iktisadi faaliyete ilişkin örgütlenme biçimleri ile toplumsal davranışları belirleyen her türlü düzenlemeleri,

Beşeri altyapı; İşgücünün eğitim düzeyi ile birlikte şehirdeki eğitim, araştırma, kültür ve spor kurumlarının miktar ve kalitesinden oluşmaktadır.

Bölgedeki doğal, maddi, kurumsal ve beşeri altyapılar birbirlerini tamamlayarak geliştiği ölçüde gelişme potansiyeli taşımaktadır.

6.2.1. Kalkınma Hedefleri

I. Ekonomik Hedefler:

Temel Hedef: Kişi başına geliri ve istihdamı artırmak

- Dicle Bölgesi ile ülke ekonomisi arasındaki yapı farkını azaltmak,
- Bölge dışına göçü azaltmak ve uzun vadede durdurmak,
- Potansiyel gösteren alanlarda ekonomik yapıyı çeşitlendirmek,
- Zaman içinde ortaya çıkabilecek ekonomik fırsatların değerlendirilmesini mümkün kılacak alt yapıyı oluşturmak,
- Bölge içindeki sermaye birikimini hızlandırmak, yerel girişimciliği desteklemek ve ilin ekonomik potansiyelini harekete geçirmek,
- Bölgenin sürdürülebilir bir ekonomik yapıya kavuşmasını sağlamak.

II. Sosyal Hedefler:

Temel Hedef: kalkınmayı hızlandıracak aktivitelerin yaygınlaştırılması.

- Bölge içi gelir farklılıklarını azaltmak,
- Bölge dışına göçü azaltmak, göçün neden olduğu sosyal tahribatı asgariye indirmek,
- Bölge içinde hizmetlere erişim açısından adaletin sağlanması,
- Eğitim ve sağlık hizmetleri ile bölgede bulunan kentlerin alt yapısının kalitesi ve düzeyini yükseltmek,
- Kentsel ve kırsal alanlarda refah düzeyini ve yaşam kalitesini yükseltmek,
- İşgücünün beceri seviyesini yükseltmek,
- Kayıt dışılığı azaltmak ve sosyal güvenlik sistemi ile kapsananların sayısını artırmak,
- Sosyal yardım ve koruma sistemlerini geliştirmek,
- Kadının statüsünü yükseltmek ve kalkınma sürecine entegrasyonunu sağlamak,
- Bölgede yaygın olan geleneksel yapının birey üzerindeki etkisini minimuma indirmek, bireyin özgürleşmesini sağlamak,

- Mevcut sosyal yapının zaman içinde gelişimini sağlayarak, birey odaklı kişi hak ve özgürlüğünü yaygınlaştırmak,
- Çarpık kentleşmeyi önlemek.

III. Çevresel Hedefler:

Temel Hedef: Çevreyi korumak, iyileştirmek ve sürdürülebilir kalkınma,

- Toprak ve su kaynaklarının korunması için meraların ıslahını sağlamak, erozyonu önlemek,
- Ormanları korumak ve geliştirmek,
- Yerleşim birimlerinde yaşam kalitesini artırmak,
- Biyolojik çeşitliliği korumak,

IV. Mekansal Hedefler:

Temel Hedef: Kent merkezlerini birer sanayi ve hizmet merkezi olarak geliştirmek ve bölge dışına göçün önünde bir filtre oluşturmak

- Kent merkezlerinde fiziki ve sosyal alt yapıyı iyileştirmek,
- Kent merkezlerinde çevre kalitesini yükseltmek,
- Kent merkezlerini ekonomik gelişmeyi hızlandırıcı bir olgu olarak değerlendirmek.

6.2.2. Kalkınma Stratejileri

Bölge için uygulanacak gelişme stratejisinde öncelikle kaynakların, görelî üstünlüğe sahip faaliyet alanlarına ve mekanlara yönlendirilmesi, çekim merkezleri politikası güdülmesi, gelişmenin zaman içinde bu öncü sektör ve alanlardan diğerlerine yaygınlaştırılmasının doğru olacağı düşünülmektedir.

Bölgedeki mevcut üretim ve hizmet kapasitelerinin daha etkin kullanımını sağlayacak düzenlemelere öncelik verilmeli, ilde bulunan düşük kapasite kullanım oranlarıyla çalışan veya atıl durumdaki tesislerin etkinliğini artıracak önlemler alınmalı ve uygulamaya konulmalıdır. Örgütlenmelerin yaygınlaştırılması, kurumsal yapıların,

insan kaynaklarının ve diğer alt yapıların daha iyi yönetimi ve işletilmesi yoluyla bunların mevcut düşük verim ve kapasitelerinin ekonomiye katkılarını artıracak düzeylere çıkarılması öncelikle düşünülen konular arasındadır. Bu nedenle sektörler arası bağlantıların geliştirilmesi ve farklı sektörlerin birbirini destekleyecek şekilde organize edilmesine yönelik stratejiler de önem kazanmaktadır.

Bölgede; toprak ve su kaynaklarının korunması, erozyonun önlenmesi, mera ıslahı gibi çevre ile ilgili konular öncelikle ele alınmak durumundadır. Öte yandan, ekonomik gelişmenin sosyal gelişmeyi de hızlandıracakı söylenebilir. Ancak ekonomik yapının geliştirilmesine yönelik yatırımlar tek başına yaşam kalitesinin yükseltilmesini ve refahın yaygınlaştırılmasını sağlayamamaktadır. Bu amaçla insan kaynaklarının geliştirilmesi, kadının statüsünün yükseltilmesi, muhtaç kişilere sosyal yardım ve koruma sağlanması, dar geliri ve yoksul kişilere yönelik küçük ölçekli gelir getirici faaliyetlerin örgütlü bir hale getirilerek ve gerekli destekler sağlanarak yaygınlaştırılması, kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi için sosyal amaçlı strateji ve programlara da ağırlık verilmelidir.

Bölgenin kalkınması için kamu kesiminin katkısının yanı sıra, toplumun tüm kesimlerinin bilgi, deneyim, iş gücü ile yönetsel ve mali kaynaklarının seferber edilmesi gereklidir. İlke olarak kamu kesimi için öngörülen rol, kalkınmanın olmazsa olmaz koşulları olan; ulaşım, iletişim, enerji, eğitim, sağlık, sulama gibi teknik ve sosyal alt yapı ve hizmetlerinin sağlanması, doğal ve kültürel değerlerin korunması ve geliştirilmesidir. Bir yörede kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi ancak o yöre insanının buna inanması ve katkı vermesiyle mümkün olabilir. Dolayısıyla kamuya yüklenen rolün genelleştirilmemesi gereklidir. Özel sektörün, bölge insanı ile bölge içi ve dışındaki sivil toplum kuruluşlarının; bölgedeki teknik, ekonomik, sosyal yapıların ve hizmetlerin sağlanmasına, işletilmesine ve geliştirilmesine çeşitli modellerle katılımları sağlanmalıdır.

Sermayenin, girişimcilik kültürünün, yönetim bilgisinin ve rekabet gücünün kısıtlı olduğu bölgede; kamu sektörünün, özel sektörü çeşitli araçlarla desteklemesi zorunludur. Kamunun alt yapı sağlama yanında teşviklerle, gerekli yasal ve kurumsal düzenlemelerle girişimciliği, katılımcılığı desteklemesi gerekmektedir.

Ekonomik ve sosyal alanda ulusal düzeyde örgütlenmiş sivil toplum kuruluşlarının bölgedeki faaliyetlerinin desteklenmesi, farklı bölgelerde edinilmiş deneyimlerin Bölgeye aktarılması ve yerel sivil toplum kuruluşlarının proje geliştirme ve uygulama

kapasitelerinin artırılması açısından büyük önem taşımaktadır. Gönüllü kuruluşlar Bölgede örnek projeler yoluyla etkin faaliyet gösterebilirler. Bu tür gönüllü kuruluşların Bölgeye yönelik çalışmaları desteklenmelidir.

Mardin alt bölge gelişme stratejisi, önemli sorunları yaratan faktörleri ortadan kaldıracak şekilde oluşturulmuştur. Ancak, bazı olumsuz faktörler doğal koşulların bir sonucu olmasından dolayı, bu faktörler planlama kararları ile doğrudan ortadan kaldırılamaz. Bununla birlikte kurumsal ve altyapı/kaynak kullanımı ile ilgili sorunların ortadan kaldırılması ise stratejinin belirlenmesinde temel öğeler olmuştur. Bu kapsamda bölgenin kalkınmasına yönelik belirlenen stratejiler aşağıda verilmektedir:

1. Geleneksel-olmayan yüksek değerli mahsul üretimini artırmak ve değişik işleme ve/veya paketleme biçimleri kullanarak, yeni tarımsal ürünlerin yanı sıra hali hazırda yetiştirilen tarımsal ürünlerin katma değerini yükseltmek;
2. Çiftçilerin, doğal kaynakları koruyan tarım teknikleri, geliştirilmiş küçük ticarî kümes hayvancılığı/çiftlik hayvancılığı üretim teknolojisi gibi teknolojilere daha büyük oranda erişimlerini sağlamak ve sulama, çiftlik ekipmanları ve hasat sonrası kolaylıklar gibi imkânları desteklemek;
3. Su kaynaklarının ve arazinin (toprağın) rehabilitasyonu ve değerinin artırılması için kaynak koruma tedbirlerinin özendirilmesi;
4. Sulama, hidro-elektrik enerji üretimi, şehir suyu temini, turizm ve taşkın önleme gibi amaçlara hizmet eden çok amaçlı barajları kurmak;
5. Bölge'nin sanatı, kültürel mirası ve turizm potansiyeliyle bağlantılar tesis edilmesinin yanı sıra, yine bölgenin kalkınma potansiyeli ve karşılaştırmalı üstünlükleri üzerinde odaklanmış, ticareti ve yatırımı teşvik kampanyalarını yaygınlaştırmak;
6. Özel sektörün kaynaklarını, potansiyelini ve uzmanlığını işler hale getirmek ve bunları iktisadî üretim faaliyetlerine, kaynakların korunmasına ve altyapı destek imkânlarının geliştirilmesine kanalize etmek;
7. Endüstriyel dağılımı teşvik etmek ve uyarlanır, dinamik ve emek-yoğun sanayiler vasıtasıyla istihdam fırsatlarını kırsal topluluklarda genişletmek;

8. Güvenilir ve etkili bir taşımacılık, enerji, su ve haberleşme hizmeti sunabilmek için eksiksiz bir altyapı temeli oluşturmak ve bunu korumak, *çiftlikten-pazara-yol* sistemlerini genişletmek/iyileştirmek;
9. Ulaşım alt yapısının iyileştirilerek, Nusaybin ve Habur sınır kapılarının daha etkin kullanılması
10. Sınır kapılarının bölge ekonomisine katkı sağlayacak şekilde düşünülmesi, Mardin Serbest Ticaret Bölgesi'nin etkinliğinin artırılması, bölge üretiminin ihracata yönlendirilmesi, bölge dışından Irak ve Suriye'ye ihracat yapan firmalara lojistik hizmetlerinin verilmesi,
11. Çevre yönetimi için kamu bilincini geliştirmek ve vatandaş desteğini harekete geçirmek. Çevre korumacı anlayışı güçlendirmek ve yurtiçi ve yabancı kaynaklardan teknik ve finansal destek sağlamak amacıyla çevreye duyarlı kurumlarla bağlantılar tesis etmek;
12. Bölgede bulunan tarımsal alanların ve orman kaynaklarının sürdürülebilir kalkınma anlayışına uygun rehberlik ve yönetim çerçevesi sunmak, kaynakların kullanılmasıyla ilgili anlaşmazlıkları gidermek;
13. Eğitim ve sağlık hizmetleri, içilebilir su arzı, elektrik ve haberleşmeyi de içine alan temel hizmetlerin ve sosyal altyapıların gelişimine ve iyileştirilmesine yönelik bir program başlatmak ve özellikle eğitim, sağlık, iskân ve koruyucu hizmetlerin verilmesinden ve planlamasından sorumlu yerel kamu personelinin becerisini geliştirmek;
14. Özellikle planlama, çevre yönetimi ve sosyal hizmetlerin sağlanması konusunda insan kaynaklarını geliştirmek;
15. Her türlü yerel gelişim kurum ve kuruluşlarını vb. özel oluşumları güçlendirmek ve kamu istişaresi, proje planlaması, koordinasyonu ve izlenmesi sırasında özel kesimin ve halk organizasyonlarının maksimum düzeyde katılımını teşvik etmek.

7. SEKTÖREL GELİŞME STRATEJİLERİ

7.1. Ekonomik Gelişme Stratejileri

7.1.1 Tarım

Dicle Bölgesinde 2000 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre, nüfusun yaklaşık %60'ı kentlerde yaşarken, 2009 Ankete Dayalı Nüfus Tespitine göre bu oran %63'e yükselmiştir. Başka bir ifadeyle, kırsal nüfusun toplam nüfus içindeki oranı az da olsa düşmüştür. Tarım sektörünün kırsal kalkınmanın gerçekleşmesindeki rolü göz önüne alındığında, tarıma dayalı sanayi öncülüğündeki gelişmenin, istihdam olanaklarında ve kırsal kesimin gelirinde artış sağlayarak köylerden kent merkezlerine ve diğer kentlere yönelik göçü önlemesi ve kır-kent arasındaki gelişmişlik farklarını azaltması beklenmektedir. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı tarafından TRC tarım sektörü için temel amaçlar ve buna uygun stratejiler belirlenmiştir. Bölge tarım master planında tarım sektörünün gelişmesine yönelik olarak belirlenen temel stratejiler aşağıda verilmiştir.⁵

1. Bitkisel Üretimde Verim ve Kalite Artışını Sağlayıcı ve Maliyeti Azaltıcı Tedbirler Alınması ve Tarımsal İşletmelerin Gelir Seviyesinin Yükseltilerek Rekabet Gücünün Artırılması

- Arazi toplulaştırması,
- İşletme ölçekleri ve alt yapılarının iyileştirilmesi,
- Ürün çeşitlendirilmesi ve AR-GE faaliyetlerinin desteklenmesi,
- Dış piyasalarda rekabet üstünlüğü olan ve olabilecek ürünlerin desteklenmesi,
- Finansman araçlarının geliştirilmesi (leasing, lisanslı depoculuk gibi),
- Organize tarım bölgelerinin kurulması,
- Arazi pazarının geliştirilmesi ile ilgili tedbirler,
- Risk yönetimi

2. Hayvancılığı ve Hayvansal Ürünler Üretimini Geliştirerek Yetiştiricilerin Gelir Seviyesini Yükseltmek

- Et ve süt veriminin artırılması ve maliyetlerinin azaltılması,
- Kaliteli ve sağlıklı üretimin geliştirilmesi,

⁵ T.C. Tarım Ve Köy İşleri Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı, TRC Güneydoğu Anadolu Bölgesi Tarım Master Planı, Gaziantep 2007

- Kanatlı hayvan sektörünün geliştirilmesi,
- Su ürünleri yetiştiriciliğinin geliştirilmesi,
- Kaliteli bal ve diğer arı ürünleri üretiminin artırılması,

3. Kaliteli Üretim Artışı ile Sağlıklı ve Yeterli Gıda Temininde Sürdürülebilirliğin Sağlanması

Bitkisel Üretim

- Arz açığı olan ürünlerin üretiminin artırılması,
- Kaliteli ve rasyonel girdi kullanımı,
- İyi tarım uygulamaları,
- Organik tarım uygulamaları,
- Üretici odaklı üretimden tüketici odaklı üretime yönelme,
- Bitki hastalık ve zararlıları ile entegre mücadele yapılması,
- Sulama ve tarla içi geliştirme hizmetleri uygulamaları,
- Anız yakılmasının engellenmesine yönelik çalışmalar yapılması,
- Arazi toplulaştırması,
- Sözleşmeli üretimin geliştirilmesi

Hayvancılık

- Islah, Yerli ırktan kültür ırkına geçişin sağlanması,
- Yem bitkileri üretimi,
- Meraların geliştirilmesi,
- İşletme ölçeklerinin geliştirilmesi,
- Hayvan hastalıkları ile mücadele ve kontrol,
- Sağım hijyeni, modern sağım teknikleri ve soğuk zincirin sağlanması,
- Sözleşmeli üretimin geliştirilmesi

İşleme Sanayi

- Ürün, üretim ve satış yerlerinin norm ve standartlarının iyileştirilmesi,
- Gıda kodekslerinin uygulamaya konulması,
- Gıda imalat tesislerinin denetiminin etkinleştirilmesi,
- Sürdürülebilir tarım uygulamaları yönünden öncelikli kalkınma amaçları belirlenirken, bitki-toprak-çevre kirliliğinin önlenmesi, doğal kaynakların etkin kullanılması, ekolojik tarımın yaygınlaştırılması, hayvan sağlığının korunması,

bölgenin ekolojik yapısına uygun ürünlerin seçilmesi, erozyonla mücadele, arazilerin kabiliyet ve sınıfları dikkate alınarak kullanımı, doğal dengenin korunması hususları gözetilmiştir.

4. Tarımsal Pazarlama Altyapısının Güçlendirilmesi ve Tarım-Sanayi Entegrasyonunun Sağlanması

- Pazar bilgi sisteminin kurulması,
- Ürün borsalarının geliştirilmesi,
- Lisanslı depoculuk ve varant sisteminin düzenlenmesi,
- Üretici birliklerinin kurulması ve geliştirilmesi,
- Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin özerkleştirilmesi,
- Sözleşmeli üretim sisteminin yaygınlaştırılması,
- Üreticilerin bireysel ve birlikte oluşturacakları dikey entegrasyon projelerine teknik ve finansal destek sağlanması

5. Kırsal Kesimin Ekonomik Yönden Güçlendirilmesi ve Hayat Standartlarının Yükseltilmesi

- Katılımcı bir yaklaşımla tarım dışı gelir getirici faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve desteklenmesi,
- Çevresel etkilere maruz kalan tarım alanlarının korunması,
- Kırsal alanlarda kadın ve gençlerin ekonomik yaşamdaki etkinliklerinin artırılması,
- Kırsal alanda kamu hizmetlerinin etkinliğinin arttırılabilmesi için kamu çalışanları için cazip şartların oluşturulması,
- Çiftçi eğitiminde özel yayım uygulamalarının geliştirilmesi,
- Tarım ve kırsal kalkınma amaçlı sivil toplum kuruluşlarının teknik kapasitelerinin güçlendirilmesi,
- Kırsal kalkınmaya dönük öncelikli kalkınma amaçları belirlenirken, kırsal göçün önlenmesi, kırsal işsizliğin önlenmesi, kırsal turizmin geliştirilmesi, tarım topraklarının muhafazası, göz önüne alınmıştır.

6. Üretici Örgütlerinin Desteklenmesi ve Geliştirilmesi

- Üreticilerin teknik hizmet alabilecekleri ve ortaklaşa pazarlama yapabilecekleri örgütlenme yapısına kavuşmalarının desteklenmesi,
- Üreticilerin bir araya gelerek pazara entegrasyonunu sağlayacak destekler,

- Üreticilerin birlikte yapacakları tarımsal üretim faaliyetlerinin desteklenmesi, sulama birlikleri ve kooperatiflerinin desteklenmesi,
- Üretici örgütlerinin özerkleştirilmesi ve yönetim yapılarının güçlendirilmesi ve ilgili yasal düzenlemelerin sonuçlandırılması,
- Üretici örgütlerinin geliştirilmesi için mali ve teknik destek sağlanması,
- Üretici Birlikleri Kanununun çıkarılması önemli bir adım olmakla beraber, destekleme ödemelerinin birlikler üzerinden yapılması ve Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin desteklenmesi gibi birliklerin de desteklenmesi.

7.1.2 Sanayi

Mardin alt bölgede imalat sanayiinin gelişmesini kısıtlayan faktörler arasında; sermaye birikiminin ve alım gücünün düşük olması (bölgesel talep yetersizliği) başlıca sebeplerdendir. Ayrıca ulaştırmanın yüksek maliyeti, ulaştırma hizmetlerinin sunumundaki sorunlar, teknik ve sosyal altyapı yetersizlikleri (kalifiye işgücü, yönetici bulmada güçlükler, bakım-onarım konusundaki yetersizlikler) ile gerek girişimcilik ve yönetim becerileri, gerekse işgücünün niteliği yönünden insangücü kapasitesindeki yetersizlikler ve finansman darboğazları nedenler arasında sayılabilir. Bu faktörler, ilde yeni sanayilerin kurulmasında caydırıcı etki yaparken, mevcut sanayi kuruluşlarının da rekabet gücünü sınırlamaktadır.

Potansiyel yatırımcılara yönelik stratejiler:

- Yatırımlarda devlet yardımları sistemi, yatırım kararlarını Mardin alt bölge ve benzeri görece geri kalmış iller lehine etkileyebilecek düzeyde farklılaştırılmalıdır. Hali hazırda uygulanan KDV İstisnası, Gümrük Muafiyeti, Faiz Desteği, Bedelsiz Arsa Tahsisi, Vergi İndirimi, Sigorta Primi İşverevn Hissesi Desteği gibi bölgeye avantaj sağlayan uygulamaların yanı sıra istihdamın artırılması yönünde devletin iktisadi teşebbüslerde bulunması ve uygun duruma gelmiş işletmelerini özel sektöre devretmesi yöre sanayine katkı sağlayacaktır.
- Yatırımların yönlendirileceği Organize Sanayi Bölgelerinin (Mardin, Batman, Şırnak, Cizre, Siirt) yerleşim birimlerine ulaşım, haberleşme, enerji gibi teknik; eğitim, sağlık, kültürel ve rekreasyona dönük hizmetler gibi sosyal altyapıları tamamlanmalıdır.

- Mardin alt bölgenin sahip olduğu potansiyel (yer altı ve yer üstü zenginlikleri) ve avantajlar (teşvik sistemindeki bölgesel avantajlar, dış pazara yakınlık vb.), yerel ve bölge dışındaki potansiyel yatırımcılara etkin bir biçimde tanıtılmalıdır.
- İşgücünün niteliğinin geliştirilmesi için, eğitim etkinliklerine önem verilmelidir.

Bölge sanayinin rekabet gücünü artırmaya yönelik stratejiler:

- Devlet yardımları seçici olmalı ve bölgede bulunan dört ilde ekonomik ve sosyal dönüşüm sürecini etkileyecek nitelikteki ve mekanlardaki yatırımlara verilmeli, amacına uygun kullanımı etkin bir biçimde denetlenmelidir.
- Uygun yatırım alanları, teknoloji, iş idaresi ve pazarlama alanlarında girişimcilere danışmanlık sağlanmalıdır.
- Dicle Bölgesi içinden düşük maliyetle girdi temin edilebilmesi için tarım sektöründe verimlilik ve çeşitlilik artırılmalıdır. Teknik ve ekonomik açıdan işletilebilir rezervlere sahip madenler işletmeye alınmalıdır.
- AR-GE faaliyetlerine önem verilmelidir.
- Bölge dışından hammadde temini ve pazara erişimin kolaylaştırılması ve hammadde stok maliyetlerinin düşürülmesi için ulaşım altyapısı ve ulaştırma hizmetleri geliştirilmelidir.
- Sanayi kuruluşları, aynı mekanda toplu halde bulunmanın yaratacağı dışsal ekonomilerden yararlanmak üzere, mümkün olduğunca Organize Sanayi Bölgelerine yönlendirilmelidir.
- Ortaklıklar ve kurumsal işbirlikleri teşvik edilmelidir. Birlikte iş yapma ve güvene dayanan ortaklıklar kurulması halinde kaynakların etkin kullanımı sağlanabilecektir.
- İhracatın teşvik edilmesi ve geliştirilmesi; Türkiye'nin güney doğusunda sınır bölge konumunda bulunan Dicle Bölgesinin, komşu ülkeler Irak ve Suriye devletlerine dönük ihracat potansiyeli bulunmaktadır. Bu potansiyel ülkelere yönelik Pazar Araştırmalarıyla bölge sanayi üretiminin kompozisyonu ihracatı dikkate alacak şekilde yönlendirilip (teşvik sistemiyle), bölgede yatırım cazibesini artıracak biçimde gerekli hukuki zemin oluşturulmalıdır.

- Üniversite sanayi işbirliğinin sağlanması, Bölgede bulunan üniversitelerin yörede ihtiyaç duyulan kalifiye işgücü, pazara yönelik teknolojik bilgi ihtiyacının karşılanması, ülkemizde giderek yaygınlaşan teknopark türü oluşumlara yönelmesi halinde firmalar açısından önemli bir ihtiyacı karşılamış olacaktır.
- İldeki maden varlığının (Fosfat, Asfaltit, Bakır, Barit, Uranyum, Petrol, Doğalgaz, Krom, Silisyum, Endüstriyel Hammaddeler ve Jeotermal Kaynakların) araştırılarak sanayide kullanımının sağlanması

7.1.3 Turizm

Dicle Bölgesi'nin sahip olduğu kültürel ve doğal varlığın oluşturduğu turizm potansiyeli geçmiş yıllarda yeterince değerlendirilememiştir. Bölgedeki mevcut varlıkların yeterince tanıtılmaması, güvenlik ve ulaşım problemlerinin yarattığı sorunlar nedeniyle Dicle Bölgesi'nde turizm, bölge ekonomisine yaptığı katkı son derece sınırlıdır. Güvenlik ve ulaşım problemlerinin geçmiş dönemlere kıyasla kısmen daha iyi durumda olması, kültür varlıklarının öneminin fark edilmesi, Bölge'deki turizm sektörünü de önceki yıllara göre canlandırırsa da potansiyel yeterince kullanılmamaktadır.

Dicle Bölgesi tarih boyunca bir çok uygarlığın kurulduğu Fırat-Dicle nehirleri arasında kalan Mezopotomyanın bir kısmını da içine alan bir coğrafyadadır. Bölgede tarihte egemen olan Hititler, Medler, Asurlular, Persler, Sasaniler, Romalılar, Samiler, Babiller, Urartular, Emeviler, Abbasiler, Akadlar, Safeviler Artuklular, Akkoyunlular, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılar günümüze kadar pek çok iz ve kalıntı bırakmışlardır. Dicle Bölgesi'ne yerleşmiş uygarlıkların bıraktığı kalıntılarla zamanla zengin bir kültürel miras oluşmuştur. Farklı uygarlıkları bünyesinde barındırmasından kaynaklanan kültürel zenginliğinin doğru yerlerde kullanılması Bölge'nin kalkınmasına büyük katkı sağlayacaktır. Bu katkının Bölge'de geniş bir alanda kendini hissettirmesi için turizm sektörünün etkin bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Kültür ve inanç turizminin yanısıra, termal turizm, dağcılık ve doğa turizmi, yaban hayatı ve av turizmi, mağara turizmi, iş ve kongre turizmi, vb. turizm çeşitleriyle Bölge'nin sahip olduğu mevcut potansiyel değerlendirilmelidir.

Emek yoğun olan ve birçok alanda istihdam yaratan turizm sektöründen Bölge, yıllardır tam anlamıyla yararlanamamıştır. Bölge'yi özel kılan Mardin Kenti, Hasankeyf, Hz. Nuh tarafından kurulduğuna inanılan Cizre ve Şırnak, bazı inanç

gruplarının tarihi ibadet merkezleri gibi mevcut kaynaklar değerlendirilerek turistik cazibe merkezleri haline getirilebilir.

Kültür ve inanç turizminin gelir sağlama etkisi deniz, kum ve güneş turizminin gelir sağlama etkisinden daha fazladır. Deniz turizmi profilindeki turist, vaktinin çoğunu otelde ve denizde geçirirken, kültür amaçlı gelen turist, vaktinin çoğunu dışarıda geçirmektedir. Bu nedenle, kültür ve inanç turizmi açısından ciddi bir potansiyel barındıran Dicle Bölgesi, gelen turistlerin daha çok harcama yapması açısından avantajlı durumdadır. Bölgeye has gümüş, taş işlemeciliği vb. ürünler ilgi çekmekte, bu durumdan Bölge esnafı da gelir elde etmektedir. Bölgeye özgü ürünlerin markalaşmasıyla bu alandaki kazanç ve dolayısıyla turizm gelirleri artacaktır.

İlde turizmin geliştirilmesi için benimsenen temel stratejiler şunlardır:

- Sunulacak turizm tür ve biçimleri turizm hareketlerinin mevsimsel değil, bütün bir yıl içine yayılmasını sağlayacak çeşitlilikte olmalıdır.
- Tarihi ve kültürel varlıkların korunması ve restorasyonuna önem verilmeli, arkeolojik kazılarda çıkarılan eserlerin sergilendiği ve aynı zamanda bilimsel araştırma, dökümantasyon ve kongre merkezi olarak hizmet verecek Bölge Müzeleri kurulmalıdır.
- Konaklama tesislerinde çeşitlilik sağlanmalıdır.
- Bölgenin turizm açısından tanıtımını sağlayacak etkinlikler miras turizmine dönük kongreler düzenlenmeli, tanıtımda yöresel ama tarihi önemi büyük temalar kullanılmalıdır.
- Kaliteli hizmet sunumu için her kademedeki eleman yetiştirilmesine önem verilmelidir.
- Bölge yaz aylarında yayla turizmi, sağlık turizmi, dağ sporlarına yönelik turlarla desteklenmeli, bölgedeki akarsu ve baraj göllerinin su sporları ve turistik amaçlı balıkçılık açısından değerlendirilmesi için teşvik edilmelidir.

7.2. Sosyal Gelişme Stratejileri

Ekonomik gelişme stratejileri ile birlikte yürütülmesi gereken sosyal gelişme stratejileri, ilde refah düzeyinin yükselmesini sağlayacak ve ekonomik gelişmeyi hızlandıracaktır. Çünkü bir yörenin kalkınmasında en önemli unsur o bölgenin sahip olduğu nüfus ve demografik yapıdır. Bu nedenle dengeli ve sürdürülebilir kalkınma

hedefi ile uyumlu bir nüfus yapısı oluşturmak ve mevcut nüfusun niteliklerini geliştirmek gerekmektedir. Dicle Bölgesi dışa göç veren bölgelerin başında gelmektedir. Büyük kentlere yönelen nüfus geride bir demografik boşluk yaratmaktadır. Başka bir deyişle, Bölge'nin nüfus kaybetmesi, nitelikli iş gücünün azalmasına, sermayenin kaymasına neden olmaktadır. Terk edilen bölge ister kentsel isterse kırsal alan olsun nitelik değiştirmektedir. Bunun sonucunda geriye kalan "yoksulluk" tur. Bunun yanı sıra nüfus kaybeden alanlardaki köyler, kadın, çocuk, yaşlı nüfus gibi bağımlı nüfusu barındıran yerler haline dönüşmektedir. Nitekim bölge yaş bağımlılık oranı en yüksek olan bölgedir.

Bölge her geri kalmış bölgede görülen eğitim, sağlık gibi aslında insan yaşamının temel bileşenleri olan birçok kurumdan yeterince yararlanamamaktadır. Eğitim kurumlarının hem yaygın hem de örgün eğitim olarak Bölge insanının yaşam standartları içine katılması Bölge'yi yaşanabilir kılacak ve Bölge insanını yerinde tutacağı gibi göç almasını da sağlayabilecektir. Sağlık ve eğitim gibi insan yaşamının toplumsallaşmasını sağlayan bu kurumların Bölge'de her kademedeki yerleşimlere indirgenmesi nüfusun dengeli dağıtımını ortaya çıkarabilecektir.

Nüfusa yönelik politikalar diğer tüm sektörlerde yaratılacak potansiyellere bağlıdır. Tarım, sanayi, eğitim, sağlık, kültür gibi sektörlerdeki her türlü yatırım doğrudan nüfusa etki edecektir. Bu nedenle nüfus politikası bağımsız bir politika gibi algılanmamalıdır.

Sosyal Gelişmeyle ilgili temel stratejiler aşağıda verilmiştir.

- Yerel potansiyellerin ortaya çıkabileceği ortamın sağlanması,
- Yerel potansiyellerin aktif hale gelmesi ile birlikte çalışabilir yaştaki nüfus grubunun Bölge'ye gelmesi,
- Dengeli bir yerleşmenin sağlanması,
- Sivil toplum örgütlerinin demokratik katılımının sağlanarak girişimci desteğinin sağlanması,
- Eğitimli insanın Bölge'ye gelmesinin alt yapısının hazırlanması,
- Katılımın her alanda artırılması,
- Ara eleman yetiştiren kurumların tesis edilmesi nitelikli işgücünün artırılması,

- İş olanaklarının artırılması,
- Uzmanlaşmış iletişim sistemi ile yaygın eğitime geçilmesi,
- Kolay ulaşılabilecek iletişim sistemi ile nüfus gruplarının yaşam görüşlerinin zenginleşmesinin sağlanması, olanaklardan haberdar olmanın zeminin oluşturulması, İletişim ağının geliştirilmesi,
- Süregelen olumsuz hijyenik koşulların iyileştirilmesi, sağlık altyapısının oluşturulması,
- Yeni gelişmelerden bölge insanının yararlandırılarak yaşam süresinin uzatılmasının sağlanması ve sağlık hizmetleri kalitesinin artırılması,
- Güvenlik sorununun çözülmesi, yaşam kalitesinin artırılması

7.3. Çevre- Mekansal Gelişme Stratejileri

Çevre her şeyden önce sağlıklı yaşam için vazgeçilmez öneme sahiptir. Ayrıca bir turizm kaynağı olup turizmin var olması ve sürdürülebilir turizmin gerçekleştirilebilmesi, çevrenin korunması ve yaşamasıyla mümkündür. Bu anlamda, tarih, kültür ve doğal çevre değerlerinin korunması, ülke ve bölge açısından oldukça önemlidir. Başta tescilli 56 sit alanı (arkeolojik, kentsel ve doğal) olmak üzere Bölge'nin flora-fauna zenginlikleri, doğal ve kültürel varlıklarının kapsamlı bir şekilde envanterinin çıkarılması ve risk altında bulunanların belirlenerek, koruyucu tedbirlerin alınması çevre ve mekansal düzeydeki çalışmaların özünü oluşturmaktadır.

Çevresel ve mekânsal düzeyde yapılacak düzenlemeler Mardin Alt Bölge'sinin turizm potansiyelinin etkin değerlendirilmesinin yanı sıra gerek sanayi gerekse tarım sektöründeki gelişmelerin ve sürdürülebilir kalkınmanın da önemli bir unsuru olacaktır. Bu kapsamda sanayi sektörünün gelişmesi ve çevreye verdiği olumsuz etkilerinin minimum düzeye çekilmesi açısından, organize sanayi bölgesinin ve küçük sanayi sitelerinin işlevsel hale getirilmesi, aynı ve farklı iş kollarındaki tesislerin bir araya getirilmesi bu kapsamda öncelikle ele alınması gereken projeler arasında yer almalıdır.

7.4. Teknik Altyapı Gelişme Stratejisi

Telekomünikasyon, radyo, televizyon ve bilgi ağları kurulması:

Bölgede yaşayanların, gelişen telekomünikasyon hizmetlerinden, hızlı, kaliteli, güvenli ve ekonomik bir şekilde yararlanmasını sağlayabilecek telekomünikasyon, radyo, televizyon ve bilgi ağları kurulmalıdır; yerel kitle iletişim araçları geliştirilmelidir. Eğitim alanında hizmet veren her kademedeki okul ve eğitim merkezinde, iletişim teknolojisinin kullanımı yaygınlaştırılmalı, bu kapsamda bilgisayarların sayısı artırılarak İnternet erişimine olanak verilmelidir. Tüm kamu kurum ve kuruluşlarının, e-Türkiye ve e-Devlet projelerini gerçekleştirmede ülkenin bütününe entegre olabilmesi için ülke verilerinin paylaşımını da sağlayacak olan bilgisayar ağ yapısı oluşturulmalıdır.

- Telefon santral kapasiteleri, artan talebe koşut olarak artırılmalıdır.
- Mobil haberleşme teknolojisi yaygınlaştırılmalıdır.
- İletişim alt yapısı hava koşullarından yalıtılmalı, iletim hatları yer altına alınmalıdır.
- Kırsal alandaki iletişim ağı geliştirilmelidir.

Ulaşım altyapısının iyileştirilmesi:

Bölgenin mevcut ulaşım altyapısı ekonomik, sosyal ve kültürel yapısı ve fiziksel özelliklerine bağlı olarak oluşmuş, ulaşım sistemi hem arz ve hem de talep yönlerinden yetersizlikler taşımaktadır. Ulaşım sisteminde görülen yetersizlikler, sadece sunulan ulaşım alt yapısı ve hizmetlerinde yaşanan bir dar boğaz ve kapasite sorunu biçiminde ortaya çıkmamakta, talebin de yetersiz düzeylerde kaldığı görülmektedir. Düşük talep düzeyleri nedeniyle alt yapı ve hizmetlerin geliştirilmesi kamu yatırım planlarında öncelik kazanmamakta, alt yapı geliştirilmeyince talepte beklenen artışlar gerçekleşmemekte ve kısır döngü kırılmamaktadır.

Alt yapı yetersizliğini oluşturan etmenlerin başında bölgenin coğrafik özellikleri, kentsel ve kırsal yerleşimlerin dağınık ve küçük ölçekli olması ulaşım alt yapısını geliştirmenin maliyetlerini yükseltmekte, bazı bölgelerde sert kara iklimi istenilen nitelikteki alt yapıların her mevsim hizmete sunulmasını zorlaştırmaktadır.

Dicle Bölgesinde ulaşımın güvenli, ekonomik, hızlı olmasını sağlayacak altyapı hazırlanmalı, karayoluna alternatif ulaşım türleri geliştirilmeli ve mevcut yolların

bakımına önem verilmelidir. Bölgede karayolu ulaşımına alternatif olarak bölge illeri arasında demiryolu bağlantısının sağlanması gerek yolcu gerekse yük taşımacılığında etkin bir şekilde yararlanılması, bölge halkının refahını yükselteceği gibi başta sanayi, turizm olmak üzere, bütün sektörlerin gelişmesini olumlu yönde etkileyecektir.

- Bölge koşullarına uygun, işletme, bakım ve onarım için yapılanma,
- İklim koşullarına uygun yol malzemesinin kullanılması,
- Yerleşimlerin toplulaştırılması, üretim birimlerinin toplulaştırılması,
- Şehir merkezlerinin etki alanlarıyla bağlantılarının geliştirilmesi,
- Karayoluna alternatif ulaşım ve iletişim olanaklarının değerlendirilmesi,
- Tırmanma şeritlerinin yaygınlaştırılması,
- Sorunlu bağlantılar için alternatif bağlantı ve güzergahlar geliştirilmesi,
- Hizmet sıklığı ve hız artışlarının sağlanması,
- Mal toplama ve birleştirme merkezleri, kara terminalleri yapılması,
- Kara terminallerinin yaygınlaştırılması,
- İhracatta kitlese taşımalar ve havayolu ulaşımının ağırlık kazanması,
- En yakın deniz çıkışı olan İskenderun Limanı ile bağlantıların iyileştirilmesi,
- İlave denize çıkış noktalarının ve bağlantılarının geliştirilmesi,
- Bölgenin gelişmekte olan komşu ülkelere yakınlığının değerlendirilmesi, demiryolu ve karayolu bağlantılarının geliştirilmesi,
- Sınır komşularının çıkış noktası olacak koridorların oluşturulması, kapasitelerinin geliştirilmesi,
- Lojistik planlama yaklaşımlarının geliştirilmesi,
- İhracat taşımaları için eksikliklerin ve dar boğazların giderilmesi,
- Transit ana koridorlarının alt yapı ve bağlantılarının güçlendirilmesi,

Enerji kaynaklarının rasyonel ve verimli kullanılması:

Bölgenin sahip olduğu yerüstü su potansiyelini değerlendirmek amacıyla plan-proje aşamasında olan 15, etüd aşamasında olan 2 ve yapımı devam eden 7 Hidroelektrik Santralın tamamlanması ülke enerji talebinin karşılanması açısından önemli bir işlev görecektir. Ayrıca bölgede bulunan asfaltit yatakları önemli bir potansiyel oluşturmaktadır. Alternatif enerji kaynaklarının değerlendirilmesi güneş, rüzgar gibi enerji kaynakları da bölgenin önemli enerji potansiyelleridir. Doğalgazın Bölgede kullanılması durumunda, halkın refahı artacak, sanayinin ve diğer sektörlerin enerji maliyetlerinde sağlayacağı tasarruf nedeniyle, rekabet gücünün artmasında da katkı sağlayacaktır.

Ayrıca Bölgedeki jeotermal enerji kaynaklarının potansiyelinin tam olarak tespit edilerek daha etkin olarak kullanılması, bölge ekonomisinin gelişmesi ve sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır.

- İlde enerji arzı güvenli hale getirilmeli, güvenli ve kaliteli elektrik enerjisi verilmeli, iletim hatları ve trafo merkezleri, talebi karşılayacak nicelik ve nitelikte olmalıdır.
- Sanayi alanında da enerji sektörünün ve iletimi altyapısının önemi büyüktür. Bölgede ve özellikle Mardin ilindeki sürekli yaşanan elektrik kesintileri üretim kaybına ve sanayi tesislerinde arızalara yol açmaktadır. İletim altyapısının eski ve yıpranmış olmasından kaynaklanan bu durum bir an önce giderilerek güvenli enerji arzı sağlanmalıdır.
- Bölgenin hidroelektrik potansiyeli değerlendirilmeli ve devam eden ve planlanan hidroelektrik santralleri bir an önce tamamlanmalı,
- Bölgedeki Organize Sanayi Bölgelerine ve kent merkezlerine doğal gaz şebekeleri kurularak doğal gaz kullanımı sağlanmalı,
- Alternatif enerji kaynaklarının jeotermal enerji, rüzgar enerjisi, doğal gaz çevrim santralleri vb. araştırılıp enerji üretiminde ve uygun yerlerde konut, sera ve ahır ısıtmasında kullanımı sağlanmalı ve yörede buna yönelik teşvik sağlanmalıdır.

8. DİCLE BÖLGESİ GELİŞİM POTANSİYELİ

Dicle Bölgesinin sahip olduğu kaynaklar ve bu kaynakların kullanılabilme potansiyelleri ve ayrıca yeni teşvik sisteminde düzey 2 bölgeleri bazında belirlenen sektörel teşvikler dikkate alındığında Dicle Bölgesinin temel olarak altı ana sektör çerçevesinde gelişme potansiyelinin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu sektörel gelişme eksenleri, bölgenin tarım, tarımsal sanayi, imalat sanayi, madencilik, turizm ve lojistik gibi geleneksel yapı arz eden sektörler olarak sıralanmaktadır.

Dicle Bölgesi sektörel gelişme eksenleri tespit edilirken; yerel dinamiklere ve içsel potansiyele dayalı gelişmenin sağlanmasına özen gösterilmiş ve bölgede rekabet gücünün artırılması, istihdamın artırılması, sosyal kalkınmanın sağlanması ve bölgesel gelişmenin sağlanması temel gelişme stratejileri dikkate alınmıştır.

Bu kapsamda, tarımsal yapının etkinleştirilmesi, sanayi ve hizmetler sektöründe yüksek katma değerli üretim yapısına geçişin sağlanması amacıyla yönelik olarak aşağıda belirtilen sektörler ön plana çıkmıştır.

1. *Tarım*
2. *Tarımsal sanayi*
3. *İmalat sanayi*
4. *Turizm*
5. *Lojistik*
6. *Madencilik*

1. Tarım

Tarım, Dicle Bölgesinin geleneksel sektörlerinden birini oluşturmaktadır. Bölge GSYİH'sı içinde, 2001 yılı itibarıyla, %24 civarında payı olan tarım sektörü, sermaye birikiminin de kaynağını oluşturmaktadır. Türkiye tarımsal üretimi içinde küçük bir paya (2001 yılı itibarıyla, Türkiye tarımsal hâsılası içinde %2.5'lik bir paya sahiptir) sahip olan Dicle Bölgesi, özellikle GAP'ın tamamlanmasıyla tarımsal üretim, ürün çeşitliliği ve seracılık ürünlerinin üretimi ve ticareti konusunda ülkemizin en önemli bölgelerinden birini oluşturmaya adaydır.

Dicle Bölgesi bitkisel üretim değeri, Türkiye genelinin %1.3'ünü oluştururken, tarla ürünlerinin üretim değeri %2.2, sebzeler %0.8'ini; meyveler, içecek ve baharat bitkileri de Türkiye üretimi değerinin %0.8'ini teşkil etmektedir.

Dicle Bölgesi bitkisel üretim değerinin büyüklüğü açısından düzey 2 bölgeleri içinde en az üretim değerine sahip altıncı bölgedir. 2008 yılı itibariyle bölgede kişi başına düşen bitkisel üretim değeri 431 TL olup bölge, en az kişi başına düşen bitkisel üretim değerine sahip altıncı bölge konumundadır. Bölge illerinden Mardin 740 TL'lik kişi başına bitkisel üretim değeriyle ülke genelinde 53'üncü ve bölge illeri arasında en yüksek değere sahiptir. Siirt 392 TL ile 68'inci, Batman 226 TL ile 77'inci ve Şırnak 152 TL ile Türkiye genelinde İstanbul'dan sonra en az kişi başı bitkisel üretime sahip ilimizdir.

Dicle Bölgesinde tarım sektörü, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) içinde yaklaşık olarak %25 oranında bir pay almaktadır. Cari fiyatlar bazındaki GSYİH rakamları incelendiğinde, 1991 yılında tarım sektörünün il GSYİH'sı içindeki payının %29.5 oranında olduğu ve bu payın 1998'de en yüksek değeri olan %33.5 düzeyine yükseldiği görülürken, 1998–2000 döneminde ise sürekli olarak azalış kaydettiği dikkati çekmektedir. Bölge illeri içinde GSYİH içinde tarımsal hâsılanın en yüksek paya sahip olduğu il Mardin, en az paya sahip il ise Batman'dır. 2001 yılı itibariyle Mardin ili GSYİH'sı içinde tarım sektörünün payı %33.8 iken, Batman'da bu oran %14.8'dir.

Bölgenin sahip olduğu tarımsal potansiyelin etkin olarak kullanılması ve tarımsal üretim kapasitesinin artırılması, tarımsal üretimde çeşitliliğin sağlanması, verim düzeyinin yükseltilmesini ve sürdürülebilir bir tarımsal üretimi hedefleyen bu yatırım eksenini, zaman boyutu dikkate alındığında kısa-orta vadede gerçekleşmesi mümkün olabilecek yatırım grubunu oluşturmaktadır.

Bölgenin tarımda uzmanlaşma ve öncü bölge olmasını, sözleşmeli üretim modelinin yaygınlaştırılmasını, hem ihracata ve yurtiçi doğrudan tüketime yönelik hem de sanayiye girdi oluşturacak üretimi (endüstriyel üretim) sağlayacak bir yapının sağlanması, bölge tarım politikasının ana amaçlarını kapsamaktadır.

2. Tarımsal Sanayi

Bölge tarımsal üretiminin değerlendirilmesi ve katma değer artırılmasını amaçlayan bu yatırım eksenini, bölgede halen mevcut olan imalat sanayi alt dallarından biridir. Gıda ve tekstil sanayilerinin alt dallarını içeren bu yatırım konuları, emek yoğun

sanayi dallarını içermesi nedeniyle, istihdam politikası açısından da önem arz etmektedir.

3. İmalat Sanayi

Dicle Bölgesi sanayi üretimi açısından Türkiye'nin geri kalmış bölgelerinden birini oluşturmaktadır. Tarımsal kaynak potansiyeline bağlı olarak gelişen bölge imalat sanayi, ilerleyen dönemlerde imalat sanayinin diğer alt sektörlerinde de gelişim göstermeye çalışsa da geldiği seviye yetersizdir.

1980'li yıllardan sonra imalat sanayinin İstanbul, İzmir, Bursa, Kocaeli gibi illerde ve yeni sanayi odaklarının (Kayseri, Konya, Denizli vb.) içinde bulunduğu bölgelerde gelişim göstermesi, buna rağmen Dicle Bölgesinde yatırım eğiliminin nisbi olarak azalması, bölge imalat sanayinin Türkiye imalat sanayine katkısında da önemli azalmalara neden olmuştur. Nitekim 1980/2001 döneminde Dicle Bölgesinin Türkiye imalat sanayine katkısı açısından, çalışan sayısında %0.5'den %0.1'e, kurulu güçte %0.7'den %0.3'e, yaratılan katma değerde ise %0.5'den %0.2'ye gerilemiştir. Sahip olduğu bu imalat sanayi göstergeleriyle Dicle Bölgesi 26 adet düzey 2 bölgesi içinde işyeri sayısında yirmi beşinci sırada yer alırken, istihdamda yirmi altıncı, kurulu güç kapasitesinde yirmi dördüncü ve yaratılan katma değerde ise yirmi birinci sırada yer almaktadır.

Bölge imalat sanayinin gelişmesi ve Türkiye imalat sanayi içindeki payının daha da üst düzeylere çıkarılması açısından, imalat sanayinde; firmaların yüksek girişimcilik gücüne sahip, özgün tasarım ve marka yaratabilen, teknoloji üreten, yenilikçi ve kurumsallaşmış bir yapıya dönüşmesi büyük önem arz etmektedir.

4. Turizm

Dicle Bölgesinin sektörel gelişim eksenlerinden olan turizm, bölgede gelişme potansiyeli en yüksek olan yatırım alanlarından birini oluşturmaktadır. Bölgede başta Mardin olmak üzere tarihi ve turistik değerlerin sayıca fazla olması, bölgenin sahip olduğu coğrafi konum turizm yatırımlarını cazip kılmaktadır. Bununla birlikte Dicle Bölgesinin transit yolcu ve mal geçiş yolları üzerinde bulunması, bölgeye yönelik konaklama talebi oluşturmakta, bu da önemli bir yatırım potansiyeli yaratmaktadır. Ancak, bölgenin turizm alt yapısına ve özellikle de ulaşım imkânlarına yönelik yatırım eksikliğinin bulunması, turizm gelirlerinin de düşük kalmasına neden olmaktadır.

Dicle Bölgesinde turizmin kültür-inanç turizmi ana ekseninde gelişeceği öngörülmektedir. Bölgenin sahip olduğu zengin tarihi kültürel mirasın öncülük edeceği turizm faaliyetleri beraberinde diğer turizm dallarının da gelişimini, çeşitliliğini sağlayacaktır.

5. Lojistik

Dicle Bölgesi, Jeo-stratejik konumu, mevcut sınır kapıları, havalimanları, üniversiteleri, serbest bölgesi, organize sanayi bölgeleri gibi birçok niteliği ile Türkiye için önemli bir lojistik konuma sahiptir.

Özellikle son yıllarda ülkemizin güneyinde ve doğusunda bulunan komşu ülkelerle artan ticaret hacmi, Suriye ve Irak ile demiryolu bağlantısı, Suriye ve Irak ile sınır kapılarının bölgede olması, lojistik aktivitelerine destek olacak depo ve sahaların varlığı gibi bölgenin lojistik açısından sahip olduğu güçlü yanları dikkate alındığında lojistik sektörünün potansiyeli daha da önem taşımaktadır.

Dicle Bölgesinin lojistik anlamda önemini artıran niteliklerden bir diğeri de bölgede özellikle Batman'da bulunan rafineri sanayi tesislerin varlığıdır.

Dicle Bölgesinin lojistik hizmetler çerçevesinde yetişmiş insan kaynağı ve özellikle de üst yapı ihtiyacının önümüzdeki yıllarda daha da artacağı açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda önerilen bu yatırım alanı bölgenin ekonomik gelişmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

6. Madencilik⁶

Dicle Bölgesi maden varlığı açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Bu potansiyel tam anlamıyla değerlendirilebilmiş değildir.

Bölgede Mardin'de Mazıdağı'nda yaklaşık 70 milyon ton görünür fosfat rezervi bulunmaktadır. Muhtemel rezervin ise çok daha fazla olduğu düşünülmektedir. 1994 yılına kadar yaklaşık 2,3 milyon ton cevher üretimi yapılmıştır. 1988 yılında işletmeye açılan Mazıdağı Fosfor işletmesi yüksek maliyetler ve 1994 ekonomik krizi nedeniyle 1994'te üretimi durdurmuştur. Özelleştirme girişimleri sonuçsuz kalan işletme halen Mardin il özel idaresine aittir. Uzun yıllardır atıl durumda bulunan tesisin bir an önce tekrar işletmeye geçmesi ve üretime başlaması hem bölge için hem de Fosfat ihtiyacını ithalat yoluyla temin eden ülkemiz için hayati öneme sahiptir. Özel sektörün

⁶ DİKA, TRC3 Maden Raporu'ndan yararlanılmıştır.

yanı sıra kamu kanalıyla da ekonomiye kazandırılması önemli bir alternatif olarak değerlendirilmelidir. Tesisten üretilen fosfat, gübre olarak kullanılabilirdiği gibi, organik tarımda, deterjan üretiminde hammadde olarak, kanatlı hayvanlar için yem üretiminde, fosforik asit üretiminde ve Doğu Karadeniz’de asidik topraklarda gübreden daha verimli şekilde doğrudan kullanılması da alternatifler arasındadır.

Mardin ilinde fosfor dışında diğer önemli bir maden ise Nusaybin’de önemli petrol rezervlerinin olduğu tahmin edilmektedir. Buradaki mayınlı arazinin temizlenmesi durumunda yaklaşık 350 varil/gün üretim yapılacağı tahmin edilmektedir. Mardin Nusaybin’de bulunan bir diğer maden ise doğalgazdır. Nusaybin Çamurlu Sahası’nda bulunan yataktan çıkarılan doğalgaz civarda bulunan Çimento fabrikasında, yatılı okulda ve birkaç tesiste doğrudan yakıt olarak kullanılmaktadır. TPAO tarafından çıkarılan doğalgaz henüz konutlarda kullanılmamaktadır. Ayrıca Mardin’de önemli düzeyde kireçtaşı, Mardin Taşı ve Midyat Taşı da mevcuttur.

Batman’da en önemli maden ise şüphesiz petroldür. Batı Raman’da günde yaklaşık 6.100 varil petrol üretimi yapılmaktadır. Türkiye’de 2009 yılında üretilen petrolün yaklaşık %58’i Batman’da üretilmektedir. Hem Batman’da hem de bölgede Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ve yabancı petrol şirketleri tarafından yeni kuyuların araştırma çalışmaları devam etmektedir. Petrol dışında bir diğer maden ise genellikle petrol çıkarmada sondaj sırasında kullanılan Barit’tir. Batman’ın Sason-Tizi sahasında tenör olarak zayıf olsa da zenginleştirilerek verimli kullanılması mümkün olan 877 bin ton rezerv mevcuttur.

Şırnak’taki önemli madenler ise asfaltit, bazalt ve çimentodur. Şırnak’ta tahmini olarak 82 milyon ton asfaltit madeni rezervi bulunmaktadır. Bu maden genel olarak Şırnak ilinde kurulu bulunan termik santraller tarafından kullanılmaktadır. Asfaltit kömürünün evlerde kullanılabilmesi için yüksek kükürt oranından arındırılması gerekmektedir ki bölgede henüz bu teknoloji yatırımı yapılmamıştır.

Siirt’te Şirvan ilçesi Madenköy’de önemli düzeyde bakır rezervi bulunmaktadır. Madenköy’de halen bir üretim tesisi faaliyette olup, yatırımı devam etmektedir. Ayrıca Siirt’te önemli düzeyde çimento, kireçtaşı ve alçı taşı rezervi bulunmaktadır.

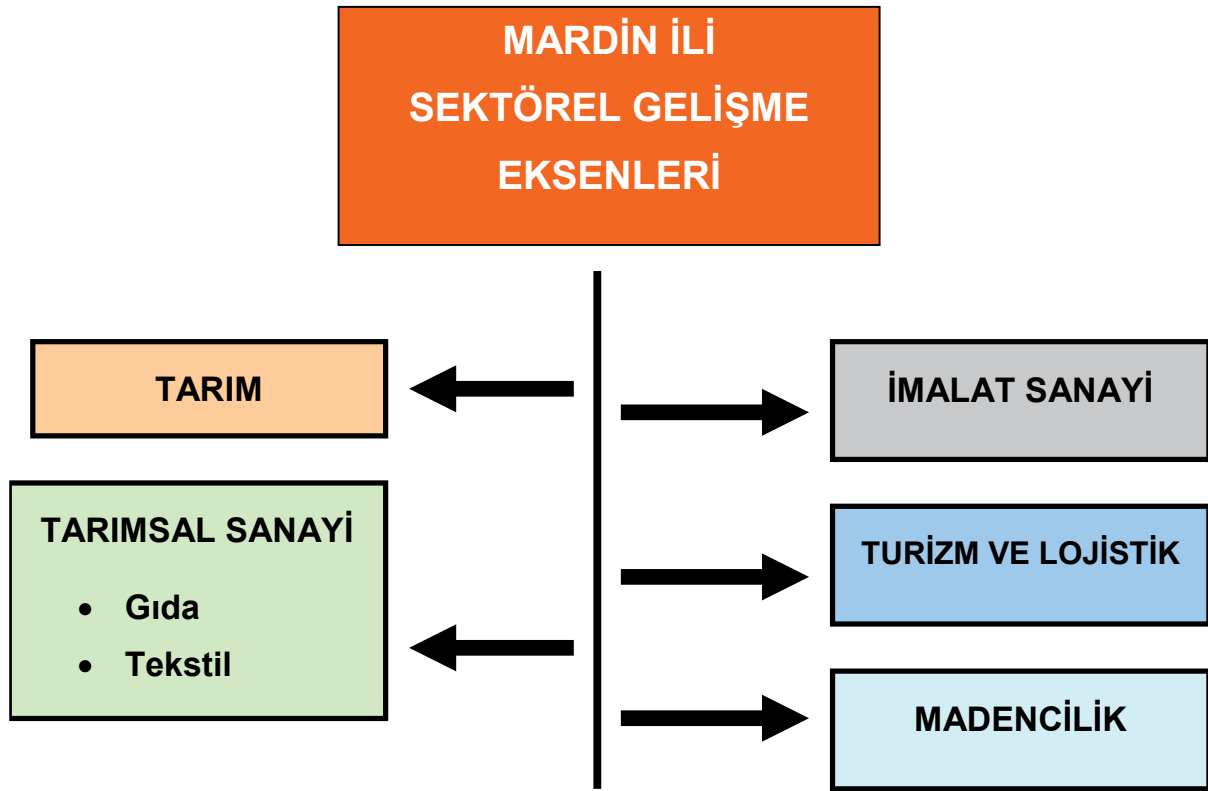
Dicle Bölgesi için belirlenen sektörel gelişme eksenleri bölge illeri bazında değerlendirildiğinde, Mardin’de daha ziyade tarım, tarımsal sanayi, lojistik ve turizm sektörlerinin ön plan çıktığı, Batman’da tarım, tarımsal sanayi, madencilik, turizm ve

imalat sanayi sektörleri; Şırnak'ta lojistik, tarımsal üretimin yanı sıra tarımsal sanayi ve imalat sanayi sektörlerinin; Siirt'te ise Tarım, tarımsal sanayi, imalat sanayi ve madencilik sektörlerinin potansiyel taşıdığı dikkati çekmektedir.

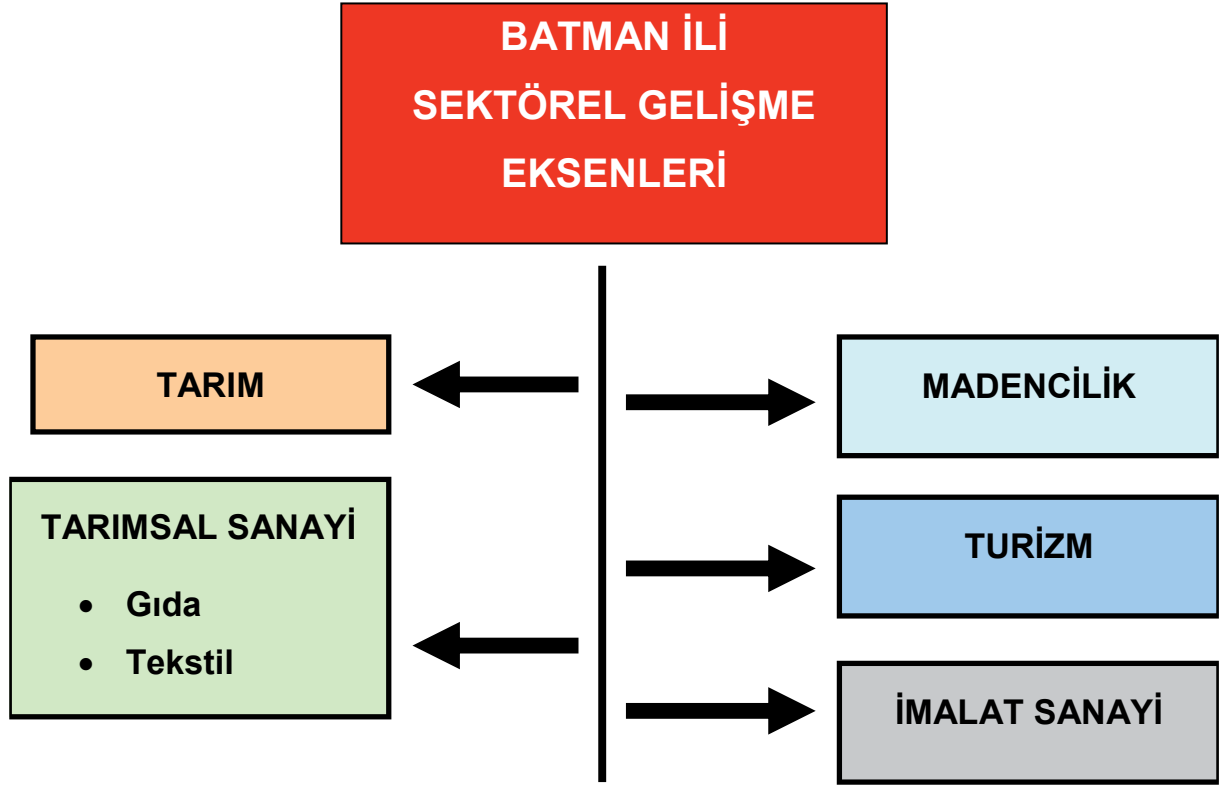
Bölge tarım alanları bakımından zengin olmakla beraber verimli zirai teknikler henüz hayata geçirilememiştir. GAP içinde yer alan Dicle Bölgesi illerinde GAP'ın sulama ayağının tamamlanmasıyla büyük verim ve üretim artışlarının gerçekleşeceği öngörülmektedir. Tarımsal üretimde tahıl ve bitkisel ürünler üretimi ön planda iken, bölgede meyve ve sebze ürünleri üretimi de önemli bir ürün grubunu oluşturmaktadır. İl ekonomisi içerisinde tarım önemli bir yer işgal ettiği gibi, tarımsal sanayi açısından (özellikle gıda ve tekstil sanayi) girdi sağlamada da önemli bir işlev sunmaktadır. İmalat sanayi tarıma dayalı sanayi özelliği göstermekte olup, ağırlıklı olarak un, yem, süt ve süt ürünleri, et ve et ürünleri, tekstil(pamuk, çırçır başta olmak üzere) ve taş ve toprağa dayalı sanayiden oluşmaktadır.

Sanayi açısından bölgenin rekabet gücünün yükseltilmesi ve Türk sanayisi içindeki ağırlığının artırılması açısından yeni ve teknolojik yatırımların hız kazanması gerekmektedir. Bu amaçla devletin yapması gereken görevlerinin yanı sıra bölge insanı ve bölge yatırımcılarının da önemli görevleri bulunmaktadır. İş ortamının iyileştirilmesi, alt yapı yatırımlarının tamamlanması, enerji sorunlarının giderilmesi, ulaşım imkânlarının etkinliğinin artırılması, yüksek katma değerli üretim yapısına geçişin gerektirdiği nitelikli insan gücü arzının yükseltilmesine yönelik faaliyetlere önem verilmesi (eğitim kalitesinin yükseltilmesi ve bu bağlamda meslek yüksekokullarına önem verilmesi, işgücü eğitimi vs.), Ar-Ge yatırımlarının geliştirilmesi, başta KOBİ'ler olmak üzere işletmelerde kurumsal yönetişimin geliştirilmesi, sanayide verimlilik artışını sürdürebilmek için firmalar arası birleşmeler suretiyle ölçek büyütülmesine gidilmesi yapılması gereken konuların başında yer almaktadır.

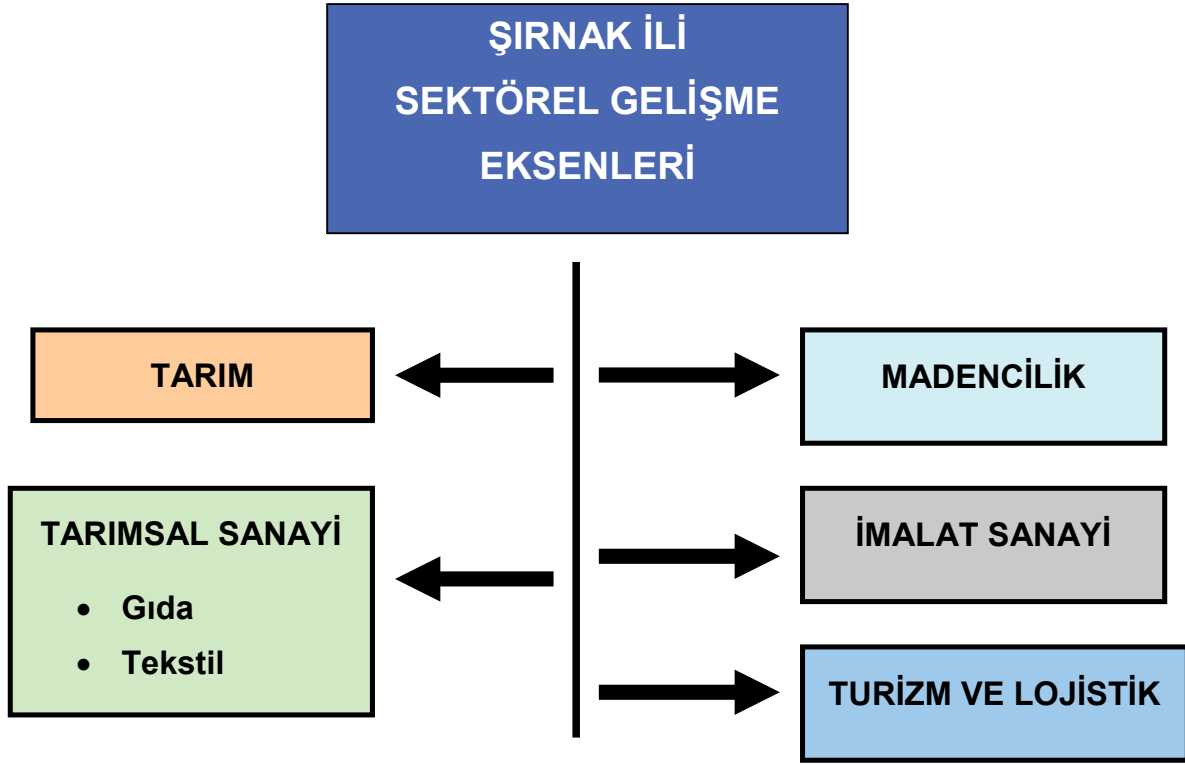
Mardin ilinde yukarıda bahsedildiği üzere turizm sektöründe sahip olduğu potansiyel ile öne çıkmaktadır. Ayrıca Bölgenin tek Serbest Bölgesi burada mevcut olup, Organize Sanayi Bölgesi ve Nusaybin Sınır kapısının da ilde bulunması Mardin'i öne çıkaran faktörlerdir. Sanayileşme süreci imalat sanayi, taş ve toprağa dayalı sanayi ve tarımsal-gıda sanayi ekseninde devam eden ilde bölgenin en geniş tarım arazilerine bulunması sebebiyle Tarım faaliyetleri yaygın şekilde yapılmaktadır.

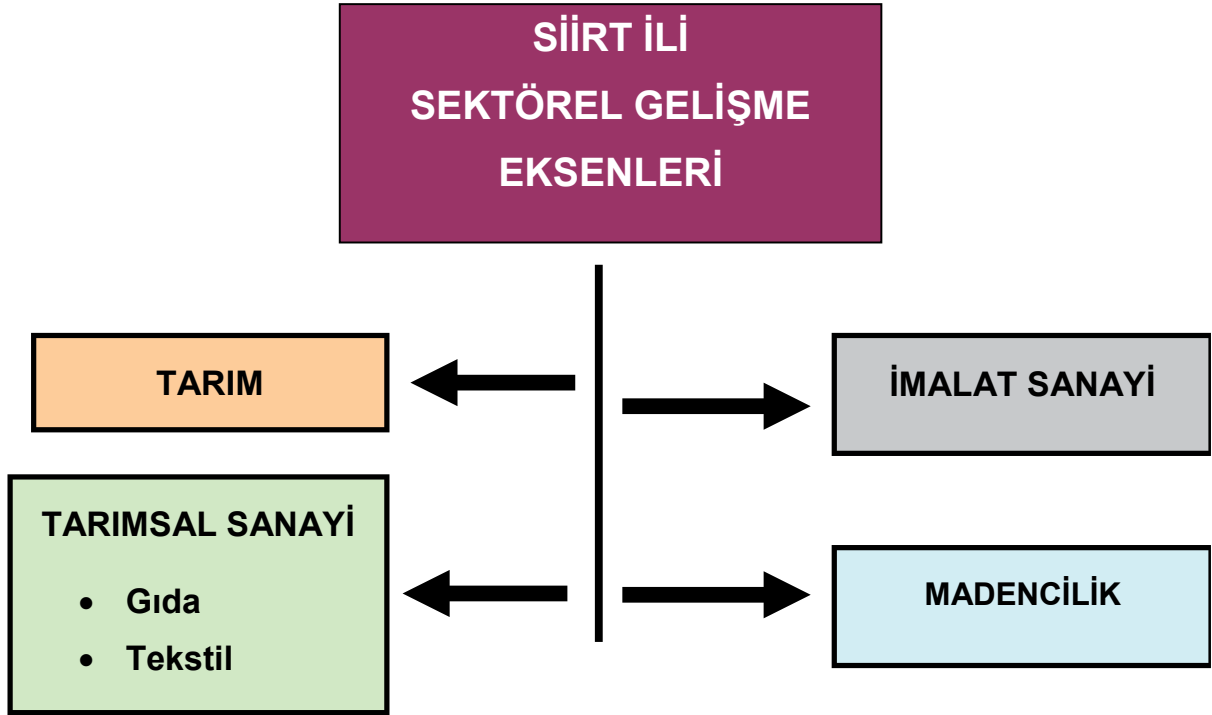
Batman madencilik özellikle petrol yatakları ve rafinesi ile ön plana çıkarken tarımsal sanayi, tekstil, taş ve toprağa dayalı sanayi, deri sanayinde uzmanlaşan il, GAP sanayi Envanterine göre imalat sanayi genelinde alt bölge istihdamının yaklaşık %50'sini sağlamaktadır. Zengin tarihi ve kültürel mirasa sahip Batman'da turizm de önemli bir potansiyel taşımaktadır.

Irak'a sınır olan ve Habur sınır kapsı ile lojistik önemi artan Şırnak transit ticaretin geçiş yolu üzerinde olmasından dolayı ticari faaliyetlerde önemli bir avantaja sahiptir. Sınır kapısına yakın mesafede kurulan Cizre Organize sanayi bölgesi ile sanayi ve ticari faaliyetlerinin büyük oranda artacağı öngörülen ilde tarım alanları diğer alt bölge illerine nispetle daha küçüktür. İmalat Sanayiinde gıda sanayi ve taş-toprağa dayalı Sanayiinde öp plana çıkan Şırnak Madencilik sektöründe gelişim potansiyelini de bünyesinde ihtiva etmektedir. İnanç Turizmi açısından oldukça zengin tarihi bir mirasa sahip olan Şırnak henüz bu zengin mirası etkin kullanabilmiş değildir.

Gıda, içki ve tütün sanayiinde ihtisaslaşan Siirt ilinde öne çıkan diğer sektör ise taş ve toprağa dayalı sanayidir. Tarım da ise hayvancılıkta önemli potansiyel taşıyan Siirt kişi başı hayvansal üretimde alt bölgenin lideri durumundadır. Şirvan'da zengin bakır yatakları ilin madencilik sektöründe de gelişim eksenine sahip olduğunu göstermektedir.

8.1. Dicle Bölgesi İçin Önerilen Yatırım Konularının Değerlendirme Kriterlerine Göre Sınıflandırılması

8.1.1. Sektörel Bazda Yatırım Konularının Değerlendirilmesi Ve Sektörlerarası Etkileşim⁷

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2002 yılında yayınlanan Input/Output (I/O) tablolarından hareketle, NACE rev. 1.1. bazında sektörlerarası etkileşim ve sektörlerin diğer sektörlerle ilişkileri ile, marjinal gelir değişimlerine olan tepkileri doğrudan geri, toplam geri ve toplam ileri bağlantılar bazında incelenecektir. Bunun yanı sıra, Dicle Bölgesinde öne çıkan sektörler incelenerek, bu sektörlerin diğer sektörlerle olan bağlantıları da I/O tabloları bazında değerlendirilecektir.

Input/Output Tablosu'na Göre Sektörel Bağlantılar

I/O tablolarından yola çıkılarak ülkenin üretim yapısı içinde sektörlerin payları, sektörlerin katma değer yapısı, diğer sektörlerle olan ilişkileri irdelenebilmektedir.

⁷ Çalışmanın bu bölümü Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürü Oktay KÜÇÜKKİREMITÇİ tarafından hazırlanmıştır.

2002 için yayınlanan Türkiye I/O tablosunda 59 sektör bulunmaktadır. Burada amaç, özellikle sanayi (ve bilhassa imalat sanayi) sektörünün yapısını incelemek olduğu için 59 sektör 33 sektör halinde toplulaştırılmıştır. Aşağıdaki Tablo 48’de toplulaştırma yapılan sektörler ve bu sektörlerin toplulaştırıldığı NACE Rev. 1.1. kodları verilmektedir.

TABLO 48: TOPLULAŞTIRMA SONRASI SEKTÖRLER

NACE Kod (§)	Ürünler
01-05	Tarım,Avcılık,Ormancılık,Balıkçılık
10-14	Madencilik
15-16	Gıda, İçki ve Tütün
17	Tekstil
18	Giyim Eşyası,Kürkün İşlenmesi ve Boyanması
19	Derinin Tabaklanması, İşlenmesi, Deriden Mamul Eşya
20	Ağaç ve Mantar Ürünleri
21	Kağıt ve Kağıt Ürünleri
22	Basım ve yayın
23-24	Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol, Kimyasal Madde ve Ürünler
25	Plastik ve Kauçuk Ürünleri
26	Metalik Olmayan Diğer Mineral Ürünler
27	Ana Metal Sanayi
28	Metal Eşya
29	Bys Makine ve Teçhizat
30	Büro, Muhasebe ve Bilgi İşlem Makineleri
31	Bys Elektrikli Makine ve Cihazlar
32	Radyo, TV ve Haberleşme Cihazları
33	Tıbbi Aletler, Hassas ve Optik Aletler
34	Motorlu Kara Taşıtı ve Römork
35	Diğer Ulaşım Araçları
36-37	Mobilya; Bys Diğer İmalat ve Yeniden Değerlendirme
40-41	Elektrik, Gaz, Su
45	İnşaat
50-52	Toptan ve Perakende Ticaret, Bakım Onarım
55	Oteller ve Lokantalar
60-64	Ulaştırma, Depolama ve Haberleşme
65-67	Finansal Aracılık
70-74	Gayrimenkul, Kiralama, ARGE
75	Kamu Yönetimi ve Savunma, Zorunlu Sosyal Güvenlik
80	Eğitim Hizmetleri
85	Sağlık İşleri ve Sosyal Hizmetler
90-95	Diğer Toplumsal, Sosyal ve Kişisel Hizmet Faaliyetleri

(§) : Toplulaştırmada, Örneğin; “01-05”, 01 ile 05 NACE kodları arasında kalan “Tarım, Hayvancılık, Balıkçılık ve Ormancılık” sektörlerinin birleştirilmiş halini ifade etmektedir.

Bu noktada, I/O tablosundan hareketle hesaplanacak bazı katsayılar ve oranlar hakkında bilgi vermek gerekirse;

Doğrudan Geri Bağlantı: Herhangi bir sektörün üretimi içinde diğer sektörlerden kullandığı ara girdilerin toplamından hareketle hesaplanmaktadır. “Teknoloji Matrisi (Girdi Katsayıları Matrisi)”nden hareketle hesaplanan doğrudan geri bağlantı katsayısı ise, sektörün toplam üretim değer “1” olarak kabul edildiğinde, kullanılan ara girdilerin toplam üretime oranlarının toplamından oluşmaktadır. Doğrudan geri bağlantı katsayısının yüksekliği, o sektörün üretim için diğer sektörlerin çıktılarını yüksek oranda kullanmak durumunda olduğunu (sektörün kendisini besleyen gerideki sektörlerle yüksek oranda bağımlı olduğunu) ifade etmektedir. Bir başka ifade ile, yüksek geri bağlantı katsayısı, o sektörün üretimi ile gerisindeki diğer sektörlerin üretimi arasında kuvvetli bir bağlantı olduğunu göstermektedir.

Doğrudan İleri Bağlantı: Belli bir sektör üretiminin diğer sektörler tarafından girdi olarak kullanılan kısmının (toplam ara tüketim) o sektörün ürünlerine olan toplam talebe=tüketime (ara tüketim+ nihai tüketim) oranını göstermektedir. Bu anlamda, sektörün toplam üretiminin ne kadarının diğer sektörler tarafından girdi olarak kullanıldığını (ya da sektör üretiminin ne kadarının nihai tüketime gittiğini) ifade etmektedir.

Sektörel Katma Değer: Sektörün üretim değeri ile ara girdiler toplamı arasındaki farktan oluşmaktadır. Bu fark, üretimde kullanılan fiziki girdiler haricindeki tüm üretim faktörlerine yapılan toplam ödemeleri göstermektedir. Oran olarak hesaplandığında ise, sektörün bir birim üretimi içindeki katma değer payını ifade etmektedir.

Toplam Geri Bağlantı: “Leontief Ters Matrisi”nden hesaplanmaktadır. Belli bir sektördeki bir birimlik nihai talep artışının yol açtığı toplam üretim artışı, o sektörün toplam geri bağlantı etkisini göstermektedir. Doğrudan geri bağlantıda, yalnızca belli bir sektörün üretimindeki diğer sektör çıktılarının payları ifade edilirken, burada nihai talep artışı (o sektörün ürününü nihai mal olarak kullanan nihai tüketiciler tarafından yalnızca o sektör ürününe bir birimlik talep artışı) olması neticesinde, hem bu talep artışını karşılamak, hem de diğer sektörlerle girdi olarak verilen sektör ürünlerine olan ara talep artışını sağlamak üzere gerçekleşen toplam üretim artışını ifade etmektedir. Bu anlamda, o sektör ürününe olan talep değişiminin tetiklediği toplam üretim artışını ifade etmektedir.

Toplam İleri Bağlantı: “Leontief Ters Matrisi”nden hesaplanmaktadır. Tüm sektörlerdeki birer birimlik nihai talep artışlarının belli bir sektörün üretiminde yol açtığı artış, o sektörün toplam ileri bağlantı etkisi olarak tanımlanmaktadır. Toplam ileri bağlantıda, ekonomideki tüm sektörlerin nihai ürünlerine birer birimlik bir talep artışı olduğunda hareketle üretici sektörlerin üretiminin ne kadar arttığı görülmektedir. Yukarıda belirtilen tanımlamalar doğrultusunda, 33 sektörün I/O tablosundan hareketle hesaplanan bağlantı katsayıları ve karakteristik değerleri Tablo 49’da verilmektedir.

TABLO 49: SEKTÖRLERİN BAĞLANTI KATSAYILARI VE KARAKTERİSTİK DEĞERLERİ

Kod	DGB	TGB	DİB	TİB	KDP	KDİP	ÜİP
01-05	0.331	1.651	0.551	2.756	0.669	0.110	0.080
10-14	0.383	1.833	0.868	3.907	0.617	0.010	0.008
15-16	0.739	2.441	0.251	1.870	0.261	0.040	0.076
17	0.728	2.772	0.595	2.851	0.272	0.030	0.054
18	0.722	2.833	0.090	1.174	0.278	0.018	0.031
19	0.731	2.819	0.447	1.475	0.269	0.003	0.005
20	0.741	2.654	0.731	1.442	0.259	0.002	0.004
21	0.720	2.690	0.924	2.455	0.280	0.005	0.008
22	0.613	2.420	0.797	1.272	0.387	0.004	0.005
23-24	0.732	2.545	0.737	5.709	0.268	0.021	0.038
25	0.727	2.716	0.767	2.178	0.273	0.007	0.013
26	0.628	2.334	0.836	2.043	0.372	0.012	0.016
27	0.757	2.923	0.852	5.894	0.243	0.011	0.023
28	0.694	2.774	0.698	1.853	0.306	0.007	0.011
29	0.622	2.545	0.272	1.943	0.378	0.014	0.018
30	0.561	2.310	0.304	1.128	0.439	0.000	0.000
31	0.706	2.753	0.491	1.735	0.294	0.005	0.009
32	0.786	3.097	0.374	2.286	0.214	0.003	0.007
33	0.709	2.737	0.218	1.260	0.291	0.001	0.001
34	0.757	2.961	0.342	1.631	0.243	0.008	0.016
35	0.537	2.279	0.474	1.145	0.463	0.002	0.002
36-37	0.751	2.914	0.139	1.146	0.249	0.006	0.012
40-41	0.630	2.413	0.783	3.870	0.370	0.025	0.033
45	0.543	2.291	0.081	1.179	0.457	0.047	0.050
50-52	0.383	1.766	0.484	5.794	0.617	0.140	0.111
55	0.535	2.108	0.134	1.216	0.465	0.024	0.025
60-64	0.437	1.886	0.480	5.401	0.563	0.146	0.127
65-67	0.362	1.643	0.640	2.858	0.638	0.047	0.036
70-74	0.267	1.587	0.390	3.679	0.733	0.139	0.093
75	0.397	1.820	0.003	1.008	0.603	0.047	0.038
80	0.213	1.437	0.048	1.064	0.787	0.030	0.019
85	0.479	1.985	0.056	1.066	0.521	0.015	0.014
90-95	0.433	1.836	0.317	1.486	0.567	0.022	0.019

DGB : Doğrudan Geri Bağlantı

TGB : Toplam Geri Bağlantı

DİB : Doğrudan İleri Bağlantı

TİB : Toplam İleri Bağlantı

$$\text{KDP : Katma Değer Payı } \left(1 - \frac{\sum \text{Toplam Ara Girdiler}}{\sum \text{Üretim Değeri}}\right)$$

KDİP : Katma Değer İçindeki Pay (Sektörün Katma Değeri / Türkiye Toplam Katma Değeri (GSYİH))

ÜİP : Üretim İçindeki Pay (Sektörün Üretim Değeri / Türkiye Toplam Üretim Değeri)

Tablo 2'den tüm sektörlerin diğer sektörlerle ilişkilerini ve talep artışına karşı duyarlılıklarını bağlantı katsayıları, üretim yapıları, üretim ve katma değer içindeki görece önemleri verilmektedir. Tablo'da her bir kriter bazında en yüksek değerler koyu olarak belirtilmiştir.

Buna göre, en yüksek doğrudan geri bağlantısına sahip olan sektör 32 kod numaralı Radyo, TV ve Haberleşme Cihazları sektörüdür. Bu sektörde üretim girdileri içinde ara girdilerin paylarının toplamı 0,786'dır. Sektör 100 birim üretim yaparken diğer sektörlerden 78,6 birim girdi kullanmaktadır. Yine aynı sektör, en yüksek toplam geri bağlantıya sahiptir. Sektör ürünlerine olan talepte bir birim değişme olduğunda sektör üretimi 3,097 birimlik artış göstermektedir. 3,097 birimin bir biriminin zaten nihai talep artışını karşılamak için gerekli olduğu düşünüldüğünde, sektörün kendi üretiminin diğer sektörlerin üretimlerini de tetiklemesi sonucunda 2,097 birim arttığı görülmektedir.

21 kod numaralı Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri sektörü ise en yüksek doğrudan ileri bağlantı katsayısına sahiptir. Sektörün üretiminin yüzde 92,4'ü diğer sektörlerin kullanımına, ara tüketime gitmektedir.

Sektörler itibarıyla en yüksek katma değer payına sahip olan (=en düşük doğrudan geri bağlantı katsayısına sahip olan) sektör ise, hizmetler sektörünün altında yer alan 78 numaralı Eğitim sektörüdür. Bu sektörde her bir birim üretim neticesinde 0,787 birimlik katma değer yaratılmaktadır.

Ülke ekonomisi açısından sektörün önemini gösteren katma değer içindeki pay ve üretim içindeki pay anlamında, yine, hizmetler sektöründe yer alan 60-64 numaralı ulaştırma, depolama ve haberleşme sektörleri ön plana çıkmaktadır.

Sektörlerarası Etkileşim ve “Kısmî Bağlantı Katsayıları”

Tablo 2'de toplamlar anlamında verilen bağlantı katsayıları, kısmî katsayılar olarak ifade edildiğinde daha detaylı bilgiler sağlayacaktır. Bu sayede her bir sektörün en fazla bağlantıya sahip olduğu veya en fazla tetiklediği sektörler de belirlenebilecektir. Bu anlamda, sadece İmalat Sanayii alt sektörlerine yönelik olarak, doğrudan geri, toplam geri ve toplam ileri kısmî bağlantı katsayıları “en önemli ilk 10 sektör” için hesaplanmış olup izleyen tablolarda verilecektir.

TABLO 50: İMALAT SANAYİ KISMİ DOĞRUDAN GERİ BAĞLANTI KATSAYILARI

Sektör		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Toplam
1516	Katsayı	0.3603	0.1418	0.0750	0.0470	0.0226	0.0201	0.0184	0.0075	0.0067	0.0048	0.7393
	NACE Kodu	0105	1516	5052	6064	2324	25	21	4041	26	28	
17	Katsayı	0.3451	0.1251	0.0811	0.0415	0.0387	0.0176	0.0121	0.0057	0.0051	0.0049	0.7285
	NACE Kodu	17	2324	5052	6064	0105	4041	25	21	29	26	
18	Katsayı	0.4083	0.0774	0.0565	0.0416	0.0300	0.0274	0.0079	0.0070	0.0066	0.0062	0.6219
	NACE Kodu	17	5052	18	6064	2324	19	1516	4041	25	21	
19	Katsayı	0.2793	0.1226	0.0865	0.0797	0.0383	0.0315	0.0218	0.0117	0.0098	0.0051	0.5612
	NACE Kodu	19	1516	2324	5052	6064	17	25	21	4041	28	
20	Katsayı	0.1555	0.1349	0.1216	0.0845	0.0632	0.0250	0.0210	0.0176	0.0175	0.0150	0.7407
	NACE Kodu	20	2324	0105	5052	6064	4041	21	25	1014	27	
21	Katsayı	0.2619	0.0941	0.0859	0.0510	0.0464	0.0349	0.0228	0.0207	0.0167	0.0146	0.7199
	NACE Kodu	21	2324	5052	6064	4041	0105	1014	25	17	29	
22	Katsayı	0.2314	0.0804	0.0507	0.0486	0.0372	0.0304	0.0220	0.0122	0.0033	0.0031	0.6125
	NACE Kodu	21	5052	6064	2324	22	25	4041	29	19	27	
2324	Katsayı	0.2241	0.2165	0.0707	0.0619	0.0168	0.0159	0.0105	0.0100	0.0087	0.0068	0.7323
	NACE Kodu	1014	2324	5052	6064	25	0105	21	4041	27	26	
25	Katsayı	0.3103	0.0932	0.0840	0.0523	0.0289	0.0287	0.0116	0.0106	0.0105	0.0104	0.7267
	NACE Kodu	2324	25	5052	6064	27	4041	21	17	26	28	
26	Katsayı	0.1413	0.1404	0.0723	0.0704	0.0548	0.0323	0.0223	0.0181	0.0076	0.0064	0.6280
	NACE Kodu	1014	26	5052	2324	6064	4041	21	29	28	27	
27	Katsayı	0.4133	0.0751	0.0538	0.0502	0.0501	0.0313	0.0184	0.0139	0.0086	0.0058	0.7567
	NACE Kodu	27	5052	6064	1014	4041	26	2324	29	28	20	
28	Katsayı	0.3312	0.0800	0.0567	0.0506	0.0385	0.0225	0.0160	0.0145	0.0110	0.0092	0.6937
	NACE Kodu	27	5052	28	6064	2324	29	4041	25	26	21	
29	Katsayı	0.1937	0.1094	0.0758	0.0439	0.0269	0.0222	0.0186	0.0162	0.0161	0.0135	0.6219
	NACE Kodu	27	29	5052	6064	2324	31	28	4041	25	26	
30	Katsayı	0.1298	0.0661	0.0617	0.0404	0.0229	0.0176	0.0143	0.0103	0.0090	0.0074	0.5612
	NACE Kodu	32	30	5052	6064	27	2324	31	4041	21	22	
31	Katsayı	0.1471	0.1209	0.0876	0.0545	0.0473	0.0464	0.0400	0.0394	0.0210	0.0158	0.7060
	NACE Kodu	31	27	5052	25	6064	2324	4041	28	32	1014	
32	Katsayı	0.4075	0.1091	0.0462	0.0436	0.0432	0.0215	0.0134	0.0080	0.0075	0.0057	0.7863
	NACE Kodu	32	5052	27	31	6064	25	2324	21	18	33	
33	Katsayı	0.1451	0.1082	0.0747	0.0663	0.0592	0.0494	0.0383	0.0376	0.0250	0.0136	0.7093
	NACE Kodu	33	5052	27	2324	32	6064	29	25	26	28	
34	Katsayı	0.2267	0.1347	0.1019	0.0721	0.0706	0.0474	0.0182	0.0152	0.0083	0.0080	0.7573
	NACE Kodu	34	27	5052	25	28	6064	2324	26	4041	29	
35	Katsayı	0.0728	0.0711	0.0654	0.0572	0.0411	0.0325	0.0325	0.0206	0.0190	0.0176	0.5369
	NACE Kodu	27	28	35	5052	6064	29	2324	25	34	31	
3637	Katsayı	0.2778	0.0939	0.0601	0.0585	0.0579	0.0539	0.0316	0.0276	0.0200	0.0102	0.7507
	NACE Kodu	27	5052	20	17	6064	25	28	2324	3637	21	

Tablo 3’de kısmî bağlantı katsayıları anlamında, sanayi alt sektörlerinin bir birim üretim için en fazla girdi kullandıkları sektörler (sektörlerarası bağımlılık) ve bu sektörlerden kullandıkları girdilerin oranları görülmektedir. Tabloda ilk sırada sektörlerin NACE kodları yer almakta (“Sektör” sütunu), daha sonrasında ise

büyüklik sırasına göre diğer sektörlerden aldıkları girdi oranları ve bu sektörlerin hangileri olduğu (NACE kodlarına göre) görülmektedir.

Buna göre örneğin 1516 numaralı Gıda İçki ve Tütün sektörüne bakılırsa, bu sektörün toplam üretimi içindeki tüm ara girdiler toplamının 0.7393 olduğu (Tablonun “Toplam” sütunu) ve girdi kullanımında ilk sırada da 0105 kod numarası ile belirtilen Tarım, Avcılık, Ormancılık ve Balıkçılık sektörünün 0.3603'lük bir payla yer aldığı görülmektedir (Tablonun 1 nolu sütunu). Buradan yola çıkarak Türkiye'deki Gıda İçki ve Tütün Üretimini tarımsal faaliyetlere dayandığı ve en önemli girdinin tarımsal faaliyetlerden sağlandığı görülmektedir. Bölgesel planlama ve sektörel gelişme patikalarının belirlenmesinde, bölge coğrafyasının sağladığı hammadde temin koşulları önemli bir parametre olarak düşünüldüğünde, belirlenecek üretim deseninin hangi sektörlerle ne kadar bağımlı olduğu ve sektörün gerisinde girdi sağlayacak faaliyetlerin yeterli olup olmadığı sorusunun cevabı bu katsayılardan hareketle görülebilmektedir. Diğer bir deyişle, yine örneğin Gıda İçki ve Tütün Üretimi için gerekli ürünler yöreden temin edilebiliyorsa (yörede yeterli tarımsal faaliyet bulunuyorsa) o yörede kurulacak Gıda İçki sektörü yatırımları önemli bir avantaj sağlayacak ve hammadde desenine uygun bir yatırım profili belirlenebilecektir. 1516 sektörünün girdi kullanımında ikinci sırada sektörün kendisi 0.1418 girdi katsayısı ile yer almaktadır. Buradan, sektörün kendi üretiminde en fazla ağırlığa sahip olan tarımsal girdilerden sonra, kendi girdilerini “ara mamul” olarak kullandığını söylemek mümkün görülmektedir. Üçüncü sırada ise görece çok daha düşük olan 0.0750 katsayısı ile 5052 kod numaralı Toptan ve Perakende Ticaret, Bakım ve Onarım sektörü gelmektedir.

TABLO 51: İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN KISMİ TOPLAM GERİ BAĞLANTI KATSAYILARI

Sektör		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Toplam
1516	Katsayı	1.1855	0.5039	0.1495	0.1201	0.1084	0.0440	0.0392	0.0369	0.0365	0.0302	2.4408
	NACE Kodu	1516	0105	5052	6064	2324	1014	4041	21	25	27	
17	Katsayı	1.5395	0.2974	0.1914	0.1460	0.0951	0.0833	0.0709	0.0341	0.0334	0.0239	2.7725
	NACE Kodu	17	2324	5052	6064	1014	0105	4041	27	25	21	
18	Katsayı	1.0629	0.6734	0.1984	0.1966	0.1483	0.0666	0.0550	0.0547	0.0418	0.0313	2.8326
	NACE Kodu	18	17	2324	5052	6064	1014	4041	0105	19	27	
19	Katsayı	1.3883	0.2306	0.2067	0.1948	0.1436	0.1025	0.0796	0.0735	0.0534	0.0507	2.8192
	NACE Kodu	19	2324	1516	5052	6064	0105	17	1014	4041	25	
20	Katsayı	1.1867	0.2749	0.1850	0.1809	0.1671	0.1103	0.0827	0.0714	0.0465	0.0381	2.6539
	NACE Kodu	20	2324	0105	5052	6064	1014	4041	27	21	25	
21	Katsayı	1.3678	0.2303	0.1881	0.1549	0.1309	0.1161	0.0750	0.0465	0.0452	0.0445	2.6901
	NACE Kodu	21	2324	5052	6064	4041	1014	0105	27	17	25	
22	Katsayı	1.0437	0.3364	0.1671	0.1598	0.1408	0.0843	0.0671	0.0528	0.0403	0.0283	2.4201
	NACE Kodu	22	21	5052	2324	6064	4041	1014	25	27	29	
2324	Katsayı	1.3488	0.3325	0.1596	0.1585	0.0615	0.0591	0.0382	0.0350	0.0289	0.0253	2.5450
	NACE Kodu	2324	1014	6064	5052	4041	27	0105	25	21	29	
25	Katsayı	1.1213	0.4939	0.1853	0.1633	0.1480	0.0997	0.0915	0.0341	0.0303	0.0273	2.7156
	NACE Kodu	25	2324	5052	6064	1014	27	4041	21	17	26	
26	Katsayı	1.1725	0.2302	0.1577	0.1476	0.1388	0.0944	0.0546	0.0451	0.0379	0.0184	2.3337
	NACE Kodu	26	1014	2324	5052	6064	4041	27	21	29	28	
27	Katsayı	1.7524	0.1911	0.1744	0.1672	0.1549	0.0951	0.0702	0.0397	0.0242	0.0152	2.9235
	NACE Kodu	27	5052	6064	4041	1014	2324	26	29	28	21	
28	Katsayı	1.0738	0.6424	0.1901	0.1644	0.1206	0.1031	0.0977	0.0464	0.0435	0.0292	2.7742
	NACE Kodu	28	27	5052	6064	2324	4041	1014	29	26	25	
29	Katsayı	1.1387	0.4208	0.1725	0.1415	0.1012	0.0863	0.0733	0.0396	0.0374	0.0338	2.5447
	NACE Kodu	29	27	5052	6064	2324	4041	1014	26	31	28	
30	Katsayı	1.0726	0.2402	0.1449	0.1185	0.0952	0.0759	0.0481	0.0390	0.0351	0.0282	2.3096
	NACE Kodu	30	32	5052	6064	27	2324	4041	1014	31	21	
31	Katsayı	1.1841	0.3143	0.1978	0.1567	0.1542	0.1286	0.1033	0.0843	0.0604	0.0464	2.7527
	NACE Kodu	31	27	5052	6064	2324	4041	1014	25	28	32	
32	Katsayı	1.6973	0.2668	0.1886	0.1700	0.1051	0.0931	0.0574	0.0561	0.0554	0.0318	3.0970
	NACE Kodu	32	5052	27	6064	2324	31	25	1014	4041	21	
33	Katsayı	1.1714	0.2254	0.2207	0.1775	0.1607	0.1227	0.0782	0.0657	0.0644	0.0619	2.7369
	NACE Kodu	33	5052	27	2324	6064	32	1014	25	29	4041	
34	Katsayı	1.3026	0.3931	0.2347	0.1726	0.1331	0.1165	0.1088	0.0810	0.0797	0.0465	2.9609
	NACE Kodu	34	27	5052	6064	2324	25	28	1014	4041	26	
35	Katsayı	1.0708	0.2258	0.1347	0.1210	0.1031	0.0913	0.0615	0.0554	0.0519	0.0379	2.2793
	NACE Kodu	35	27	5052	6064	2324	28	4041	1014	29	25	
3637	Katsayı	1.0240	0.5415	0.2151	0.1823	0.1499	0.1046	0.0916	0.0854	0.0783	0.0760	2.9144
	NACE Kodu	3637	27	5052	6064	2324	17	1014	4041	20	25	

Tablo 4'de verilen imalat sanayii sektörleri toplam geri bağlantıları, bu sektör ürünlerinin marjinal gelir (talep) etkisini ifade etmektedir. Diğer bir ifade ile her bir sektör ürününe yönelik olarak talep bir birim arttığında bu talep artışının tetiklediği ilgili sektör üretimindeki değişimin ve bu gelişme neticesinde de kendisinin ve diğer

sektörlerin üretimlerini ne kadar tetikleyeceği görülebilmektedir. Burada tablonun ilk kolonundaki tüm kısmî toplam geri bağlantı katsayılarının birden büyük olduğu göze çarpmaktadır. Bunun nedeni, bağlantı katsayısının tanımı gereği, sektör ürününe olan bir birimlik talep artışı için başlangıçta bu talebi karşılamak amacıyla bir birim üretim artışı gerekeceğidir. Dolayısıyla katsayının “1” lik kısmı direkt olarak nihai talebi karşılamak için gereken üretimi ifade etmektedir. Yine, 1516 nolu sektörün diğer sektörlerden sağlayacağı toplam girdi oranlarının ne olacağına kısmî katsayılar olarak bakıldığında bu kez ilk sırayı sektörün kendisi (1516) 1.1855 katsayısı ile almaktadır. Ancak, önceki cümlede de ifade edildiği üzere, bu katsayının bir birimlik bölümü zaten nihai talep artışının karşılanması için gereken üretim artışını ifade ettiği için, en büyük etkilenmenin yine 0105 kod numaralı tarım sektöründe olduğu görülmektedir (0.5039 katsayı ile). Burada ilişkinin şöyle düşünülmesi, anlaşılabilirlik açısından yararlı olacaktır:

1516 nolu sektörün nihai ürününe talep 1 birim arttı → talebi karşılamak için 1516 nolu sektör üretimi 1 birim arttı → 1516 nolu sektörün diğer sektörlerden girdi kullanımı arttı → doğrudan geri bağlantılı diğer tüm sektörlerin üretimi arttı → diğer sektörlerin kendi üretimleri için kullandıkları 1516 nolu sektör ürünlerine girdi talebi arttı → 1516 nolu sektörün bu dolaylı talep artışını karşılamak için üretimi arttı → 1516 nolu sektörün diğer sektörlerden girdi kullanımı arttı → ..... → ...

Tablo 4’de 1516 nolu sektör için verilen 2.4408’lik toplam geri bağlantı katsayısı, yukarıda açıklanan üretim döngüsü neticesinde 1516 nolu sektör üretimindeki toplam artışı göstermektedir. Kısmî katsayılar ise, yine bu döngü neticesinde geriye bağlantılı (girdi sağlanan) her sektördeki toplam üretim artışını ifade etmektedir. Bu anlamda, toplam geri bağlantı katsayılarını bir anlamda, “katma değer yaratma zinciri” olarak ifade etmek ve sektörlerin diğer sektörleri de tetikleyerek toplam yaratılacak katma değer (ya da üretim) zincirini gösterdiğini söylemek mümkündür.

TABLO 52: İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN TOPLAM KISMİ İLERİ BAĞLANTI KATSAYILARI

Sektör		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Toplam
1516	Katsayı	1.1855	0.2067	0.1898	0.0421	0.0226	0.0201	0.0174	0.0151	0.0136	0.0135	1.8703
	NACE Kodu	1516	19	55	0105	18	85	21	2324	75	20	
17	Katsayı	1.5395	0.6734	0.1046	0.0796	0.0452	0.0303	0.0267	0.0255	0.0244	0.0243	2.8509
	NACE Kodu	17	18	3637	19	21	25	34	20	32	5052	
18	Katsayı	1.0629	0.0154	0.0071	0.0062	0.0054	0.0049	0.0043	0.0042	0.0042	0.0039	1.1740
	NACE Kodu	18	32	27	30	17	19	28	75	3637	85	
19	Katsayı	1.3883	0.0418	0.0072	0.0052	0.0039	0.0028	0.0027	0.0024	0.0019	0.0019	1.4754
	NACE Kodu	19	18	32	22	30	3637	17	75	20	33	
20	Katsayı	1.1867	0.0783	0.0260	0.0177	0.0140	0.0113	0.0101	0.0099	0.0070	0.0068	1.4417
	NACE Kodu	20	3637	45	21	27	35	28	32	31	29	
21	Katsayı	1.3678	0.3364	0.0465	0.0451	0.0382	0.0369	0.0341	0.0332	0.0318	0.0304	2.4547
	NACE Kodu	21	22	20	26	19	1516	25	33	32	3637	
22	Katsayı	1.0437	0.0171	0.0139	0.0133	0.0126	0.0095	0.0090	0.0085	0.0080	0.0078	1.2724
	NACE Kodu	22	9095	5052	30	7074	85	75	6064	80	6567	
2324	Katsayı	1.3488	0.4939	0.2974	0.2749	0.2306	0.2303	0.1984	0.1775	0.1598	0.1577	5.7086
	NACE Kodu	2324	25	17	20	19	21	18	33	22	26	
25	Katsayı	1.1213	0.1165	0.0843	0.0760	0.0657	0.0574	0.0528	0.0507	0.0445	0.0381	2.1783
	NACE Kodu	25	34	31	3637	33	32	22	19	21	20	
26	Katsayı	1.1725	0.1331	0.0702	0.0510	0.0465	0.0456	0.0435	0.0396	0.0381	0.0347	2.0426
	NACE Kodu	26	45	27	33	34	85	28	29	31	3637	
27	Katsayı	1.7524	0.6424	0.5415	0.4208	0.3931	0.3143	0.2258	0.2207	0.2186	0.1886	5.8940
	NACE Kodu	27	28	3637	29	34	31	35	33	45	32	
28	Katsayı	1.0738	0.1088	0.0913	0.0833	0.0604	0.0477	0.0338	0.0287	0.0242	0.0232	1.8532
	NACE Kodu	28	34	35	45	31	3637	29	33	27	25	
29	Katsayı	1.1387	0.0644	0.0519	0.0464	0.0415	0.0397	0.0379	0.0360	0.0352	0.0344	1.9430
	NACE Kodu	29	33	35	28	1014	27	26	31	45	21	
30	Katsayı	1.0726	0.0082	0.0027	0.0026	0.0024	0.0023	0.0022	0.0021	0.0019	0.0019	1.1282
	NACE Kodu	30	32	6064	27	33	80	7074	29	28	3637	
31	Katsayı	1.1841	0.0931	0.0459	0.0374	0.0351	0.0340	0.0299	0.0291	0.0249	0.0199	1.7353
	NACE Kodu	31	32	4041	29	30	45	33	35	1014	75	
32	Katsayı	1.6973	0.2402	0.1227	0.0464	0.0270	0.0185	0.0146	0.0115	0.0075	0.0061	2.2855
	NACE Kodu	32	30	33	31	29	20	6064	9095	28	3637	
33	Katsayı	1.1714	0.0209	0.0125	0.0111	0.0074	0.0042	0.0037	0.0025	0.0022	0.0021	1.2596
	NACE Kodu	33	85	32	30	31	34	4041	29	1014	80	
34	Katsayı	1.3026	0.0327	0.0266	0.0217	0.0151	0.0130	0.0123	0.0116	0.0107	0.0105	1.6305
	NACE Kodu	34	35	6064	5052	29	31	28	33	25	3637	
35	Katsayı	1.0708	0.0316	0.0071	0.0023	0.0022	0.0022	0.0015	0.0014	0.0014	0.0013	1.1449
	NACE Kodu	35	75	6064	1014	85	9095	2324	34	27	3637	
3637	Katsayı	1.0240	0.0092	0.0091	0.0089	0.0074	0.0055	0.0054	0.0051	0.0045	0.0045	1.1460
	NACE Kodu	3637	55	32	18	27	30	9095	28	21	6064	

Tablo 5’de ise tüm sektörlerin ürünlerine nihai talebin 1’er birim arttığı varsayımıyla bu sektörlerin üretimlerinin ne kadar artacağı toplam kısmî ileri bağlantı katsayıları olarak verilmektedir. Tablo 4 ve Tablo 5’in ilk sütunları aynı değerlerden oluşacaktır. Çünkü burada ilgili sektörün nihai talebindeki bir birimlik artışın etkisi görülmektedir

(toplam geri bağlantı etkisi ile aynı etki). Ancak, burada toplam geri bağlantıdan farklı olarak tüm sektörlerin ürünlerine aynı anda ve eşit miktarda (bir birim) talep artışı söz konusu olduğundan, sektörlerin ikinci ve sonraki sütunlarında yer alan katsayılar değişmekte, bu kez sektörler sadece diğer sektörlerin üretim artışları neticesindeki talebi karşılamanın yanı sıra, kendi sektörlerinin nihai talep artışını da karşılayacak miktarda (oranda) üretimlerini arttırmak durumunda kalmaktadırlar. Yine 1516 nolu sektör için tabloyu yorumlarsak, ilk satır değerinin yorumu, toplam kısmî geri bağlantı ile aynı olacaktır. Ancak, örneğin ikinci sırada yer alan sektöre bakıldığında (0.2067 katsayı ile 19 nolu Derinin Tabaklanması ve Deriden Mamul Eşya) talepteki bu sektörler bazında eşit (ama tüm sektörlerle yönelik) toplam bir artışın, Gıda İçki sektörü üretimini arttırması durumunda bu kez ikinci sırada en fazla üretim artışı sağlanan sektörün (1516 nolu sektörün ürünlerini girdi olarak kullanan sektörün) Derinin Tabaklanması ve Deriden Mamul Eşya sektörü olduğu görülmektedir. Üçüncü sırada ise 55 kod numaralı Oteller ve Lokantalar sektörü yer almaktadır. Gıda içki üretiminin önemli bir bölümünün Otel ve Lokantalarda kullanıldığı ve bu sektörlerle temel girdi temin eden sektörün de 1516 nolu sektör olduğu ve gelir artışı (tüm sektörlerle olan bir birimlik talep artışı anlamında) neticesinde otel ve lokantaların gıda, içki satışı artışı düşünüldüğünde; bu sektörlerin de Gıda İçki sektörü için ne kadar önemli bir pazar olduğu da anlaşılmaktadır. İlişkinin daha iyi anlaşılması için bir sıralama yapmak gerekirse:

Tüm sektörlerle talep 1 birim arttı → Tüm sektörler bu talebin karşılanması için öncelikle üretimlerini 1 birim arttırdılar → 1516 nolu sektör bu kez sadece kendi sektörünün nihai talep artışından dolayı gerekli olan üretim artışı için değil, diğer sektörlerdeki üretim artışından da kaynaklanan ve 1516 nolu sektörden sağlanan girdi ihtiyacını (1516 nolu sektör üretiminin diğer sektörler tarafından talep edilen ara girdisi anlamında) karşılamak için de gerekli miktarda (oranda) üretimini arttırdı → 1516 nolu sektörün bu üretim artışı neticesinde kendisine girdi sağlayan diğer sektör üretimleri arttı → 1516 nolu sektör ürünlerine diğer sektörlerin ara talebi arttı → diğer sektörler aynı zamanda kendi nihai talep artışını ve kendi ürünlerine olan ara talep artışını da karşılayacak miktarda üretim artışı gerçekleştirmek zorunda kaldılar → .... →... şeklindeki bir döngü neticesinde sektörün toplam ileri bağlantı katsayısının ne olduğu belirlenmektedir.

Sektörel Bazda Yatırım Konularının Değerlendirilmesi

Burada DPT'nin 2006 yılında gerçekleştirdiği İllerde Öne Çıkan Sektörler çalışmasında Dicle Bölgesi için belirlenen illerdeki imalat sanayi yatırımlarının yoğunlaşması dikkate alınarak, bu sektörlerin bir önceki bölümde açıklanan üretim ilişkileri ve sektörler arası bağlantılar bazında durumu incelenecektir. Buradan hareketle yörede mevcut yatırımların iktisadi faaliyetlerini sürdürebilmesi ve yeni yapılacak yatırımların rasyonalitesi hakkında bir bilgi edinilebileceği düşünülmektedir. DPT'nin bahsedilen çalışmasında iller bazında öne çıkan sektörler Tablo 6'da olduğu gibi belirlenmiştir.

TABLO 53: İLLERDE ÖNE ÇIKAN SEKTÖRLER

İller	Sektörler	NACE Kod (*)
Mardin	1- Metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı	26
	2- Gıda ürünleri ve içecek imalatı	15-16
	3- Makine ve teçhizatı hariç; fabrikasyon metal ürünleri imalatı	28
	4- Plastik ve kauçuk ürünleri imalatı	25
Batman	1- Gıda ürünleri ve içecek imalatı	15-16
	2- Bitkisel üretim	01-05
	3- Metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı	26
	4- Madencilik ve taşocakçılığı	10-14
	5- Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri	10-14
Şırnak	1- Gıda ürünleri ve içecek imalatı	15-16
	2- Madencilik ve taşocakçılığı	10-14
	3- Metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı	26
	4- Tekstil ürünleri imalatı	17
Siirt	1- Metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı	26
	2- Gıda ürünleri ve içecek imalatı	15-16
	3- Bitkisel üretim	01-05
	4- Tekstil ürünleri imalatı	17

(*): NACE Kodları Tablo 1'de verilen toplulaştırılmış tablo esas alınarak belirlenmiştir.

Tablo 6'dan illerde öne çıkan sektörlerin I/O tablosundan elde edilen karakteristikleri ise Tablo 7'de verilmektedir.

TABLO 54: DICLE BÖLGESİNDE ÖNE ÇIKAN SEKTÖRLERİN KARAKTERİSTİK I/O DEĞERLERİ

Kod	Yoğunlaştığı İl	DGB	TGB	DİB	TİB	KDP
01-05	Batman, Siirt	0.331	1.651	0.452	2.756	0.669
10-14	Batman, Şırnak	0.383	1.833	0.734	3.907	0.617
15-16	Dicle Bölgesi	0.739	2.441	0.179	1.870	0.261
17	Şırnak, Siirt	0.728	2.772	0.485	2.851	0.272
26	Dicle Bölgesi	0.628	2.334	0.664	2.043	0.372
28	Mardin	0.694	2.774	0.554	1.853	0.306

Tablo 7 sonuçlarına sektörler^(*): itibariyle bakılırsa;

- (01-05) Tarım, Avcılık, Ormancılık ve Balıkçılık Sektörü Yörede Batman ve Siirt illerinde yoğunluk göstermektedir. Bu sektör, 0.331'lik düşük bir geri bağlantıya sahiptir. Bu anlamda diğer sektörlerle olan bağımlılığı ve diğer sektörlerden girdi tedariki en düşük olan sektördür. Bunun tamamlayıcısı olarak, üretim değeri içinde katma değer payı en yüksek olan sektördür. Bu tespitten hareketle bakıldığında ve GAP yöresindeki tarım potansiyeli ile birlikte değerlendirildiğinde, tarım sektörüne sağlanacak girdi kaynaklı desteklerin toplam üretim maliyeti içinde düşük düzeylerde kalacağı ve tarımsal faaliyet kanalıyla bu faaliyette bulunan yöre halkının gelirin (yaratılacak katma değere) önemli bir katkı sağlayacağı görülmektedir. Sektörün toplam geri bağlantı katsayısı (1.651) diğer sektörlerle göre düşük düzeyde olsa da, tarım sektörüne yönelik bir birimlik talep artışı neticesinde sektörün toplam üretiminde 1.651 birimlik bir artış olduğunu göstermektedir. Sektörün üretiminin diğer sektörler tarafından girdi olarak kullanılan kısmını ifade eden doğrudan ileri bağlantı katsayısı 0.452 düzeyinde olup, sektör üretiminin yarıya yakın kısmının diğer sektörler tarafından işlenmek üzere talep edildiğini göstermektedir. "Marjinal Gelir Etkisi" olarak düşünülebilecek toplam ileri bağlantı katsayısının 2.756 olması, bir birim gelir artışı sonucu tüm sektörlerin talebinde bir birim artış olması neticesinde, tarım sektörü üretiminin 2.756 birim artacağını göstermektedir.

-(10-14) Madencilik Sektörü : Dicle Bölgesinde Batman ve Şırnak illerinde yoğunlaştığı görülen madencilik sektörü 0.383'lik doğrudan geri bağlantı katsayısı ile üretimde kullanılan toplam girdiler içinde, diğer sektörlerden elde edilen girdilerin (diğer sektörlerin nihai ürünleri) yüzde 38.3'lük bir paya sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu sektörde dikkat çekici nokta incelenen sektörler içinde en yüksek doğrudan ileri bağlantı katsayısına sahip olmasıdır. 0.734'lük doğrudan ileri bağlantı katsayısı, sektör ürünlerinin önemli bir bölümünün diğer sektörler tarafından enerji kaynağı, hammadde ya da yardımcı madde olarak talep edildiğini, bu nedenle de nihai tüketime giden kısmının daha düşük düzeyde kaldığını göstermektedir. Yöredeki doğal maden kaynaklarının değerlendirilmesi neticesinde ve tüm sektörlerle olan talepte bir artış olması durumunda, çok yüksek bir toplam ileri bağlantı etkisi

^(*) Burada bir toplulaştırma yapıldığı ve örneğin "01-05" sektörünün tarım, avcılık, ormancılık ve balıkçılık toplamından oluştuğu, bu nedenle de alt sektörler bazında katsayıların farklılaşabileceğine dikkat edilmelidir. Yöre itibariyle bitkisel ve hayvansal üretim toplamının 01-05 sektörünün önemli bir kısmını oluşturduğu düşünülmektedir. Aynı yorum, toplulaştırma yapılan "10-14" ve "15-16" sektörlerinin alt sektörleri için de geçerlidir.

(3.907) nedeniyle sektörel üretimi canlandıracağı ve bu sektöre olan talep artışının da diğer sektör üretimlerinin artışı için önemli bir hızlandırıcı etkisi gerçekleştireceği (1.833'lük toplam geri bağlantı katsayısı) anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, sektör üretim değeri içerisinde üretimde kullanılan girdiler dışındaki üretim faktörlerine yapılan ödemeleri temsil eden katma değer payı da, 0.617 gibi yüksek bir düzeydedir.

15-16 Gıda, İçki ve Tütün Sektörü: İmalat sanayinin alt dallarından olan bu sektör, en yüksek doğrudan geri bağlantı katsayısına (0.739) sahip sektördür. Bu sayede bu sektörün bilhassa tarımsal sanayi niteliğinin ön planda olduğu düşünüldüğünde, yörenin tarımsal potansiyelinin değerlendirilmesi ve tarımsal ürün desenine uygun olarak üretilecek gıda ve içki sektörüne dahil ürünlerin gerek hammadde temini açısından bir avantajı, gerekse de yöredeki tarımsal üretimi destekleyerek sürekliliğini sağlayan bir sektör olma özelliklerini taşıdığı düşünülmektedir. Sektörün toplam geri bağlantı katsayısının (2.441) değerlendirilen diğer sektörlerle kıyaslandığında ortalamanın üzerinde olduğu, sektör ürünlerinin ağırlıklı olarak nihai tüketiciler tarafından kullanıldığı (doğrudan ileri bağlantı katsayısı 0.179'dur) görülmektedir.

-(17) Tekstil Sektörü: Dicle Bölgesinde Şırnak ve Siirt illerinde yoğunlaşan bu sektör, 0,728'lik doğrudan geri bağlantı katsayısı ve 2,772'lik toplam geri bağlantı katsayısı ile yüksek geri bağlantılara sahiptir. Sektör ürünlerinin yüzde 48,5'i, diğer sektörler tarafından girdi olarak kullanılmaktadır. İncelenen imalat sanayii sektörleri içinde en yüksek toplam ileri bağlantı katsayısına (2,851) sahip olan sektörün, marjinal gelir etkisinin (toplam gelirdeki artış neticesinde tüm sektörlerle olan talebin bir birim artması) yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Sektör, üretimde kullanılan ara girdilerin yüksek oranından dolayı düşük bir katma değer (0,272) payına sahiptir.

-(26) Metalik Olmayan Diğer Mineral Ürünler Sektörü: Bu sektör, Dicle Bölgesinin tamamında yoğunlaşmıştır. Toprağa dayalı sektörleri barındıran bu sektör (çimento, alçı, kireç, seramik ürünleri, tuğla ve briket imalatı ve beton ürünleri gibi), tarım ve madencilik sektörüne kıyasla daha yüksek düzeyde doğrudan geri (0,628) ve toplam geri (2,334) bağlantı katsayılarına sahiptir. Bir birimlik sektör ürününün 0,664'lük kısmı diğer sektörler tarafından girdi olarak kullanılmakta olup, nihai tüketime giden kısmı 0,336 düzeyindedir.

-(28) Metal Eşya Sektörü: Bu sektör, bölgede Mardin ilinde yoğunlaşma göstermektedir. Sektör 0,694'lük bir doğrudan geri bağlantı ve incelenen sektörler içinde en yüksek değer olan 2,774'lük de toplam geri bağlantısına sahiptir. Buradan hareketle, sektör ürünlerine yönelik bir birimlik talep artışının, sektör toplam üretimini üç birimin üzerinde arttırması, sektörün nihai ürününün doğrudan ya da dolaylı olarak çok sayıda sektörden girdi teminine dayandığını ifade etmektedir. Geriye doğru hızlandırıcı etkisi olarak düşünülebilecek bu etki sayesinde, sadece bu sektör ürünlerine bir birim talep artışı olması, diğer sektörlerin ürünlerine karşı doğrudan bir talep artışı olmaması halinde bile önemli bir üretim potansiyeli yarattığı görülmektedir. Sektörün bir birim üretiminin 0,554'lük bölümü diğer sektörler tarafından talep edilmekte olup, toplam talepte aynı anda ve tüm sektörlerle yönelik bir birim artış olması durumunda metal eşya sektörü üretimi 1,853 birim artmaktadır. Sektörün üretim değeri içinde katma değer payı 0,306 düzeyindedir.

Bu noktada katma değer konusunda bir noktanın belirtilmesinin faydalı olduğu düşünülmektedir. Dar anlamda bakıldığında, üretim faktörlerine ödenen tutarı ifade eden katma değer kavramını, geniş anlamda sektördeki bir birim üretim neticesinde ekonomide yaratılan toplam ek hasıla olarak (başlangıçta var olmayan ancak belli bir sektörün üretimindeki artış neticesinde ortaya çıkan değer) olarak düşünürsek, sektörel katma değer yaratma kapasitesinin, ekonomik büyümeye ve üretim artışına hızlandırıcı mekanizması ile taşınmasını ifade edecek değişken, Toplam Geri Bağlantı Katsayısı (TGBK) olacaktır. Elbette, burada Toplam Geri Bağlantı Katsayısının ifade ettiği büyüklüğün ulusal gelir hesaplarında kullanılan anlamda bir "katma değer" olmadığı, dolayısıyla da ortaya çıkan üretim artışının aynı miktarda bir ulusal hasıla yaratılması demek olmadığı belirtilmelidir. Ancak, TGDK yardımıyla ekonomide canlandırmanın hangi sektörlerde başlatılabileceği (hangi sektör üretimine öncelik verilirse hızlandırıcı mekanizmasının daha etkin çalışabileceği) ve yörenin demografik, lojistik, hammadde (geniş anlamda tüm üretim girdileri) temini, ekonomik gelişmişlik düzeyi gibi faktörler de dikkate alınarak hangi sektörlerin "öncü sektör" olabilme potansiyeline daha fazla sahip olduğu görülebilecektir. Bunun yanı sıra, herhangi bir sektörün "öncü sektör" olarak seçilmesi durumunda da (kısmî TGDK kullanılarak) bu sektöre girdi sağlayan sektörlerin mevcut olup olmadığı, mevcutsa etkin çalışması için gerekli tüm etkenlerin varlığı araştırılarak gelecek dönem üretim deseni hakkında karar vermek ve önlem almak mümkün olabilecektir.

Diğer önemli ve dikkate alınması gereken katsayı da Toplam İleri Bağlantı Katsayısı (TİBK) dır. Bu katsayının yüksekliği de, sektörün önemli bir “tedarikçi” sektör olduğunu, diğer sektörlerle önemli oranda girdi emin ettiğini göstermektedir. Kısmî TİBK dan çok sayıda sektöre girdi tedarik edildiğinin görülmesi halinde de, girdi temin eden sektörlerin üretimlerini devam ettirebilmesi açısından, ilgili sektörün bir anlamda “vazgeçilmez ve üretimini mutlaka devam ettirmesi gereken” sektör olduğu anlaşılacaktır.

Yöresel bazda üretim konularının belirlenmesi anlamında, bilhassa emek faktörüne doğrudan bir gelir transferi amaçlı düzenlenecek politikalarda sektörel katma değer paylarının, belli bir sektörün üretimi baz alınarak bu sektörün bağlantılı olduğu sektörlerin hangileri olduğunun ve mevcut/gelecek dönem kapasitelerinin ve üretim kalitesinin yeterli olup olmadığını belirlenmesi anlamında Doğrudan Geri Bağlantı Katsayılarının; bölgesel üretimi ençoklamak ve mümkün olduğunca daha fazla sektörü kapsayacak toptan bir ekonomik kalkınma tercihlerinde Toplam Geri Bağlantı Katsayılarının, sektörel üretimin ağırlıklı olarak kimler (nihai tüketici ya da diğer sektörler) tarafından kullanıldığını görebilmek ve buna göre satış, pazarlama ve dağıtım kanallarının geliştirilmesi, reklam ve tutundurma faaliyetlerinin tasarlanması anlamında Doğrudan İleri Bağlantı katsayılarının, ekonomik canlanma neticesinde toplam gelirden meydana gelecek bir birimlik artış neticesinde (ya da nihai tüketicilere yapılacak ek bir gelir transferi neticesinde) hangi sektörlerde ne büyüklükte bir üretim artışı olabileceğini kestirmek anlamında da Toplam İleri bağlantı Katsayılarının kullanılması karar verme ve tercih belirtme anlamında yararlı olabilecektir.

8.1.2. Değerlendirme Kriterleri

Dicle Bölgesi için önerilen yatırım konularının değerlendirilmesinde; tarım ve hayvancılık, turizm ve lojistik ile sanayi sektörüne yönelik olmak üzere üç ayrı değerlendirme kriteri uygulanmıştır.

Tarım sektörü için önerilen yatırım konuları; *Pazar Olanakları, Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık, Taşıma, İşgücü, Enerji, Yakıt ve Su, Arazi Durumu, Sosyal ve Kültürel Çevre, İklim Koşulları, Özendirme Önlemleri ve Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları* olmak üzere 10 kriter açısından değerlendirilmiştir. **Her bir yatırım konusu için toplam faktör puanı;** 1-3 arası faktör ağırlıkları ile söz konusu yatırım göz önünde bulundurularak

1-10 arası verilen puanların çarpılması sonucu oluşan rakamların toplamından oluşmaktadır.

Turizm ve lojistik sektörü için önerilen yatırım konuları; *Coğrafi Konum, İklim Koşulları, Çevre Koşullarına Uygunluk, Pazar Olanakları, Sosyal ve Kültürel Çevre, Nitelikli İşgücü, Üst Düzey Yöneticilerin Sağlanması, Ulaşım Olanakları, Enerji, Yakıt ve Su, İletişim Olanakları, Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti, Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık, Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları, Özendirme Önlemleri ve Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)* gibi 15 kriter açısından değerlendirilmiştir. **Her bir yatırım konusu için toplam faktör puanı;** 1–3 arası faktör ağırlıkları ile söz konusu yatırım göz önünde bulundurularak 1–10 arası verilen puanların çarpılması sonucu oluşan rakamların toplamından oluşmaktadır.

Eğitim sektörü için önerilen iki yatırım konusu için de turizm ve lojistik yatırım konuları değerlendirme kriterleri uygulanmıştır.

Sanayi sektörü için önerilen yatırım konuları ise; *Pazar Olanakları, Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık, Taşıma, İşgücü, Enerji ve Yakıt, Su, Arazinin Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti, Sosyal ve Kültürel Çevre, İklim Koşulları, Artıkların Atılması, Özendirme Önlemleri, Yan Sanayiye Yakınlık, Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması, İletişim İmkânları, Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı, Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma ve Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)* gibi 16 faktör üzerinden değerlendirilmiştir. Yine **her bir yatırım konusu için toplam** faktör puanı; 1–3 arası faktör ağırlıkları ile söz konusu yatırım göz önünde bulundurularak 1–10 arası verilen puanların çarpılması sonucu oluşan rakamların toplamından oluşmaktadır.

Madencilik sektöründe önerilen bir, enerji ve gaz sektörüne önerilen iki yatırılan iki yatırım konusu için de sanayi sektörü değerlendirme kriterleri uygulanmıştır.

Ayrıca önerilen yatırım konuları kendi içlerindeki görece üstünlüklerini yansıtmak üzere üç grupta değerlendirilmiştir;

A Grubu: *Gerek talep-pazar-kaynak, gerekse yatırım boyutları, kârlılık ve risk derecesi bakımından sorunlu bulunmadığı düşünülen girişim alanlarını kapsamaktadır.*

B Grubu: Bölgesel olanaklar ve hazırlık derecesine göre birinci gruptaki yatırımlar gibi sorunsuz konular olarak düşünülmeyle birlikte kuruluş yeri, pazarlama, kapasite, işgücü vb. unsurlar açısından daha ayrıntılı çalışmayı gerektiren girişim alanlarını kapsamaktadır.

C Grubu: Bölge ve ülkenin gereksinim duyabileceği, girdi çıktı değerlendirmesi bakımından anlamlı potansiyel gösteren yatırım alanlarıdır. Ancak bölgede belirli bir altyapı ile ekonomik oluşum ve gelişmelere bağlı olarak öteki gruplara oranla daha ciddi hazırlık dönemi gerektiren girişim alanlarını kapsamaktadır.

Buna göre sektörler itibariyle belirlenen yatırım konularının grup puan aralıkları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Sektörler	A Grubu Puan Aralığı	B Grubu Puan Aralığı	C Grubu Puan Aralığı
TARIM	161 +	121 – 160	0 – 120
TURİZM VE LOJİSTİK	261 +	151 – 260	0 – 150
SANAYİ	201 +	151 – 200	0 – 150

8.1.3. Potansiyel Yatırım Konuları

Dicle Bölgesi için potansiyel faaliyet alanları belirlenirken, yerel dinamiklere ve içsel potansiyele dayalı gelişmenin sağlanmasına özen gösterilmiş, öncelikle bölgedeki doğal kaynak potansiyeli göz önünde tutulmuştur. Tarım, hayvancılık, turizm ve madencilik kaynaklarından meydana gelen doğal kaynak potansiyeli, öncelikle ve kolaylıkla değerlendirilebilecek kaynakları oluşturur. Bölgedeki mevcut kaynakların öncelikle değerlendirilmesi, yaratılan katma değer de önemli bir kısmının bölgede kalmasını sağlayacağı gibi, aynı zamanda sermaye birikiminin hızlı bir şekilde gelişmesini sağlayacaktır. Orta ve uzun dönemde sermaye birikiminde sağlanan bu gelişmeler sektörel bağlantılar da dikkate alınarak, yeni sanayilerin gelişmesi açısından bir kaynak transferinin gerçekleşmesini de sağlayacaktır.

Dicle Bölgesi ekonomisinde tarım ve hayvancılık sektörünün ağırlığı da dikkate alındığında, doğal kaynak potansiyeline öncelik verilmesinin gerekliliği çok açıktır.

Dicle Bölgesinde doğal kaynak potansiyelinin değerlendirilmesi yanında özellikle yurtiçi talebi ve ihracatı karşılamaya yönelik olarak, gelecek vaat eden belli yatırımların yapılması da bölge sanayisi açısından önem arz etmektedir. Özellikle

bölgede yer alan dört organize sanayi bölgesinde yer alması düşünülen bu yatırım konularının kümelenme çalışmaları kapsamında değerlendirilmesi, dikkat edilmesi gereken hususların başında yer almaktadır.

Bölge imalât sanayine yönelik yapılabilecek yatırım konuları tespit edilirken, yurtiçi talep ve ihracat imkânlarının yanı sıra, özellikle Dicle Bölgesinde doğal kaynak potansiyeline bağlı olarak gelişebilecek sektörlerin ileri ve geri bağlantı etkileri dikkate alınmaya çalışılmıştır.

Dicle Bölgesi için yatırım konusu önerisinde bulunurken, ürün sınıflaması yerine faaliyet sınıflaması kullanılmıştır. Faaliyet sınıflamaları ekonomik alanda faaliyet gösteren tüm istatistikî birimler ile ilgili verilerin mümkün olduğunca homojen kategorilere ayıran ve sunumunu sağlayan, birimlerin ana faaliyetlerini belirleyen ve uluslararası veri karşılaştırmayı sağlayan sınıflamalardır. Bu çalışmada yatırım konusu önerilerinde, Avrupa Birliği ülkeleri tarafından ISIC sınıflamasından türetilen ve üye ülkelerde zorunlu olarak kullanılan ekonomik faaliyet sınıflaması NACE kullanılmıştır.

Ön araştırmalar, yerinde yapılan incelemeler ve gerek Dicle Bölgesinde yer alan illerdeki ilgililerle yapılan görüşmeler sonucunda, Dicle Bölgesine yönelik önerilen yatırım konuları, ana sektörel gelişme eksenleri bazında aşağıda verilmektedir:

1. Tarım sektörüne yönelik önerilen yatırım konuları:

NACE Rev.1.1	Faaliyet Tanımı
01	Tarım, avcılık ve ilgili hizmet faaliyetleri
01.11	Tahıl ve başka yerde sınıflandırılmamış diğer bitkisel ürünlerin yetiştiriciliği
01.12	Sebze, bahçe ve kültür bitkileri ile fidanlık ürünlerinin yetiştiriciliği
01.13	Meyve, sert kabuklular, içecek ve baharat bitkileri yetiştiriciliği
01.21	Sığır yetiştiriciliği, süt hayvancılığı
01.22	Koyun, keçi, at, eşek, katır ve bordo yetiştiriciliği
01.24	Kanatlı kümes hayvanları yetiştiriciliği
01.25	Diğer hayvanların yetiştiriciliği (Arıcılık)
05	Balıkçılık, balık çiftçiliği ve ilgili hizmet faaliyetleri
05.02	Balık çiftçiliği

2. Madencilik sektörüne yönelik önerilen yatırım konuları:

NACE Rev.1.1	Faaliyet Tanımı
14	Taş ocakçılığı
14.12	Kireçtaşı, alçıtaşı ve tebeşir ocakçılığı

3. Tarımsal sanayi sektörüne yönelik önerilen yatırım konuları:

NACE Rev.1.1	Faaliyet Tanımı
15	Gıda ürünleri ve içecek imalatı
15.11	Et imalatı ve saklanması
15.12	Kümes hayvanları etlerinin imalatı ve saklanması
15.32	Sebze ve meyve suyu imalatı
15.33	Başka yerde sınıflandırılmamış sebze ve meyvelerin işlenmesi ve saklanması
15.41	Ham, sıvı ve katı yağların imalatı
15.51	Süthane işletmeciliği ve peynir imalatı
15.62	Nişasta ve nişastalı ürünlerin imalatı
15.71	Çiftlik hayvanları için hazır yem imalatı
15.82	Peksimet, bisküvi imalatı, dayanıklı pastane ürünleri ve dayanıklı kek imalatı
15.84	Kakao, çikolata ve şekerleme imalatı
15.85	Makarna, şehriye, kuskus ve benzer unlu mamullerin imalatı
15.98	Maden suyu ve alkolsüz içecek üretimi
17	Tekstil ürünleri imalatı
17.11	Doğal ve sentetik pamuk elyafının hazırlanması ve eğrilmesi
17.12	Doğal ve sentetik yün elyafının hazırlanması ve eğrilmesi
17.21	Pamuklu dokuma
17.3	Dokumanın aprenmesi
17.4	Giyim eşyası dışındaki hazır tekstil ürünleri imalatı
17.51	Halı ve kilim imalatı
17.7	Trikotaj (örme) ve tığ-ışi ürünlerin imalatı
18	Giyim eşyası imalatı; Kürkün işlenmesi ve boyanması
18.22	Diğer dış giyim eşyaları imalatı
18.23	İç giyim eşyası imalatı
19	Derinin tabaklanması, işlenmesi; bavul, el çantası, saraçlık, koşum takımı ve ayakkabı imalatı
19.30	Ayakkabı, terlik vb. imalatı

4. İmalat sanayi sektörüne yönelik önerilen yatırım konuları:

NACE Rev.1.1	Faaliyet Tanımı
21	Kağıt ve kağıt ürünleri imalatı
21.21	Oluklu karton ve mukavva ile kağıt ve mukavvadan yapılan ambalajların imalatı
21.22	Kağıttan yapılan ev eşyası ve sıhhi malzemeler ile tuvalet gereçlerinin imalatı
21.25	Başka yerde sınıflandırılmamış diğer kağıt ve mukavva ürünleri imalatı
24	Kimyasal madde ve ürünlerin imalatı
24.12	Boya ve pigment imalatı
24.15	Kimyasal Gübre ve Azot Bileşiklerin İmalatı
24.2	Pestisid (haşarat ilacı) ve diğer zirai-kimyasal ürünlerin imalatı
24.51	Sabun ve deterjan ile temizlik ve cilalama maddeleri imalatı
25	Plastik ve kauçuk ürünleri imalatı
25.22	Plastik ambalaj malzemesi imalatı
25.23	Plastik inşaat malzemesi imalatı
25.24	Diğer plastik ürünlerin imalatı
26	Metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı
26.12	Düz camın şekillendirilmesi ve işlenmesi
26.16	Plastik hammaddelerinin imalatı
26.21	Seramik ev ve süs eşyası imalatı
26.30	Seramik kiremit ve kaldırım taşı imalatı
26.4	Fırınlanmış kilden kiremit, briket, tuğla ve inşaat malzemeleri imalatı
26.52	Kireç İmalatı
26.61	İnşaat amaçlı beton ürünleri imalatı
27	Ana metal sanayii
27.44	Bakır üretimi
28	Makine ve teçhizatı hariç; Metal eşya sanayii
28.51	Metallerin Kaplanması ve İşlenmesi
28.72	Hafif metalden ambalaj malzemeleri imalatı
29	Başka yerde sınıflandırılmamış Makine ve teçhizat imalatı
29.3	Tarım ve ormancılık makineleri imalatı
29.53	Gıda, içecek ve tütün işleyen makinelerin imalatı
29.54	Tekstil, giyim eşyası ve deri işlemede kullanılan makinelerin imalatı
31	Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazların imalatı
31.1	Elektrik motoru, jenaröter ve transformatörlerin imalatı
31.3	İzole edilmiş tel ve kablo imalatı
31.4	Elektrikli teçhizat imalatı
31.5	Elektrik ampulü ve lambaları ile aydınlatma teçhizatı imalatı

5. Elektrik ve gaz üretim sektörüne yönelik önerilen yatırım konuları:

NACE Rev.1.1	Faaliyet Tanımı
40	Elektrik, gaz, buhar ve sıcak su üretimi ve dağıtımı
40.11	Elektrik üretimi
40.21	Gaz Üretimi

6. İnşaat sektörüne yönelik önerilen yatırım konuları:

NACE Rev.1.1	Faaliyet Tanımı
45	İnşaat
45.33	Sihhi tesisat

7. Turizm sektörüne yönelik önerilen yatırım konuları:

NACE Rev.1.1	Faaliyet Tanımı
55	Oteller ve lokantalar
55.10	Oteller ve lokantalar
55.30	Lokantalar, pastaneler vb. yerler

8. Lojistik sektörüne yönelik önerilen yatırım konuları:

NACE Rev.1.1	Faaliyet Tanımı
63	Destekleyici ve yardımcı ulaştırma faaliyetleri; seyahat acentelerinin faaliyetleri
63.12	Depolama ve ambarlama hizmetleri

Diğer iş faaliyetlerine yönelik önerilen yatırım konuları

NACE Rev.1.1	Faaliyet Tanımı
74	Diğer İş Faaliyetleri
74.82	Ambalajlama faaliyetleri

9. Eğitim sektörüne yönelik önerilen yatırım konuları:

NACE Rev.1.1	Faaliyet Tanımı
80	Eğitim
80.10	İlköğretim hizmetleri
80.20	Ortaöğretim hizmetleri

8.2. Değerlendirme Kriterlerine Göre Önerilerin Sınıflandırılması

Yörenin doğal, sosyal ve ekonomik koşulları ve potansiyel gelişme eksenleri dikkate alınarak belirlenen 67 yatırım konusunun 24'ü A grubunda, 31'i B grubunda, 12'si ise C grubunda yer almaktadır.

A grubu içerisinde bulunan ve sorunsuz yatırım konuları arasında yer alan yatırım konularından 8'i tarım ve hayvancılık sektöründe, 2'si turizm sektöründe, 2'si lojistik sektöründe, 9'u imalât sanayinde, 2'si eğitim sektöründe ve 1'i de enerji ve gaz sektöründe yer almaktadır.

B grubundaki belirli koşullara ve ön hazırlıklara bağımlı yatırım konularından 1'i madencilik sektöründe, 1'i enerji sektöründe, 29'u ise imalât sanayiinde bulunmaktadır.

C grubunda bulunan ve bölgede belirli bir altyapı ile ekonomik oluşum ve gelişmelere bağılı olarak öteki gruplara oranla daha ciddi hazırlık dönemi gerektiren yatırım konularından 12'si de imalât sanayiinde yer almaktadır.

Dicle Bölgesi için önerilen gerek A, gerekse B grubu yatırım konuları, ön değerlendirme niteliğinde olup uygulanabilirlikleri, teknik, ekonomik ve malî yapılabilirlik çalışmalarının sonucunda netleşecektir.

Söz konusu yatırım önerilerinin gerçekleşme oranı ise şüphesiz ki, potansiyel yatırımcıların Dicle Bölgesinde yatırım yapmaya motive edilmesine bağlıdır.

Dicle Bölgesi için önerilen yatırım konularının görece üstünlüklerine göre sınıflandırılması ve önerilen yatırım konularının kuruluş yeri faktörlerine göre değerlendirilmesi, tarım ve hayvancılık, turizm ve sanayi sektörü için aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

TABLO 55: TARIM VE HAYVANCILIK SEKTÖRÜNDE ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Tahıl ve başka yerde sınıflandırılmamış diğer bitkisel ürünlerin yetiştiriciliği		Sebze, bahçe ve kültür bitkileri ile fidanlık ürünlerinin yetiştiriciliği		Meyve, sert kabuklular, içecek ve baharat bitkileri yetiştiriciliği	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazar Olanakları	3	9	27	9	27	9	27
2. Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16	8	16	8	16
3. Taşıma	1	7	7	7	7	8	8
4. İşgücü	1	8	8	8	8	8	8
5. Enerji, Yakıt ve Su	2	8	16	8	16	9	18
6. Arazi Durumu	3	8	24	8	24	9	27
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	9	9	9	9	8	8
8. İklim Koşulları	3	9	27	9	27	8	24
9. Özendirme Önlemleri	2	7	14	7	14	8	16
10. Top. Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları	2	8	16	8	16	8	16
Toplam Faktör Puanı			164		164		168
Yatırımın Yer Aldığı Göreli Üstünlük Grubu		A		A		A	A

Tablo 55'in devamı

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Sığır yetiştiriciliği, süt hayvancılığı		Koyun, keçi, at, eşek, katır ve bordo bardo yetiştiriciliği		Kanatlı kümes hayvanları yetiştiriciliği	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazar Olanakları	3	8	24	9	27	9	27
2. Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16	8	16	8	16
3. Taşıma	1	7	7	7	7	8	8
4. İşgücü	1	8	8	8	8	8	8
5. Enerji, Yakıt ve Su	2	8	16	9	18	9	18
6. Arazi Durumu	3	8	24	8	24	6	18
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	9	9	9	9	7	7
8. İklim Koşulları	3	9	27	9	27	7	21
9. Özendirme Önlemleri	2	9	18	9	18	9	18
10. Top. Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları	2	7	14	8	16	8	16
Toplam Faktör Puanı			163		170		157
Yatırımın Yer Aldığı Göreli Üstünlük Grubu			A		A		A

Tablo 55'in devamı

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Diğer hayvanların yetiştiriciliği (Arıcılık)		Balık çiftliği	
		Puan	Puan	Puan	Faktör Puanı
1. Pazar Olanakları	3	8	24	8	24
2. Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16	8	16
3. Taşıma	1	7	7	8	8
4. İşgücü	1	8	8	8	8
5. Enerji, Yakıt ve Su	2	8	16	9	18
6. Arazi Durumu	3	9	27	8	24
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	9	9	8	8
8. İklim Koşulları	3	9	27	8	24
9. Özendirme Önlemleri	2	7	14	9	18
10. Top. Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları	2	8	16	8	16
Toplam Faktör Puanı			164		164
Yatırımın Yer Aldığı Göreli Üstünlük Grubu		A		A	

TABLO 56: TURİZM VE LOJİSTİK SEKTÖRÜNDE ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Otel ve lokantalar		Lokantalar, pastaneler vb. yerler		Depolama ve ambarlama hizmetleri		Ambalajlama faaliyetleri	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Coğrafi Konum	3	9	27	8	24	8	24	8	24
2. İklim Koşulları	2	8	16	8	16	8	16	8	16
3. Çevre Koşullarına Uygunluk	3	9	27	9	27	9	27	8	24
4. Pazar Olanakları	3	8	24	7	21	8	24	7	21
5. Sosyal ve Kültürel Çevre	3	8	24	8	24	8	24	8	24
6. Nitelikli İşgücü Temini	3	6	18	6	18	7	21	7	21
7. Üst Düzey Yöneticilerin Sağlanması	2	6	12	6	12	7	14	7	14
8. Ulaşım Olanakları	3	8	24	8	24	8	24	8	24
9. Enerji, Yakıt ve Su	1	9	9	9	9	9	9	9	9
10. İletişim Olanakları	3	8	24	9	27	9	27	9	27
11. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	2	6	12	6	12	8	16	8	16
12. Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16	7	14	7	14	8	16
13. Top. Yat. Tutarı, İşletme Ser. İhtiyacı ve Finansman Olanakları	2	7	14	7	14	8	16	8	16
14. Özendirme Önlemleri	2	9	18	7	14	7	14	7	14
15. Diğer (Güvenlik ve Millî Savunmaya Uygunluk vs.)	1	6	6	6	6	6	6	6	6
Toplam Faktör Puanı			271		262		276		272
Yatırımın Yer Aldığı Göreli Üstünlük Grubu			A		A		A		A

TABLO 57: SANAYİ SEKTÖRÜNDE ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Et imalatı ve saklanması		Kümes hayvanları etlerinin imalatı ve saklanması		Sebze ve meyve suyu imalatı		Başka yerde sınıflandırılmamış sebze ve meyvelerin işlenmesi ve saklanması	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	7	21	7	21	6	18	9	27
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	9	18	9	18	6	12	6	12
3. Taşıma	1	8	8	8	8	8	8	8	8
4. İşgücü	2	9	18	9	18	9	18	9	18
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	8	8	8	8	9	9	9	9
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8	8	8	8	8	8	8
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8	8	8	8	8	8	8
8. İklim Koşulları	1	9	9	9	9	8	8	8	8
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16	8	16	9	18	9	18
10. Özendirme Önlemleri	2	10	20	10	20	8	18	8	18
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	8	8	8	8	8	8	8	8
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	8	16	8	16	8	16	8	16
13. İletişim İmkânları	1	9	9	9	9	10	10	10	10
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	8	16	8	16	7	14	7	14
15. Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizm. Yatarlanma	1	7	7	7	7	7	7	7	7
16. Diğer (Güvenlik ve Millî Savunmaya Uygunluk vs.)	2	6	12	6	12	6	12	6	12
Toplam Faktör Puanı			202		202		192		201
Yatırımın Yer Aldığı Görelî Üstünlük Grubu		A		A		B		A	

Tablo 57'nin devamı

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Ham, sıvı ve katı yağların imalatı		Süthane işletmeciliği ve peynir imalatı		Nişasta ve nişastalı ürünlerin imalatı		Çiftlik hayvanları için hazır yem imalatı	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	8	24	8	24	6	18	6	18
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	9	18	8	16	7	14	7	14
3. Taşıma	1	8	8	8	8	8	8	8	8
4. İşgücü	2	9	18	9	18	8	16	8	16
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	9	9	9	9	7	7	7	7
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8	8	8	8	8	7	7
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8	8	8	8	8	8	8
8. İklim Koşulları	1	8	8	8	8	8	8	8	8
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16	8	16	8	16	8	16
10. Özendirme Önlemleri	2	9	18	9	18	9	18	9	18
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	8	8	8	8	7	7	7	7
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	8	16	8	16	7	14	7	14
13. İletişim İmkânları	1	9	9	9	9	9	9	9	9
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	8	16	8	16	8	16	8	16
15. Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	7	7	8	8	8	8	7	7
16. Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	6	12	6	12	6	12	6	12
Toplam Faktör Puanı			203		202		187		185
Yatırımın Yer Aldığı Göreli Üstünlük Grubu		A		A		B		B	

Tablo 57'nin devamı

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Peksimet, bisküvi imalatı, dayanıklı pastane ürünleri ve dayanıklı kek imalatı		Kakao, çikolata ve şekerleme imalatı		Makarna, şehriye, kuskus ve benzer unlu mamullerin imalatı		Maden suyu ve alkolsüz içecek üretimi	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	8	24	8	24	6	18	7	21
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	9	18	8	16	7	14	8	16
3. Taşıma	1	8	8	8	8	8	8	8	8
4. İşgücü	2	9	18	9	18	8	16	8	16
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	9	9	9	9	7	7	9	9
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8	8	8	8	8	8	8
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8	8	8	8	8	8	8
8. İklim Koşulları	1	8	8	9	9	8	8	8	8
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16	8	16	8	16	8	16
10. Özendirme Önlemleri	2	9	18	9	18	9	18	9	18
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	8	8	8	8	7	7	7	7
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	8	16	8	16	7	14	8	16
13. İletişim İmkânları	1	9	9	9	9	9	9	9	9
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	8	16	8	16	8	16	7	14
15. Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	7	7	7	7	8	8	7	7
16. Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	6	12	6	12	6	12	6	12
Toplam Faktör Puanı			203		202		187		193
Yatırımın Yer Aldığı Görevli Üstünlük Grubu		A		A		B		B	

Tablo 57'nin devamı

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Doğal ve sentetik pamuk elyafının hazırlanması ve eğrilmesi		Doğal ve sentetik yün elyafının hazırlanması ve eğrilmesi		Pamuklu dokuma		Dokumanın aprelenmesi	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	6	18	6	18	6	18	4	12
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	6	12	6	12	6	12	5	10
3. Taşıma	1	7	7	7	7	7	7	8	8
4. İşgücü	2	8	16	8	16	8	16	8	16
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	7	7	7	7	7	7	7	7
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8	8	8	8	8	8	8
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8	8	8	8	8	8	8
8. İklim Koşulları	1	8	8	8	8	8	8	8	8
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16	8	16	8	16	8	16
10. Özendirme Önlemleri	2	9	18	9	18	9	18	9	18
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	6	6	6	6	6	6	5	5
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	7	14	7	14	7	14	7	14
13. İletişim İmkanları	1	9	9	9	9	9	9	9	9
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	6	12	7	14	5	10	6	12
15. Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	6	6	6	6	6	6	6	6
16. Diğer (Güvenlik ve Millî Savunmaya Uygunluk vs.)	2	6	12	6	12	6	12	6	12
Toplam Faktör Puanı			177		179		175		169
Yatırımın Yer Aldığı Göreli Üstünlük Grubu			B		B		B		B

Tablo 57'nin devamı

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Giyim eşyası dışındaki hazır tekstil ürünleri imalatı		Halı ve kilim imalatı		Trikotaj (örme) ve tığ-işi ürünlerin imalatı		Diğer dış giyim eşyaları imalatı	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	7	21	6	18	7	21	7	21
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	6	12	6	12	6	12	6	12
3. Taşıma	1	7	7	7	7	7	7	7	7
4. İşgücü	2	8	16	8	16	8	16	8	16
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	7	7	7	7	7	7	7	7
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8	8	8	8	8	8	8
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8	8	8	8	8	8	8
8. İklim Koşulları	1	8	8	8	8	8	8	8	8
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16	8	16	8	16	8	16
10. Özendirme Önlemleri	2	9	18	9	18	9	18	9	18
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	5	5	6	6	5	5	6	6
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	6	12	7	14	7	14	7	14
13. İletişim İmkanları	1	9	9	9	9	9	9	9	9
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14	7	14	6	12	7	14
15. Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	6	6	7	7	6	6	6	6
16. Diğer (Güvenlik ve Millî Savunmaya Uygunluk vs.)	2	6	12	6	12	6	12	6	12
Toplam Faktör Puanı			179		180		179		182
Yatırımın Yer Aldığı Göreli Üstünlük Grubu		B	B	B	B	B	B	B	B

Tablo 57'nin devamı

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	İç giyim eşyası imalatı		Ayakkabı, terlik vb. imalatı		Oluklu karton ve mukavva ile kağıt ve mukavvadan yapılan ambalajların imalatı		Kağıttan yapılan ev eşyası ve sıhhi malzemeler ile tuvalet gereçlerinin imalatı	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	7	21	7	21	5	15	7	21
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	6	12	5	10	4	8	4	8
3. Taşıma	1	8	8	8	8	6	6	5	5
4. İşgücü	2	8	16	8	16	8	16	8	16
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	9	9	9	9	8	8	6	6
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8	8	8	8	8	8	8
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8	7	7	8	8	8	8
8. İklim Koşulları	1	9	9	9	9	9	9	9	9
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	9	18	8	16	7	14	7	14
10. Özendirme Önlemleri	2	8	16	8	16	7	14	7	14
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	7	7	6	6	4	4	5	5
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	7	14	7	14	7	14	5	10
13. İletişim İmkanları	1	9	9	9	9	9	9	9	9
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	6	12	6	12	5	10	4	8
15. Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	7	7	6	6	4	4	3	3
16. Diğer (Güvenlik ve Millî Savunmaya Uygunluk vs.)	2	6	12	6	12	6	12	6	12
Toplam Faktör Puanı			192		179		159		156
Yatırımın Yer Aldığı Göreli Üstünlük Grubu			B		B		B		B

Tablo 57'nin devamı

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Başka yerde sınıflandırılmamış diğer kağıt ve mukavva ürünleri imalatı		Boya ve pigment imalatı		Kimyasal gübre ve azot bileşiklerinin imalatı		Pestisit (haşarat ilacı) ve diğer zirai-kimyasal ürünlerin imalatı	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	6	18	5	15	5	15	5	15
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	4	8	4	8	8	16	4	8
3. Taşıma	1	5	5	4	4	5	5	6	6
4. İşgücü	2	7	14	8	16	6	12	8	16
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	6	6	5	5	4	4	6	6
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8	8	8	5	5	8	8
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8	5	5	4	4	6	6
8. İklim Koşulları	1	9	9	9	9	5	5	8	8
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	9	18	4	8	4	8	8	16
10. Özendime Önlemleri	2	7	14	7	14	6	12	7	14
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	3	3	3	3	4	4	4	4
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	3	6	3	6	3	6	4	8
13. İletişim İmkanları	1	9	9	9	9	6	6	9	9
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	2	4	3	6	2	4	3	6
15. Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	3	3	4	4	2	2	3	3
16. Diğer (Güvenlik ve Millî Savunmaya Uygunluk vs.)	2	6	12	6	12	3	6	6	12
Toplam Faktör Puanı			145		132		114		145
Yatırımın Yer Aldığı Görelî Üstünlük Grubu			C		C		C		C

Tablo 57'nin devamı

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Sabun ve deterjan ile temizlik ve cilalama maddeleri imalatı		Plastik ambalaj malzemesi imalatı		Plastik inşaat malzemesi imalatı		Diğer plastik ürünlerin imalatı	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazar Yakinlik	3	8	24	8	24	8	24	8	24
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	7	14	7	14	7	14	7	14
3. Taşıma	1	8	8	8	8	8	8	8	8
4. İşgücü	2	8	16	8	16	8	16	8	16
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	7	7	9	9	9	9	8	8
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8	8	8	8	8	8	8
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8	8	8	8	8	8	8
8. İklim Koşulları	1	9	9	9	9	9	9	9	9
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	7	14	7	14	7	14	7	14
10. Özendirme Önlemleri	2	8	16	8	16	8	16	8	16
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	7	7	7	7	7	7	8	8
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	8	16	8	16	8	16	8	16
13. İletişim İmkanları	1	9	9	9	9	9	9	9	9
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	8	16	6	12	7	14	8	16
15. Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	7	7	6	6	7	7	8	8
16. Diğer (Güvenlik ve Millî Savunmaya Uygunluk vs.)	2	6	12	6	12	6	12	6	12
Toplam Faktör Puanı			191		188		191		194
Yatırımın Yer Aldığı Göreli Üstünlük Grubu			B		B		B		B

Tablo 57'nin devamı

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Düz camın şekillendirilmesi ve işlenmesi		Plastik hammaddelerinin imalatı		Seramik ev ve süs eşyası imalatı		Seramik kiremit ve kaldırım taşı imalatı	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	9	27	5	15	7	21	7	21
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16	4	8	8	16	8	16
3. Taşıma	1	8	8	4	4	8	8	8	8
4. İşgücü	2	8	16	8	16	8	16	8	16
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	9	9	8	8	8	8	8	8
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8	8	8	8	8	8	8
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8	7	7	8	8	8	8
8. İklim Koşulları	1	9	9	7	7	9	9	9	9
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	9	18	6	12	9	18	9	18
10. Özendirme Önlemleri	2	9	18	7	14	9	18	9	18
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	8	8	3	3	8	8	8	8
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	8	16	4	8	8	16	8	16
13. İletişim İmkanları	1	9	9	9	9	9	9	9	9
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14	4	8	6	12	6	12
15. Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	7	7	4	4	7	7	7	7
16. Diğer (Güvenlik ve Millî Savunmaya Uygunluk vs.)	2	6	12	6	12	6	12	6	12
Toplam Faktör Puanı			203		143		194		194
Yatırımın Yer Aldığı Görelî Üstünlük Grubu			A		C		B		B

Tablo 57'nin devamı

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Fırınlanmış kilden kiremit, briket, tuğla ve inşaat malzemeleri imalatı		Kireç imalatı		İnşaat amaçlı beton ürünleri imalatı		Bakır üretimi	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	8	24	7	21	7	21	5	15
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16	8	16	7	14	4	8
3. Taşıma	1	8	8	8	8	8	8	4	4
4. İşgücü	2	8	16	8	16	8	16	8	16
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	8	8	8	8	8	8	4	4
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8	8	8	8	8	4	4
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8	8	8	8	8	5	5
8. İklim Koşulları	1	7	7	7	7	9	9	6	6
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16	6	12	9	18	5	10
10. Özendirme Önlemleri	2	9	18	9	18	9	18	7	14
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	8	8	8	8	8	8	4	4
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	8	16	7	14	8	16	4	8
13. İletişim İmkânları	1	9	9	9	9	9	9	7	7
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14	6	12	6	12	4	8
15. Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	7	7	7	7	7	7	4	4
16. Diğer (Güvenlik ve Millî Savunmaya Uygunluk vs.)	2	6	12	6	12	6	12	4	8
Toplam Faktör Puanı			195		184		192		125
Yatırımın Yer Aldığı Göreli Üstünlük Grubu			B		B		B		C

Tablo 57'nin devamı

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Metallerin kaplanması ve işlenmesi		Hafif metalden ambalaj malzemeleri imalatı		Tarım ve ormancılık makineleri imalatı		Gıda, içecek ve tütün işleyen makinelerin imalatı	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	5	15	8	24	5	15	6	18
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	4	8	6	12	4	8	4	8
3. Taşıma	1	4	4	8	8	4	4	4	4
4. İşgücü	2	8	16	8	16	8	16	8	16
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	7	7	7	7	7	7	7	7
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8	8	8	8	8	8	8
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	7	7	8	8	5	5	5	5
8. İklim Koşulları	1	6	6	8	8	6	6	6	6
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	5	10	8	16	8	16	5	10
10. Özendirme Önlemleri	2	7	14	7	14	7	14	7	14
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	4	4	7	7	4	4	4	4
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	4	8	6	12	4	8	4	8
13. İletişim İmkanları	1	9	9	9	9	9	9	9	9
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	4	8	7	14	5	10	4	8
15. Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	4	4	7	7	5	5	4	4
16. Diğer (Güvenlik ve Millî Savunmaya Uygunluk vs.)	2	6	12	6	12	6	12	4	8
Toplam Faktör Puanı			140		182		147		137
Yatırımın Yer Aldığı Göreli Üstünlük Grubu		C		B		C		C	

Tablo 57'nin devamı

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Tekstil, giyim eşyası ve deri işlemede kullanılan makinelerin imalatı		Elektrik motoru, jenaröter ve transformatörlerin imalatı		izole edilmiş tel ve kablo imalatı		Elektrikli teçhizat imalatı	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	4	12	5	15	7	21	5	15
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	4	8	4	8	5	10	4	8
3. Taşıma	1	4	4	4	4	8	8	4	4
4. İşgücü	2	8	16	8	16	8	16	8	16
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	7	7	7	7	7	7	7	7
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8	8	8	8	8	8	8
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	7	7	7	7	8	8	5	5
8. İklim Koşulları	1	7	7	7	7	9	9	6	6
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	7	14	7	14	7	14	7	14
10. Özendirme Önlemleri	2	9	18	9	18	9	18	9	18
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	4	4	4	4	4	4	4	4
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	4	8	4	8	4	8	4	8
13. İletişim İmkânları	1	9	9	9	9	9	9	9	9
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	3	6	3	6	4	8	4	8
15. Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	3	3	3	3	4	4	4	4
16. Diğer (Güvenlik ve Millî Savunmaya Uygunluk vs.)	2	6	12	6	12	6	12	4	8
Toplam Faktör Puanı			143		146		167		142
Yatırımın Yer Aldığı Göreli Üstünlük Grubu		C		C		B		C	

Tablo 57'nin devamı

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Elektrik ampulü ve lambaları ile aydınlatma teçhizatı imalatı		Sihhi tesisat		Kireçtaşı, alçıtaşı ve tebeşir ocaçlığı	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	7	21	8	24	7	21
2. Yardımcı Malz. ve Hammade Kaynaklarına Yakınlık	2	4	8	8	16	4	8
3. Taşıma	1	6	6	8	8	4	4
4. İşgücü	2	8	16	9	18	8	16
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	7	7	8	8	5	5
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8	8	8	6	6
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8	9	9	6	6
8. İklim Koşulları	1	8	8	9	9	6	6
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	7	14	9	18	6	12
10. Özendirme Önlemleri	2	9	18	8	16	9	18
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	4	4	7	7	5	5
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	4	8	8	16	6	12
13. İletişim İmkanları	1	9	9	9	9	9	9
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	4	8	8	16	4	8
15. Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	4	4	8	8	4	4
16. Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	6	12	6	12	5	10
Toplam Faktör Puanı			163		202		154
Yatırımın Yer Aldığı Görevli Üstünlük Grubu		B		A		B	

TABLO 58: ENERJİ VE GAZ SEKTÖRÜNDE ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Elektrik üretimi		Gaz Üretimi	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	8	24	8	24
2. Yardımcı Malz. ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	9	18	8	16
3. Taşıma	1	8	8	8	8
4. İşgücü	2	9	18	9	18
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	8	8	8	8
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	7	7	8	8
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	7	7	9	9
8. İklim Koşulları	1	7	7	9	9
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	7	14	9	18
10. Özendirme Önlemleri	2	8	16	8	16
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	7	7	7	7
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	8	16	8	16
13. İletişim İmkanları	1	7	7	9	9
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	6	12	8	16
15. Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	6	6	8	8
16. Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	4	8	6	12
Toplam Faktör Puanı			183		202
Yatırımın Yer Aldığı Göreli Üstünlük Grubu		B		A	

TABLO 59: EĞİTİM SEKTÖRÜNDE ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	İlköğretim hizmetleri		Ortaöğretim hizmetleri	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Coğrafi Konum	3	9	27	8	24
2. İklim Koşulları	2	8	16	8	16
3. Çevre Koşullarına Uygunluk	3	9	27	9	27
4. Pazar Olanakları	3	8	24	7	21
5. Sosyal ve Kültürel Çevre	3	8	24	8	24
6. Nitelikli İşgücü Temini	3	6	18	6	18
7. Üst Düzey Yöneticilerin Sağlanması	2	6	12	6	12
8. Ulaşım Olanakları	3	8	24	8	24
9. Enerji, Yakıt ve Su	1	9	9	9	9
10. İletişim Olanakları	3	8	24	9	27
11. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	2	6	12	6	12
12. Yardımcı Malzeme ve Hammade Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16	7	14
13. Top. Yat. Tutarı, İşletme Ser. İhtiyacı ve Finansman Olanakları	2	7	14	7	14
14. Özendirme Önlemleri	2	9	18	7	14
15. Diğer (Güvenlik ve Millî Savunmaya Uygunluk vs.)	1	6	6	6	6
Toplam Faktör Puanı			271		262
Yatırımın Yer Aldığı Göreli Üstünlük Grubu			A		A

Dicle Bölgesi için NACE Rev 1.1 sınıflamasına göre önerilen 67 yatırım konusu ürün bazında değerlendirildiğinde, 86 ayrı yatırım önerisi ortaya çıkmaktadır. Ürün esaslı sınıflamaya göre önerilen bu yatırım konularının içinde yer aldığı NACE grubu ve alt bölge illerine dağılımı, Tablo 53'te verilmiştir.

TABLO 60: YATIRIM KONULARININ İLLERE GÖRE DAĞILIMI

SEK. KODU	Önerilen Yatırım Konusu	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt
1	Tarım, Avcılık Ve İlgili Hizmet Faaliyetleri				
1,11	Tahıl Ve Başka Yerde Sınıflandırılmamış Diğer Bitkisel Ürünlerin Yetiştiriciliği				
	Sert Buğday Üretimi	*	*		
	Damızlık (Hibrit) Tohum Üretimi				
1,12	Sebze, Bahçe Ve Kültür Bitkileri İle Fidanlık Ürünlerinin Yetiştiriciliği				
	Seracılık	*	*	*	*
	Kültür Mantarı	*	*	*	*
	Organik Tarım	*	*	*	*
1,13	Meyve, Sert Kabuklular, İçecek Ve Baharat Bitkileri Yetiştiriciliği				
	Bağcılık	*		*	*
	Zeytin Yetiştiriciliği	*			
	Siirt Fıstığı			*	*
1,21	Sığır Yetiştiriciliği, Süt Hayvancılığı				
	Damızlık Süt Sığırcılığı	*		*	*
	Süt Hayvancılığı	*	*	*	*
	Et Besiciliği	*	*	*	*
1,22	Koyun, Keçi, At, Eşek, Katır Ve Bordo Yetiştiriciliği				
	Tiftik Keçisi			*	
	Küçükbaş Hayvan Besiciliği(Koyun)			*	*
1,24	Kanatlı Kümes Hayvanları Yetiştiriciliği				
	Et Tavukçuluğu	*	*		*
	Yumurta Tavukçuluğu	*	*		*
	Hindi Yetiştiriciliği		*		
	Deve Kuşu Yetiştiriciliği		*		
1,25	Diğer Hayvanların Yetiştiriciliği (Arıcılık)				
	Arıcılık	*	*	*	*
5	Balıkçılık, Balık Çiftçiliği Ve İlgili Hizmet Faaliyetleri				
5,02	Balık Çiftçiliği	*			
	Kültür Balıkçılığı				
14	Taş Ocakçılığı				
14,12	Kireçtaşı, Alçıtaşı Ve Tebeşir Ocakçılığı				
	Kireçtaşı, Alçıtaşı	*	*		*
15	Gıda Ürünleri Ve İçecek İmalatı				
15,11	Et İmalatı Ve Saklanması	*	*	*	*
15,12	Kümes Hayvanları Etlerinin İmalatı Ve Saklanması	*	*		*
15,32	Sebze Ve Meyve Suyu İmalatı				
	Meşrubat Ve Meyve Suyu Tesisi	*	*		
15,33	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Sebze Ve Meyvelerin İşlenmesi Ve Saklanması				
	Helva, Lokum, Reçel Ve Marmelat	*	*		*
	Konservcilik	*			*
15,41	Ham, Sıvı Ve Katı Yağların İmalatı				
	Zeytinyağı	*			
15,51	Süthane İşletmeciliği Ve Peynir İmalatı				
	Süt İşleme	*	*	*	*

15,62	Nişasta Ve Nişastalı Ürünlerin İmalatı				
	Nişasta Ve Glikoz Üretim Tesisi	*			
15,71	Çiftlik Hayvanları İçin Hazır Yem İmalatı	*	*	*	*
	Yem Üretim Tesisi				
15,82	Peksimet, Bisküvi İmalatı, Dayanıklı Pastane Ürünleri Ve Dayanıklı Kek İmalatı				
	Bisküvi	*		*	
15,84	Kakao, Çikolata Ve Şekerleme İmalatı				
	Çikolata Üretim Tesisi	*		*	
15,85	Makarna, Şehriye, Kuskus Ve Benzer Unlu Mamullerin İmalatı				
	Makarna			*	
15,98	Maden Suyu Ve Alkolsüz İçecek Üretimi				
	Su Şişeleme Tesisi			*	
17	Tekstil Ürünleri İmalatı				
17,11	Doğal Ve Sentetik Pamuk Elyafının Hazırlanması Ve Eğrilmesi				
	Pamuk İpliği Üretim Tesisi	*	*		
17,12	Doğal Ve Sentetik Yün Elyafının Hazırlanması Ve Eğrilmesi				
	Straygarn Yün İpliği Üretim Tesisi	*	*		
	Kıl İpliği Ve Tela Üretim Tesisi	*	*		
17,21	Pamuklu Dokuma				
	Pamuklu Dokuma	*	*		
17,3	Dokumanın Aprelenmesi				
	Boya Baskı Ve Apre Tesisi	*	*		
17,4	Giyim Eşyası Dışındaki Hazır Tekstil Ürünleri İmalatı				
	Battaniye İmalatı		*	*	
	Ev Tekstili	*	*	*	*
17,51	Halı Ve Kilim İmalatı				
	Makine Halısı	*		*	*
	Halı Ve Kilim İmalatı	*	*	*	*
17,7	Trikotaj (Örme) Ve Tığ-İşi Ürünlerin İmalatı				
	Örme Eşya	*	*	*	
	Muhtelif Çorap	*	*	*	*
18	Giyim Eşyası İmalatı; Kürkün İşlenmesi Ve Boyanması				
18,22	Diğer Dış Giyim Eşyaları İmalatı				
	Pantolon Üretim Tesisi	*	*		
18,23	İç Giyim Eşyası İmalatı				
	Gömlek Üretim Tesisi	*	*		
19	Derinin Tabaklanması, İşlenmesi; Bavul, El Çantası, Saraçlık, Koşum Takımı Ve Ayakkabı İmalatı				
19,3	Ayakkabı, Terlik Vb. İmalatı				
	Pvc Tabanlı Ayakkabı Üretim Tesisi			*	
21	Kağıt Ve Kağıt Ürünleri İmalatı				
21,21	Oluklu Karton Ve Mukavva İle Kağıt Ve Mukavvadan Yapılan Ambalajların İmalatı				
	Karton Ve Mukavva Kutu Üretim Tesisi	*		*	
21,22	Kağıttan Yapılan Ev Eşyası Ve Sıhhi Malzemeler İle Tuvalet Gereçlerinin İmalatı				
	Hijyenik Çocuk Bezi Ve Kadın Bağı	*		*	
21,25	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Diğer Kağıt Ve Mukavva Ürünleri İmalatı				
	Viol Üretimi		*		
24	Kimyasal Madde Ve Ürünlerin İmalatı				
24,12	Boya Ve Pigment İmalatı				
	Tekstil Boyar Maddeler			*	
24,15	Kimyasal Gübre Ve Azot Bileşiklerin İmalatı				
	Kompoze Gübre	*			
24,2	Pestisid (Haşarat İlacı) Ve Diğer Zirai-Kimyasal Ürünlerin İmalatı				
	Tarım İlaçları	*			
24,51	Sabun Ve Deterjan İle Temizlik Ve Cilalama Maddeleri İmalatı				

	Temizlik Malzemeleri (Çamaşır Suyu Sıvı Deterjan, Çamaşır Sodası, Tuz Ruhü Ve Şampuan)			*	
25	Plastik Ve Kauçuk Ürünleri İmalatı				
25,22	Plastik Ambalaj Malzemesi İmalatı		*		
	Polipropilen Çuval Üretim Tesisi	*	*		
25,23	Plastik İnşaat Malzemesi İmalatı				
	PVC Profil Doğrama Ve PVC Ve PE Boru Üretimi		*	*	
25,24	Diğer Plastik Ürünlerin İmalatı				
	Plastik Eşya (Poşet, Bardak, Tabak, Bidon Vb.)	*		*	
26	Metalik Olmayan Diğer Mineral Ürünlerin İmalatı				
26,12	Düz Camın Şekillendirilmesi Ve İşlenmesi				
	Isıcam		*		
26,16	Plastik Hammaddelerinin İmalatı		*		
	Styropor Üretimi		*		
26,21	Seramik Ev Ve Süs Eşyası İmalatı				
	Seramik Sağlık Gereçleri	*	*		*
26,3	Seramik Kiremit Ve Kaldırım Taşı İmalatı				
	Seramik Yer Ve Duvar Karoları	*	*		*
26,4	Fırınlanmış Kilden Kiremit, Briket, Tuğla Ve İnşaat Malzemeleri İmalatı				
	Tuğla Ve Kiremit Üretim Tesisi	*	*		
26,52	Kireç İmalatı				
	Toz Kireç İmalatı		*		*
26,61	İnşaat Amaçlı Beton Ürünleri İmalatı				
	Çimentolu Sunta Ve Prefabrik Yapı Elemanları	*	*		
	Hazır Beton	*	*		
	Prefabrik Yapı Elemanları	*			
27	Ana Metal Sanayii				
27,44	Bakır Üretimi				*
28	Makine Ve Teçhizatı Hariç; Metal Eşya Sanayii				
28,51	Metallerin Kaplanması Ve İşlenmesi				
	Galvanizli Oluklu Ve Düz Sac Üretim Tesisi			*	
28,72	Hafif Metalden Ambalaj Malzemeleri İmalatı			*	
	Teneke Kutu Üretim Tesisi	*		*	
29	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine Ve Teçhizat İmalatı				
29,3	Tarım Ve Ormancılık Makineleri İmalatı				
	Zirai Aletler Üretim Tesisi	*			*
29,53	Gıda, İçecek Ve Tütün İşleyen Makinelerin İmalatı				
	Süt İşleme Makineleri	*	*	*	*
29,54	Tekstil, Giyim Eşyası Ve Deri İşlemede Kullanılan Makinelerin İmalatı				
	Çırçır Makinaları	*			
31	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Elektrikli Makine Ve Cihazların İmalatı				
31,1	Elektrik Motoru, Jenaröter Ve Transformatörlerin İmalatı				
	Elektrik Motorları Ve Jeneratör	*		*	
31,3	İzole Edilmiş Tel Ve Kablo İmalatı (Elektrolitik Tel, Fiber Optik Kablo)	*			*
31,4	Elektrikli Teçhizat İmalatı		*		
31,5	Elektrik Ampulü Ve Lambaları İle Aydınlatma Teçhizatı İmalatı		*	*	
40	Elektrik, Gaz, Buhar Ve Sıcak Su Üretimi Ve Dağıtım				
40,11	Elektrik Üretimi				
	Termik Santral			*	
40,21	Gaz Üretimi				
	Lpg Dolu Tesisi			*	
45	İnşaat				
45,33	Sıhhi Tesisat	*	*	*	
	Güneş Kolektörü Üretim Tesisi				
55	Oteller Ve Lokantalar	*	*	*	*

55,1	Oteller Ve Lokantalar	*		*	
55,3	Lokantalar, Pastaneler Vb. Yerler				
63	Destekleyici Ve Yardımcı Ulaştırma Faaliyetleri; Seyahat Acentelerinin Faaliyetleri	*		*	
63,12	Depolama Ve Ambarlama Hizmetleri				
74	Diğer İş Faaliyetleri				
74.82	Ambalajlama Faaliyetleri				
	Bakliyat Paketleme Tasnifleme	*	*		
80	Eğitim				
80,1	İlköğretim Hizmetleri	*	*		*
80,2	Ortaöğretim Hizmetleri	*	*		*

9. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Dicle Bölgesinin gelişmesine yönelik hazırlanan stratejik gelişme raporunda temel amaç; bölgede yaşam kalitesini ve yaşanabilirliği en üst düzeyde olanaklı kılmaktır. Bu da kişi başına gelir ve refah düzeyinin yükselmesi, bölgede yer alan illerin ülkenin diğer il ve bölgeleriyle ekonomik entegrasyonunun sağlanması, bölgede sermaye birikiminin hızlandırılıp, ekonomik potansiyelin harekete geçirilmesi, bölge içi gelir dağılımının sosyal bütünleşmeye elverişli hale getirilmesi, kadının statüsünün yükseltilip kalkınma sürecine dahil edilmesi ve istihdamın arttırılıp bölge dışına göçün önlenerek sürdürülebilir bir kalkınma gerçekleşmesi ile mümkündür.

Bir yörede ekonomik gelişmenin en önemli şartlarından biri yatırımların rasyonel bir şekilde en verimli alanlara yapılmasıdır. Üretim faktörlerinin etkin ve verimli kullanımı en uygun zamanda gerekli olan yatırımların yapılması ile gerçekleşir. Kalkınmanın temel faktörlerden biri de tasarrufların başka bir ifadeyle finansal kaynakların kârlı ve verimli alanlara tahsis edilmesidir.

Bir yörenin yatırımcılar için çekim merkezi olması ülke ve bölgenin gelişmişliği yanında, kendi özel konum ve koşullarına da bağlıdır. Şehirlerin bünyesinde zaman içerisinde meydana gelen değişmelerin bir kısmı kendiliğinden oluşan etkilerle, bir kısmı da yönlendirici etkilerle ortaya çıkmaktadır.

Bazı şehirler kamunun özel desteğine rağmen yeterli bir gelişme performansı gösteremezken, bazı şehirler de kendi iç dinamikleri ile bu gelişme başarısını gösterebilmektedir. Gelişme dinamiğini oluşturan bu unsurlar genel olarak doğal altyapı, maddi altyapı, kurumsal altyapı ve beşeri altyapıdan oluşmaktadır. Söz konusu altyapılar birbirlerini tamamlayarak geliştiği ölçüde sosyo-ekonomik düzeyi artan bir şehirden söz edilebilir. Bunu başaramayan şehirler Türkiye’de de olduğu gibi ekonomik gerileme içerisine düşmektedirler.

Söz konusu sosyo-ekonomik gelişmenin büyüklük, yoğunluk ve nitelikleri bir yandan illerin sahip olduğu nüfus, altyapı ve üstyapı donatımlarına, diğer yandan da bunlar arasındaki bileşim, etkileşim ağı, firmalar arası ileri ve geri bağlantılar ile yerleşim yeri faktörlerine bağlı bulunmaktadır. Dolayısıyla, devlet yatırımlarının dışsal etkileri, belediyelerin kent planlaması, meslek kuruluşlarının uyarıcı ve yönlendirici faaliyetleri bir bütün olarak şehirlerin sosyo-ekonomik düzeyini şekillendirmektedir.

Bir yerleşim biriminin kurulduğu yerin su kaynakları, deniz, arazi yapısı, orman, maden kaynakları, iklim gibi doğal unsurları doğal altyapıyı; bünyesinde bulundurduğu sosyal sabit sermayeyi ifade eden enerji, yol, ulaşım, haberleşme alanlarındaki yatırımlar, donatımlar ve araçlar, kamusal yönetim, eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler alanındaki bina ve donatımlar maddi altyapıyı; merkezi ve yerel kamu yönetimlerinin, güvenlikle ilgili hizmetlerin, sendika, dernek ve gönüllü kuruluşların her türlü iktisadi faaliyete ilişkin örgütlenme biçimleri ile toplumsal davranışları belirleyen her türlü düzenlemeleri kurumsal altyapıyı; işgücünün eğitim düzeyi ile birlikte şehirdeki eğitim, araştırma, kültür ve spor kurumlarının miktar ve kalitesi ise beşeri altyapıyı oluşturmaktadır.

Doğal, maddi, kurumsal ve beşeri altyapı bakımından yeterli, ileri-geri bağlantıları olan ve yeni kurulacak tesislere bu anlamda olanak hazırlayan kuruluşların bulunduğu şehirler gelişme potansiyeli taşımaktadır.

Çalışmanın ilgili bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde verildiği üzere Mardin alt bölge illerinin kısa ve orta vadede arzulanan gelişme atılımını gerçekleştirecek kaynakları ve potansiyeli bulunmaktadır. Bu kaynakların harekete geçirilmesi, ortaya çıkacak fırsatların etkili bir şekilde değerlendirilmesi, olası tehditlerin bertaraf edilmesi ve zayıf yönlerin ortaya çıkardığı dezavantajları aşmakla yakından alakalıdır. Hedeflerin belirlenmesindeki temel çıkış noktası hiç şüphesiz bölge illerinde yaşayan halkın mevcut ve gelecekteki ihtiyaçlarıdır.

Bölge illerinde yaşanan iktisadî ve sosyal sorunların çözüme kavuşturulması noktasında kamu hizmetlerini yerine getiren kurum ve kuruluşlarının hizmet arzında yetersiz kalması, kamu kuruluşları arasındaki koordinasyon ve işbirliğinin noksanlığı, kamu kurumlarının yetki alanları arasındaki uyumsuzluk ve kamu-özel sektör tamamlayıcılık ilişkisinin tam kurulamaması vb. konular bir zaaf olarak ortaya çıkmaktadır. Bölge ekonomisindeki tehditlerin ortadan kaldırılarak, ilin sahip olduğu özelliklerden kaynaklanan fırsatların değerlendirilmesinde de yine büyük oranda kamu veya devlete görev düşmektedir.

Bölge için yapılan swot analizinin ortaya koyduğu, güçlü yönleri oluşturan unsurların, gelecek beş veya on yıllık dönem içinde hazırlanacak stratejik planlamanın yol göstericiliğinde bölgeyi ulaştıracağı noktaya gelmesinde, potansiyelin ortaya çıkartılması için atılacak adımların rolü büyük olacaktır.

Var olan fırsatların etkin bir şekilde kullanılması, belirlenen hedefe ulaşmada önemli bir unsur olmakla birlikte, aynı zamanda, bölgenin zayıf yönlerinin sayıca azaltılmasına yardımcı olabilecek, güçlü yönlerinin artmasına ve daha da kuvvetlenmesine katkı sağlayacaktır.

Bölge illerinin barındırdığı beşerî ve fizikî kaynakların dikkate alınması suretiyle tespit edilen yatırım konularının, bölgede gerçekleştirilen iktisadî faaliyetler yelpazesine dahil edilebilmesi, kamu otoritesinin ilgi ve desteğinin özel sektör girişimciliğiyle buluşturulması, bölgenin gelişme öngörüsünün eksiksiz bir şekilde gerçekleştirilebilmesinde son derece önemli bir işlevi yerine getirecektir

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü
- Dicle Kalkınma Ajansı, Ön Bölgesel Gelişme Planı, 2010
- GAP, Sanayi Envanteri 2009
- İnsani Gelişme Raporu, UNDP, 2001
- Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü
- T.C. Başbakanlık TÜİK, Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, 1992.
- T.C. Başbakanlık TÜİK, Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, 2002
- T.C. Başbakanlık DİE, 1991 Genel Tarım Sayımı, Tarımsal İşletmeler (Hanehalkı) Araştırma Sonuçları.
- T.C. Başbakanlık DİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Mardin
- T.C. Başbakanlık DİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Batman
- T.C. Başbakanlık DİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Siirt
- T.C. Başbakanlık DİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Şırnak
- T.C. Başbakanlık DİE, Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer), 2002
- T.C. Başbakanlık DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri
- T.C. Başbakanlık DPT Müsteşarlığı, 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Hayvancılık Özel İhtisas Komisyonu Raporu
- T.C. Başbakanlık DPT Müsteşarlığı, 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu
- T.C. Başbakanlık DPT Müsteşarlığı, İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, (2003), Mayıs 2003
- T.C. Başbakanlık DPT Müsteşarlığı, İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, 1996
- T.C. Batman Valiliği, Batman İl Turizm Müdürlüğü
- T.C. Mardin Valiliği, Mardin İl Turizm Müdürlüğü
- TCDD Genel Müdürlüğü
- T.C. Hazine Müsteşarlığı, Teşvik Uygulama Genel Müdürlüğü
- T.C. Karayolları Genel Müdürlüğü

- T.C. Sağlık Bakanlığı, Yataklı Tedavi Kurumları İstatistik Yıllığı, 2000,2001,2002,2003,2004,2005,2006,2007
- T.C Tarım Ve Köyişleri Bakanlığı,Araştırma Planlama Ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı,Mardin Tarım İl Müdürlüğü, Mardin Tarım Master Planı.
- TEİAŞ A.Ş. Genel Müdürlüğü
- T.C. Turizm Bakanlığı, Belediye Belgeli Konaklama İstatistikleri Bülteni
- T.C. Turizm Bakanlığı, Konaklama İstatistikleri Bülteni
- TC Milli Eğitim Bakanlığı, Örgün Eğitim İstatistikleri, 2009-2010 Öğretim Yılı.
- TC Yüksek Öğretim Kurulu, Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi
- TÜİK, Türkiye İstatistik Yıllığı, 2009
- Türkiye 2004 İnsani Gelişme Raporu Bilişim ve İletişim Teknolojileri, UNDP
- Türkiye Bankalar Birliği
- Türkiye İş Kurumu İstatistik Yıllığı, 2002
- Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Batman Uygun Yatırım Alanları Araştırması
- Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Kars Stratejik Gelişme Raporu
- Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Mardin Uygun Yatırım Alanları Araştırması
- Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Siirt Uygun Yatırım Alanları Araştırması
- Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Şırnak Uygun Yatırım Alanları Araştırması
- www.dpt.gov.tr
- www.saglik.gov.tr
- www.tcmb.gov.tr
- www.tuik.gov.tr
- www.yok.gov.tr
- YÖRÜK Sedat, Yatırımlarda Devlet Yardımları, T.C. Hazine Müsteşarlığı, Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü,

Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş.
Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü

T.C. DİCLE KALKINMA AJANSI
Savurkapı Mah. No: 31 Meydanbaşı / MARDİN T: (0482) 212 11 07

www.dika.org.tr | **4442424**